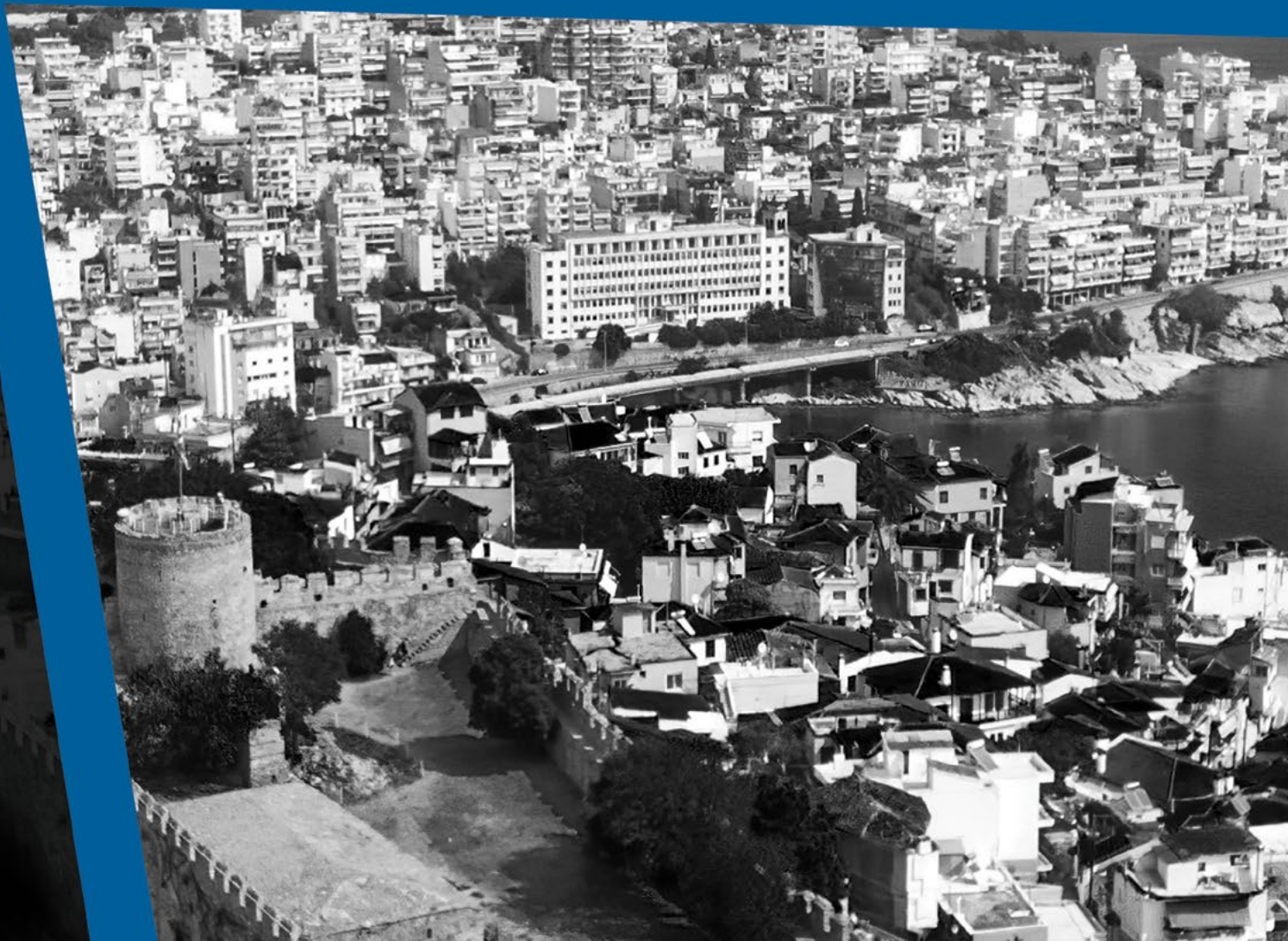


Балканите в Българската външна политика: приоритет или “паралелна реалност”

Невена Алексиева

Галин Дурев

Александър Димитров



Съдържание

	ПРЕДГОВОР	3
I ЧАСТ	АНАЛИЗ НА ПЪРВИЧНИ ДАННИ ЗА БАЛКАНИТЕ	5
1.	ИНСТИТУЦИОНАЛНО-ДОКУМЕНТАЛЕН ПРЕГЛЕД Невена Алексиева	5
2.	АНАЛИЗ НА УЧЕБНИТЕ ПРОГРАМИ НА ВИСШИТЕ УЧЕБНИ ЗАВЕДЕНИЯ В БЪЛГАРИЯ Галин Дурев	16
3.	РОЛЯТА НА НЕПРАВИТЕЛСТВЕНИЯ СЕКТОР Невена Алексиева	25
4.	ПЪРВИЧЕН АНАЛИЗ НА ДАННИ ОТ МЕДИЕН МОНИТОРИНГ /ЗА ПЕРИОДА 28.02.2022 – 30.05.2022/ Александър Димитров, Галин Дурев	27
II ЧАСТ	БАЛКАНИТЕ – КЪДЕ И НАКЪДЕ?	32
1.	ПОСЛЕДИЦИ ОТ ВОЙНАТА В УКРАИНА ЗА ЕВРОПА И БАЛКАНИТЕ Галин Дурев	33
2.	СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД БАЛКАНИТЕ Александър Димитров	40

3.	НЯКОИ СПОРНИ КЛЮЧОВИ ТЕМИ ОТ ЗНАЧЕНИЕ ЗА СИГУРНОСТТА НА БАЛКАНИТЕ	
	Невена Алексиева, Александър Димитров, Галин Дурев	51
4.	ЕВРОИНТЕГРАЦИОННИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД БАЛКАНИТЕ	
	Невена Алексиева	59
5.	РОЛЯТА И МЯСТОТО НА БЪЛГАРИЯ В РЕГИОНАЛНИЯ КОНТЕКСТ	
	Невена Алексиева	64
	Списък на таблици и фигури.....	70
	Използвани съкращения.....	71

ПРЕДГОВОР

Балканите са регион, представляващ непосредствен интерес за Република България и нейната външна политика, независимо от някои колебания в проявленията ѝ в определени исторически етапи. България е инициатор на редица идеи за моделиране, преоценка и стимулиране на регионалното сътрудничество, но не са редки случаите, когато тези идеи трудно се вписват в общеевропейския контекст, поради което България пренебрегва този важен за нея външнополитически вектор.

Актуалната геополитическа обстановка в региона и промененият тон в междудържавните отношения предопределят възникването на качествено нова ситуация, представляваща стратегическа възможност за България. Правителството, политическите сили, заинтересовани страни, сред които и гражданският сектор, следва да осмислят промяната на политическите параметри в регионалните отношения, както и да очертаят нови възможности за сътрудничество и открояването на ролята на България в региона.

Настоящият анализ дава възможност за използване и систематизиране на широк набор от данни, чрез които да бъдат представени основни постановки, касаещи външната ни политика, политиката по отношение на двустранните отношения и на регионалното сътрудничество, както и за по-детайлното отчитане на различни типове гледни точки.

Ще бъде използван времевият хоризонт след края на Студената война, но най-същностната част от проучванията представляват последните няколко години на XXI век, най-вече поради стремежа за представяне на съвременни аспекти и на реален контекст и съответно – за извеждане на тенденциите и основните проблеми (според авторите и на основата на получената информация). Това ще позволи извличането и синтезирането на по-сериозно количество информация и ще даде възможност за търсене на пътища за повишаване на активността на държавата.

Следва да се има предвид, че водещо разбиране у авторите е, че сами по себе си отделните избрани походи за събиране на факти и сведения могат да бъдат възприемани донякъде като не напълно еднозначни, включително и поради различната специфика, която носят. За да бъде избегнато изкривяване на истинската картина, те ще бъдат ползвани в комбинация и направените предложения ще отчитат тяхната многопосочност и динамика.

Изследването на балканския фокус на българската външна политика ще бъде осъществено на няколко нива. От една страна – чрез анализ на:

- стратегическите документи на България в сферата на сигурността и външната политика в търсене на балканския фокус;
- изследване на актуалните тенденции в развитието на българската външна политика по отношение на балканските страни на база преглед на реализирани инициативи;
- дейността на неправителствения сектор с подобна насоченост;
- учебните програми на българските висши учебни заведения в сферата на балканската политика.

На следващо място ще бъде представен мониторинг на водещи медии относно застъпеността на темата за балканската политика. Ще бъдат изведени приоритетните направления /спрямо брой цитирания на темата в медиите/ и ще бъде подготвен анализ доколко представянето им е обективно, пълно и отговарящо на реалността.

На тази база са идентифицирани няколко ключови за региона теми, анализът на които според авторите е необходим с цел по-адекватно отразяване на съществуващите предизвикателства и визията на региона за необходимите стъпки за решаване на настоящи и потенциални проблеми. В този смисъл е важно изследването на възможните условия и механизми, които биха имали влияние върху развитието на регионалния контекст и оттам – и на българската външна политика към

Балканите. Основните теми, които са разглеждани, са: последиците от войната в Украйна върху Балканите; социално-икономически предизвикателства пред Балканите; евроинтеграционни

предизвикателства пред Балканите; някои споровни теми с отражение върху регионалната сигурност; ролята и мястото на България в регионалния контекст.

І ЧАСТ.

АНАЛИЗ НА ПЪРВИЧНИ ДАННИ ЗА БАЛКАНИТЕ

1

ИНСТИТУЦИОНАЛНО-ДОКУМЕНТАЛЕН ПРЕГЛЕД

Д-р Невена Алексиева

Институционалният анализ ще бъде осъществяван на няколко нива. От една страна, чрез документален анализ – как България залага и формулира двустранното и регионалното сътрудничество в стратегическите си документи. От друга страна, как се реализира механизмът за координация по отношение на тематиката, има ли движение в годините.

Документално обезпечаване

Един от основните механизми за анализ на приоритетността на темата е прегледът на основни документални източници, формиращи българската външна политика. В тази част от изследването ще бъдат разгледани: Конституцията на Р България, Стратегията за национална сигурност (Концепция за национална сигурност), Националната отбранителна стратегия (Военната стратегия), Програмите на правителствата и отчетите за изпълнение на съответните програми, документи на МВНР, други документи.

При наличие на актуализирани версии ще бъде направено сравнение с предходни такива, в опит да бъде представено новото по отношение на регионалното сътрудничество в ЮИЕ и на по-широката проблематика, касаеща региона.

Конституция

Като основен закон Конституцията на Р България (обн. ДВ, бр. 56 от 13.07.1991 г., в сила от 13.07.1991 г.)¹ дава основните постановки при формулиране и реализиране на външната политика на страната и определя функциите на отделните органи в сферата на външната политика.

България не разполага с **Национална доктрина**. Обичайно, доктрината в повечето случаи има тясно изразен или строго външнополитически характер, или военнополитически или военностратегически характер, с непосредствено отношение към отбраната и сигурността. Обстоятелството, че се официализират и предизвикват разпоредителни действия, означава, че е и инструмент за организирането и осъществяването на външната политика на държавата като цяло или на нейни важни измерения и направления.

До 2011 г. България има действаща Военна доктрина² със стратегически възгледи, принципи и подходи за гарантиране на националната сигурност във военнополитически аспект. Тя се определя структурно като военностратегическа среда, приоритети на военно-отбранителната политика, насоки за използване на въоръжените сили, тяхното изграждане и развитие, укрепване на мира и стабилността, най-тясно сътрудничество с НАТО и ЕС (§2).

Стратегия за национална сигурност

При липсата на Национална доктрина, Стратегията за национална сигурност на Република България е основополагащ документ за единно формиране, планиране, осъществяване, координиране и контрол на политиката за национална сигурност.

До приемането ѝ през 2011 г. с Решение на Народното събрание от 08.03.2011 г.³, основополагащ документ с официално приети политически виждания за защита на българските граждани, общ-

¹ Конституция на Република България, <https://www.parliament.bg/bg/const> [последно отворено на 15.11.2022 г.]

² Военна доктрина на Република България, <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?Id=555> [последно отворено на 15.11.2022 г.]

³ Стратегия за национална сигурност на Република България, <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?Id=671> [последно отворено на 15.11.2022 г.]

ство и държава от външни и вътрешни заплахи от всякакво естество е Концепцията за национална сигурност (приета с Решение на 38-ото НС от 16.04.1998 г., обн. ДВ, бр. 46 от 22.04.1998 г.⁴).

Тя определя целите и задачите в периода на присъединяването на България към ефективна колективна система за евро-атлантическа и европейска сигурност и с оглед на рисковите фактори, които заплашват сигурността на страната. Това е Концепция, която отбелязва факта, че европейските страни в различна степен са интегрирани в световните и континенталните военно-политически и търговско-икономически съюзи. Подчертава се, че на континента има „сива“ зона, съставена от страни, изключени частично или напълно от интеграционните процеси, със социална несигурност, спад на жизненото равнище и поява на международни престъпни мрежи.

За съжаление обаче, част от изводите и заключенията, касаещи региона на ЮИЕ, които са изведени през 1998 г., са валидни днес:

- съжителство на различни религиозни и етнически общности, някои от които са в конфликт;
- влияние на религиозния и етнически екстремизъм;
- стремеж на общности към обособяване и затваряне, което рязко увеличава регионалните заплахи за сигурността;
- задълбочаване на натрупаните исторически проблеми и неспособност за разрешаването им съобразно европейските стандарти вследствие на закъснелия ход на демократичните промени в региона;
- различия по степен на гарантиране на сигурността, различия във военно отношение;
- Балканите – зона на конфликти и напрежение в Европа.

Макар и с някои актуални към XXI век постановки, Концепцията не отчита промените в средата за сигурност и произтичащите изисквания към политиката за сигурност. Забавянето в изготвяне на Стратегия за сигурност (съществуват няколко разработени проекти на стратегии – 2005 г. и 2008 г. – които не достигат до процедура на приемане) поставя въпроса за адаптивността на българската политика за сигурност (естествено и на външната ни политика)⁵.

Концепцията не отчита присъединяването ни към НАТО и ЕС. Толкова дълго осъвременяване и ново степенуване на приоритетите, с включване на нови измерения на сигурността (като например социалната такава) и изграждане на нов тип връзки между институции, бизнес, гражданско общество, не само говорят за недостатъчната гъвкавост и приспособимост на българската държавна политика, но и донякъде за конюнктурния ѝ характер.

При сравнение между текстовете на Стратегията за национална сигурност от 2011 г. и действащата към момента Актуализирана Стратегия за национална сигурност на Република България, приета с Решение на НС от 14.03.2018 г., обн. ДВ, бр. 26 от 23.03.2018 г. могат да бъдат изведени няколко основни промени:

1. Към т.н. други важни интереси, освен:

- поддържане на добросъседски отношения и осигуряване на регионална сигурност и стабилност;
- гарантиране на енергийната сигурност чрез диверсификация на видовете енергия, източниците и трасетата на доставка на енергийни и други стратегически суровини,

са добавени и:

- по-нататъшно стабилизиране и пълноценно включване в евро-атлантическото и европейското политическо и икономическо пространство на страните от Западните Балкани;
- развитие на регионалното сътрудничество в Дунавския регион и утвърждаване на активната роля на България в двустранен и многостранен план в подкрепа на мира и сигурността в района и за реализирането на икономически програми и инфраструктурни проекти с регионално и общоевропейско значение в контекста на Стратегия на ЕС за Дунавския регион.

2. Политиката към Черноморския регион е изцяло трансформирана – от развитие на регионалното сътрудничество към засилване на участието на НАТО и ЕС в политиките и механизмите за сигурност в региона и продължаване на процесите на интеграция на страните в европейските и евро-атлантическите структури. Тук се наблюдава изцяло вписване в контекста на американското разбиране за региона на Черно море и отдалечаването му от Русия.

3. Отчетена е динамиката във външната среда за сигурност, която е детайлно развита – от „асиметрична многофакторност, висока динамика, не-

⁴ Концепция за национална сигурност на Република България, <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=655> [последно отворено на 15.11.2022 г.]

⁵ Министерският съвет, по предложение на Съвета по сигурността, взема решение за провеждане на стратегически преглед на националната сигурност и при необходимост предлага на Народното събрание актуализирането на тази стратегия.

определеност, нееднозначни и сложни за прогнозиране процеси“ през 2011 г. до доста по-многобройни причини за тази многофакторност, стартиращи с „регионални кризи и конфликти, но и с терористична активност, мигрантски и бежански потоци, провокативни военни дейности и неконвенционални методи за натиск върху отделни държави, вероятност от възникване на военни конфликти, както и широк спектър на асиметрични и хибридни заплахи, включително от недържавни субекти“.

4. При причините за стабилизирането на региона на ЮИЕ от първия текст отпада намаляването на военните способности на държавите. Като такива остават разширяването на двустранното и регионалното сътрудничество, на регионалния пазар и на съвместните проекти в различни области.
5. Добавено е обаче, че регионът на Западните Балкани е от стратегическа важност за България и за евро-атлантическата сигурност и че засилването на взаимодействието между НАТО и ЕС за стимулиране на демократичните процеси в страните тук е ключов фактор за стабилността в региона.
6. Премахнато е позоваването от първия текст на някои от позитивните тенденции в региона (пречупени през призмата на активното включване на международната общност с разрешаване на съществуващи или нововъзникващи проблеми).

Говори се за актуалност на рисковете за дестабилизиране на обстановката поради прояви на национализъм и наличието на междуетнически и религиозни противоречия, действия на външни сили, насочени към дестабилизиране на политическия процес и процесите на етническо и религиозно помирение, както и за разпространяване на радикални идеологии и практики. Категорично е подчертано, че ускоряването на присъединяването на страните от региона към НАТО и ЕС е необходимо условие за трайното стабилизиране на Западните Балкани.

7. Съществува промяна и по отношение на енергийната политика. Вече като приоритет за гарантиране на енергийната сигурност освен изграждането и поддържането на междусистемни връзки с мрежите на съседните държави и възползване от възможностите за собствен добив е добавено и разширяване на капацитета на газовото хранилище в Чирен и изграждането на газов разпределителен център „Балкан“, който да съдейства за намаляване на енергийната зависимост в региона и за изграждане на конкурентен и либерализиран газов пазар.

Предвид променената политика по отношение на ключови проекти е избегнато поименното споменаване на „Южен поток“ и „Набуко“, а се залага на подкрепа за развитието на проекти в рамките на „Южния коридор“, които дават възможност за доставка на природен газ и транзит през българска територия.

8. В стратегията от 2018 година вече е включена и подкрепа за инициативата „Три морета“, разглеждана като подход за изграждането на енергийна, транспортна и телекомуникационна инфраструктура по коридор „Север – Юг“.

Национална отбранителна стратегия

В анализа е включено и сравнение между действащата към момента **Национална отбранителна стратегия**, приета с Решение №283 от 18 април 2016 г. на МС⁶, и предходната Национална отбранителна стратегия, приета с Решение от 13 април 2011 г. на МС. Основният аргумент е, че тази стратегия е разработена в общия процес на адаптиране на основните национални документи, свързани със сигурността и отбраната ни.

Преди разработването ѝ основополагаща е Военна стратегия, приета с Протокол №25.37 на Министерския съвет от 27.06.2002 г.⁷, естествено продължение на Концепцията за национална сигурност и Военната доктрина на Република България⁸.

Военната стратегия е отменена с Решение на Министерския съвет №239 от 14 април 2011 г. за приемане на Националната отбранителна стратегия.

При сравнение на текстовете на отбранителната Стратегия правят впечатление основно няколко неща:

1. При разглеждането на ситуацията в ЮИЕ в новия текст, редуцирането на военните способности на страните като една от причините за стабилизирането на региона и неговото евро-атлантическо интегриране отпада (подобно на Стратегията за национална сигурност). Валидни в тази посока остават приемането на нови отбранителни стратегии за справяне

⁶ Национална отбранителна стратегия, приета с Решение на МС № 283 от 18 април 2016 г.

⁷ Военна стратегия на Република България, <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=554> [последно отворено на 15.11.2022 г.]

⁸ Доразвива основните положения на Военната доктрина относно предназначението, функциите, задачите, изграждането, развитието и използването на въоръжените сили в новата стратегическа обстановка. Това е първият документ с подобно съдържание в новата история на България. Стратегия на постигането на оперативна съвместимост и подготовката за членство в НАТО.

с асиметрични и хибридни заплахи и акцент върху разширяването на двустранното и регионалното сътрудничество.

2. Задълбочен е листът с предизвикателства, пред които са изправени страните от Западните Балкани: „слаба държавност, запазващи се междуетнически противоречия, незачитане на малцинствените права и липсата на икономическо развитие; високи нива на корупцията, устойчиво изградени мрежи на организираната престъпност и проникване на фундаменталистски идеи сред населението“. В текста от 2011 г. фигурира само общата формулировка за „проблемите пред демократичното и устойчивото развитие на страните и асиметричните заплахи“. И в двете версии вероятността от въоръжен конфликт в региона е отчетена като ниска, което донякъде може да бъде успоредно с някои актуални развития по темата.
3. Уязвимостта на Черноморския регион се определя от разширяването на конфликтите и очертаващата се тенденция към трайното им „замразяване“, докато към 2011 г. – от съществуващите конфликти и дейността на терористични организации. Добавен е и текст, че рисков фактор за сигурността е и неуточненият статут на морските пространства, и липсата на делимитационни споразумения между част от черноморските държави. Възможностите за добиване на енергийни ресурси в континенталния шелф на България носят допълнително значение за страната ни в допълнение към ангажиментите ни по охрана на външните граници на НАТО и ЕС.
4. В изводната част на Стратегията от 2016 година е добавена и необходимостта от адаптиране и трансформиране на системите за сигурност и отбрана не само на глобалната, но и на регионална обстановка.

Включен е и текст, който залага конструктивното участие в многостранни формати на регионално сътрудничество и развитие на добросъседски двустранни отношения, заедно с членството ни в ЕС и НАТО като определящи за националната сигурност и отбрана на страната.

5. Отбелязани са някои от сериозните предизвикателства пред страната като разрастване на мащабите на регионалните конфликти, стремеж за налагане на политически и икономически интереси от държавни и недържавни фактори, както и природни бедствия.

Редица развития в региона: предстоящо изграждане на ключови проекти, които ще променят ос-

новната посока и маршрути на потоците — „Турски поток“, проектите от „Южен газов коридор“, ТАНАП, ТАП, междусистемна връзка Гърция – България, проект за нов терминал за втечен газ в Александруполис, газопровод EastMed (с източници на газ от Средиземно море) и други, доведоха до необходимостта от актуализиране и **на Енергийната стратегия на Република България до 2020 г. „За надеждна, ефективна и по-чиста енергетика“**.⁹

Мотив е това, че след 1 януари 2020 г. се очаква значителна промяна в маршрутите на доставка на газ през територията на България от север – юг на юг – север, както и възможен риск от значително намаляване на транзитираните през страната количества, а оттам и приходите от тях. Промените са свързани с газов хъб „Балкан“ и създаване на концепция за изграждането му, както и с разширяване на капацитета на газовото хранилище в Чирен.

Целта е да се свържат пазарите на природен газ на страните членки в региона – България, Гърция, Румъния, Унгария, Хърватия, Словения, и през тях – пазарите на страните членки от Централна и Западна Европа, както и на договарящите се страни от Енергийната общност – Сърбия, Украйна, Република Македония, Босна и Херцеговина и др.

Реализирането на концепцията за газов хъб цели запазване ролята на България на газовата карта на Европа, както и като основна държава, осигуряваща входни количества и търговия на природен газ и трансграничен пренос за региона и ЕС. Целта е да се обезпечи и сигурността на доставките на природен газ не само за България, а и за Европа и региона.

В рамките на усилията на основните български институции, включени в процеса на формулиране и реализиране на политиката към регионалното сътрудничество и диалога със страните от ЮИЕ, ще бъде представен анализ на Управленски програми на правителствата и отчетите към тях. Акцентира се на залаганото като основни приоритети и степента на изпълнението им.

Включени са само отчетите, представени в края на мандатите, а не междинните за отделни периоди (правителството на Пламен Орешарски за 1 година управление представя 3 например). Обхванат е периодът 2001-2022 г.

Служебните правителства не са обект на изследване, защото основните цели пред тях са свързани с подготовката и провеждането на редовни парла-

⁹ Енергийна стратегия на Република България до 2020 г., <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?Id=704> [последно отворено на 15.11.2022 г.]

ментарни избори и изпълнение на текущи задачи, а не толкова със залагане на стратегически цели.

Прегледът показва сравнително последователно целеполагане и разработване на приоритетите в сферата на регионалното сътрудничество и отношенията със съседните страни. Тъй като говорим и за търсен по-дългосрочен характер, а от друга страна се наблюдава и динамика в смяна на правителствата (което като цяло не би трябвало да се отразява на външната политика при наличието на национална доктрина, обединяваща ключови постановки, касаещи сигурността и присъствието ни в международните отношения), в отчетните периоди липсва висока степен на конкретика на реализираните резултати.

Регионалното сътрудничество и двустранните връзки (включително и в контекста на политиката ни спрямо българските общности в чужбина) вървят непосредствено след или паралелно с утвърждаването ни в НАТО и ЕС (преди това – с усилията ни за приемане в двата съюза).

Виден е опитът за инкорпориране на необходимостта от български усилия спрямо някои по-нови инициативи (напр. Дунавската стратегия). Акцент е и необходимостта от подобряване на свързаността в региона и изграждане на основни пътни, железопътни, енергийни трасета (и съответните възможности за България).

Отношението ни към съседите се изчерпва най-вече с подкрепата за евро-атлантическата им ориентация. По-скоро липсва позоваване на ключови теми от двустранния диалог с отделните държави.

Прави впечатление и затрудненият достъп до част от отчетите (ако има такива).

Анализ на Програмите на правителството (обхватен период: 2001 г. – досега)

Споразумението за съвместно управление на Република България в периода 2021-2025 г.¹⁰ от 10.12.2021 г. е програмната основа, върху която се разполагат намеренията за времетраенето на Четиридесет и седмото народно събрание и спрямо партиите и коалициите, регистрирани за участие в изборите за народни представители на 14 ноември 2021 г., които изрично са се присъединили към Споразумението.

В графа „Общи насоки на българската външна политика“ е поставена подкрепата за активизиране на регионалното сътрудничество в Югоизточна Европа и за продължаване на политиката за разширяване на ЕС. В частта „**Регионална политика**“ се прави **опит за набелязване на малко по-детайлен подход как това би следвало да се реализира. Насоките са по-скоро с декларативен характер, без обосновка за ефикасност и възможности за реализация.**

Сериозен акцент е поставен върху секторното сътрудничество в региона чрез: утвърждаване на инициативите в Дунавския регион, вкл. двустранните транспортни връзки с Румъния; разширяване на сътрудничеството със страните от черноморския регион (търговия, транспорт, туризъм, енергетика); осигуряване на политическа и финансова подкрепа за развитие на инфраструктурата (коридор №8). Включително и с изрично разписан текст за удвояване на търговския обмен със страните от региона, без финансов план /не е достъпен/ как това би следвало да се реализира.

Говори се за координирана и финансово обезпечена политика за развитие на отношенията със съседните страни, което в някаква степен повдига въпроса каква е била тя преди края на 2021 г.

На преден план е изведена и необходимостта от засилване на връзките със съседите от ЕС – Румъния, Гърция, както и Хърватия. Тема, която се дискутира много активно в българската експертна общност и във връзка с нуждата от представянето на по-хомогенни позиции на страните членки на ЕС по подобие на балтийските или северните страни.

Съвсем очаквано и предвид предварително направените заявки, частта в текста на споразумението, касаеща диалога с Република Северна Македония /към момента на сключване на споразумението/, е значителна по своя обем спрямо останалите послания, касаещи България в международните отношения. Част **III. Двустранни отношения** залага на запазване на единната позиция на България по отношение на Република Северна Македония и надграждане в конструктивен дух, както следва:

- активизиране на работата на двустранните комисии, предвидени в Договора за приятелство, добросъседство и сътрудничество, чрез календар за месечни срещи;
- създаване на бизнес комисии (с участието на доставчици и клиенти във всяка от двете страни);
- по-силно сътрудничество в сферите на транспорта (директна самолетна връзка София – Скопие, коридор №8, финансово подпомагане на ж.п. връзката), науката и културата (общ културен календар, съвместни научни конференции);

¹⁰ Споразумение за съвместно управление на Република България в периода 2021-2025 г., <https://promeni.bg/sporazumenie-za-savместno-upravlenie-na-republika-bulgaria-v-period-2021-2025/> [последно отворено на 15.11.2022 г.]

- продължаване на работата на Съвместната мултидисциплинарна експертна комисия по историческите и образователните въпроси на България и Република Северна Македония;
- трайна защита от страна на македонските власти срещу дискриминация и гарантиране на равните права на македонските граждани с българско самосъзнание като неотменна част от европейските ценности;
- обмен на архиви от периода 1944-1991 г. с цел рехабилитиране на пострадалите от репресиите;
- активиране на публичната дипломатия като инструмент;
- поддържане на широко съгласие за българската политика;
- подпомагане на интеграцията на РСМ в ЕС чрез ползване на български технически капацитет.
- подкрепа за европейската и евро-атлантическата интеграция на страните от Западните Балкани при: адекватно отчитане на българските национални интереси и експертиза; споделяне на българския опит в интеграционните процеси; отстояване на позицията, че принципът на добросъседските отношения е ключов елемент от процеса на разширяване; подписване на Договор за приятелство и добросъседство с Македония;
- подкрепа за продължаването на преговорите по нерешени въпроси в рамките на диалога между Белград и Прищина;
- поддържане и задълбочаване на отношенията с Турция чрез взаимно отчитане на интересите и ненамеса във вътрешните работи.

За съжаление, постигнатите резултати могат да се определят като спорни, изнесени отвъд двустранния диалог София – Скопие, неефективни от гледна точка и на подготовка на обществото за възприемане на по-балансиран подход.

В програмата е заложено изработването на външнополитическа стратегия на България – изключително важна тема с оглед отчитаните липси по отношение устойчивостта на външнополитическо целеполагане и отграничаване от конюнктурни влияния. За съжаление, в мандата на правителството не е известно да са предприети действия в тази посока.

В нарочно обръщение по повод 100 дни от управлението на кабинета /март 2022 г./ въпреки редица разногласия са отчетени стъпките в посока развитие на диалога с Република Северна Македония. Във финалния отчет за дейността на правителството /август 2022 г./ акцентът е поставен върху вътрешнополитически теми.

Програмата за управление на правителството на Република България за периода 2017-2021 г.¹¹ залага като основен приоритет (след реализирането на успешно председателство на Съвета на ЕС) по-нататъшното задълбочаване на двустранните политически, икономически и културни отношения със страните от ЮИЕ чрез:

- поддържане на активен диалог на високо и най-високо равнище;
- насърчаване на секторното сътрудничество във всички области от взаимен интерес;

По отношение на всеобхватното регионално сътрудничество се набляга не само на активно участие в традиционни инициативи като ПСЮИЕ, СРС, ОЧИС, но и на полагане на усилия за включването на нови инициативи, насочени към региона.

Отделено е място и на участието на България в регионалните инфраструктурни проекти и насърчаване на транспортната и енергийната свързаност чрез: промотиране на приоритетното значение на трансевропейските коридори VII, VIII, IX и X; насърчаване и изпълнение в срок на постигнатите договорености за изграждане на междусистемни газови връзки със съседните страни; осигуряване на участието на България в международни енергийни проекти, гарантиращи националната, регионалната и европейската енергийна сигурност; откриване на нови ГКПП по границите с Македония, Сърбия и Гърция, разширяване и модернизация на съществуващите такива.

Липсва отчетност по програмата. Част от приоритетите са частично или изцяло реализирани: подписването и ратификацията на Договора за приятелство и добросъседство с Македония; инсталационно разрешение за започване на строителство на гръцка територия на интерконекторната връзка България – Гърция; препотвърдено е желанието за изграждане на такава със Сърбия.

Липсата на отчетност по Програмата на правителството бива компенсирана от Отчета на Програмата на Р България за Председателството на Съвета на ЕС¹² за периода януари 2018 – юни 2018 г. Тук се акцентира основно върху няколко линии:

¹¹ Програма за управление на Правителството на Република България за периода 2017-2021 г., <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&id=1240> [последно отворено на 15.11.2022 г.]

¹² Отчет на Програмата на Република България за Председателството на Съвета на Европейския съюз 1 януари – 30 юни 2018 г., <https://elib.ipa.government.bg/xmlui/handle/123456789/628> [последно отворено на 15.11.2022 г.]

На първо място – връщането на темата за Западните Балкани в дневния ред на ЕС и възможността за налагането ѝ като водещ приоритет на Председателството. В този смисъл, България се разглежда като фактор, който допринася за лансиране на нов подход на ЕК, потвърждаващ ангажимента към Западните Балкани чрез съчетаване на политиката за разширяване с проектната дейност по линия на свързаността (в широк смисъл) – Комуникация на ЕК „Надеждна перспектива за разширяване за Западните Балкани и засилен ангажимент на ЕС към тях“.

Провеждането на Срещата на лидерите на държавите членки и на Западните Балкани (София, 17 май 2018 г.) е възприемана като ключовото събитие на Председателството. Като първата среща от този тип след Срещата в Солун от 2003 г. с фокус върху свързаността във всички нейни аспекти, както и върху съвместния отговор на общите предизвикателства пред сигурността. Със Софийска декларация, която потвърди европейската перспектива на региона, както и индивидуалния подход при политиката на разширяване на Съюза. Към нея е приложен Приоритетен дневен ред с редица мерки за засилено сътрудничество в различните области. Подписани са и първите споразумения в области като дигиталната и енергийната свързаност.

Като успех и на българската дипломация се приписва осигуряването на консенсус по първите след 2015 г. Заключение на Съвета по политиката на разширяване и Процеса на стабилизиране и асоцииране – решението за започване на преговори за присъединяване към ЕС с Македония и Албания през юни 2019 г.

Връщането на темата е успех на страната. Основните критики обаче са свързани с липсата на категоричност в сравнение със Солунската декларация, както и с посланията на Стратегията на ЕК от февруари 2018 г. Същностният въпрос е необходимостта България да запази натрупаната експертиза и административен капацитет и да поддържа активност по темата в рамките и на следващите председателства.

Програмата на правителството за стабилно развитие на Република България за периода 2014-2018 г.¹³ залага като приоритети:

Подкрепа за евро-атлантическата интеграция на Западните Балкани и Турция при ясна защита на правата и интересите на българските общности

там чрез: разработване на политически документ за средно- и дългосрочните приоритети на България в двустранните отношения със съседните страни; продължаване на преговорите за подписване на договори за добросъседство с Македония и със Сърбия; подкрепа на страните от процеса на стабилизиране и асоцииране и на започналите преговори за присъединяване към ЕС страни.

Активно развитие на политиките на ЕС за регионалното сътрудничество в ЮИЕ и в Черноморския басейн. Тук се акцентира върху участие в работата на Центъра за правоприлагане в ЮИЕ SELEC и ЧИС в митническата област и борбата срещу престъпността; участие в изпълнението на Стратегията на ЕС за морска сигурност и във връзка с функционирането на Черноморския координационен център на МВР в Бургас; разширяване на сътрудничеството и оказване на експертно съдействие по линия на туининг и ТАЙЕКС проекти; активизиране на сътрудничеството по инфраструктурни проекти.

Отчет за извършеното липсва, не са представяни и временни такива за периода на мандата – 2 години и 3 месеца (ноември 2014 – януари 2017 г.). В този период е и ротационното Председателство на България на ПСЮИЕ (юли 2015 – юни 2016 г.), информация за което към онзи момент е достъпна на уеб страницата на МВНР (към момента липсва препратка към Председателството). Открита е и първата междусистемна газова връзка на България – тази с Румъния.

По отношение на анализ на постигнатото на базата на приетата **Управленска програма на правителството на държавност, развитие, справедливост¹⁴ (2014-2018 г.)** е използван Трети отчет за изпълнение на програмата на правителството за подобряване на социалното положение на българските граждани, на бизнес средата и демократизиране на управлението¹⁵ (14.01.2014 г.).

Политиката към региона е синтезирана най-видимо в Мярка: Ефективна регионална политика и възстановяване на позициите на България като генератор на политики и инициативи за насърчване на многостранното сътрудничество и активизиране на съществуващите инициативи в ЮИЕ и Черноморския регион.

¹³ Програма на правителството за стабилно развитие на Република България за периода 2014-2018 г., <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=950> [последно отворено на 15.11.2022 г.]

¹⁴ Управленска програма на правителството на държавност, развитие, справедливост (2014-2018 г.), <https://www.strategy.bg/FileHandler.ashx?fileId=5406> [последно отворено на 15.11.2022 г.]

¹⁵ Трети отчет за изпълнение на управленската програма на правителството за подобряване на социалното положение на българските граждани, на бизнес средата и демократизиране на управлението, https://www.mtc.government.bg/archive/save_pdf.php?id=6965 [последно отворено на 15.11.2022 г.]

От една страна, изпълнението е отчетено с развитие на двустранните политически отношения и активизиране на диалога с всички страни от ЮИЕ и подкрепа за европейската перспектива за страните от Западните Балкани при изпълнение на съответните изисквания и спазване на принципа за добросъседство:

- подкрепа за предоставянето на статут на страна кандидат за член на Албания, както и започване на преговори за сключване на ССА с Косово;
- принципна подкрепа за Република Македония, при положение че Скопие изпълни необходимите условия, едно от които е подписване на Договор за добросъседство с България;
- при Сърбия – акцент върху зачитане на правата на българското малцинство там;
- активно участие в дебата по политиката на ЕС спрямо Босна и Херцеговина, предизвикана от застоя на страната в процеса на европейска интеграция.

От друга страна – активизиране на съществуващите регионални инициативи в ЮИЕ и Черноморския регион.

От 1 януари 2014 г. България поема ротационното председателство на ОЧИС. Основни приоритети: насърчаване на сътрудничеството, политическата и икономическата стабилност в региона на Черно море, засилването на ефективността и видимостта на ЧИС на основата на проектноориентирания подход, засилване на взаимодействието със секторните партньори и специалните органи, както и нарастване на оперативния капацитет на организацията.

По линия на ПСЮИЕ и СРС България е определяна като активен и конструктивен партньор, като водената от страната политика акцентира върху продължаващите евроинтеграционни процеси в региона.

Мандатът на правителството приключва след малко повече от година след неговото започване, което възпрепятства реализирането на част от конкретните мерки, набелязани по сектори. По отношение на отчетната част прави впечатление, че при наличието на желание напредъкът по сектори може да се представи пред гражданите – три отчета за една година. Разбира се, тук трябва да се има предвид опитът за отграничаване от отъждествявани като „порочни“ практики от страна на предишния кабинет, както и донякъде пиар ефектът от демонстрацията на такъв тип прозрачност пред обществото. Това обаче е добър маркер при изследване на развитието и прилагане на практика на мерки за изпълнение на залаганите цели.

В Програмата на Правителството на европейското развитие на България (Управленска програма 2009-2013 г.)¹⁶ регионът на ЮИЕ е включен в Приоритет 7 „Превръщане на страната в основен фактор за стабилност в региона и света, в уважаван член на ЕС“. Постулира превръщането на България в основен фактор за стабилност и развитие на Балканите и Черноморието чрез:

- укрепване на водещата ѝ роля в регионален план чрез реализирането на политическата визия на ЕС за Балканите;
- приоритетно реализиране на Черноморската синергия и активно участие в „Източното партньорство“;
- активна позиция по процеса на присъединяване на Западните Балкани;
- съдействие при изграждането на енергийните и транспортните коридори и по-нататъшно разширяване участието на България в инфраструктурното развитие на региона;
- поддържане на активен двустранен културен, научен и образователен обмен;
- подобряване на сътрудничеството в решаването на трансгранични предизвикателства;
- председателство на ОЧИС.

Единственият наличен отчет за дейността е Отчет на правителството за втората година.¹⁷ Там обаче темата ЮИЕ изцяло липсва, единственото позоваване е свързано с реализирането на кръгли маси по повод годишнини от рождението и смъртта на български възрожденци и революционни дейци; с исторически събития в Сърбия, Македония, Украйна; с изработване на аналитични материали за състоянието и проблемите на българите в Сърбия, Румъния, Молдова, Турция; с издаване на книги в Молдова, Албания и др.

Тоест темата върви изцяло през политиката на страната към българските общности в чужбина. Освен този аспект изцяло липсва същностната политика към ЮИЕ, включително и в контекста на сътрудничество в региона – бил то многостранно или в по-малки формати.

Тук следва да се отчита, че и мандатът на това правителство не е реализиран в неговата цялост. Сериозните протести в страната през 2013 година и бързата оставка донякъде обясняват и липсата на

¹⁶ Програма на Правителството на европейското развитие на България (Управленска програма 2009-2013 г.), <http://www.strategy.bg/News/View.aspx?lang=bg-BG&Id=481> [последно отворено на 15.11.2022 г.]

¹⁷ Отчет на Програмата на Правителството на европейското развитие на България. Втора година, <https://www.strategy.bg/News/View.aspx?lang=bg-BG&categoryId=&Id=1241&y=&m=&d=> [последно отворено на 15.11.2022 г.]

подробен отчет в края на мандата на първия кабинет „Борисов“.

В Програмата на правителството на европейската интеграция, икономическия растеж и социалната отговорност (2005-2009 г.)¹⁸ на фона на успешно реализираните стратегически цели в областта на външната политика и политиката по сигурността – присъединяване към НАТО и подписване на договора за присъединяване към ЕС, основните насоки на българската външна политика са утвърждаването на страната като надежден партньор на НАТО, ЕС и ОССЕ.

По отношение на ЮИЕ провеждането на последователна външна политика и политика по сигурността е отчитано като елемент, който ще утвърди България като основен източник на стабилност в региона. Това се реализира посредством:

- активна политика на икономическо и културно сътрудничество за задълбочаване на регионалното партньорство в ЮИЕ и евро-атлантическата интеграция на съседите;
- реализиране на основните инфраструктурни проекти в ЮИЕ.

Българското правителство отчита сериозна подкрепа за развитието на Процеса на стабилизиране и асоцииране за страните от ЮИЕ, както и принос за финализиране работата по сключването на Споразумения за стабилизиране и асоцииране с всички страни от Западните Балкани. Важен момент е активното участие на страната в изработването на политиката на ЕС спрямо Сърбия в косовския контекст и в намирането на компромисно решение за подписване на ССА със Сърбия през 2008 г. След настъпилите промени в Сърбия¹⁹ българо-сръбските отношения придобиват нови измерения. За периода 2005-2009 г. те се оценяват и от двете страни като „най-добри за цялата им многовековна история“.²⁰ След признаването на независимостта на Косово българската страна последователно отстоява становището си, че двустранните отношения между двете съседни държави не могат да се разглеждат през призмата на различните официални позиции на София и Белград по Косово.

¹⁸ Програма на правителството на европейската интеграция, икономическия растеж и социалната отговорност (2005-2009 г.), <http://old.europe.bg/htmls/page.php?category=109&id=7160> [последно отворено на 15.11.2022 г.]

¹⁹ България твърдо подкрепя европейската и евро-атлантическата интеграция на Черна гора и е сред първите държави членки на ЕС, ратифицирали Споразумението за стабилизиране и асоцииране на Черна гора.

²⁰ Реализирани са и инфраструктурни проекти от общ интерес (магистралата София – Ниш, газопроводът Дупница – Ниш, новите ГКПП Петънци – Банкя и Салаш – Ново Корито).

Регионално сътрудничество

Финализирано е Българското председателство на Процеса на сътрудничество в ЮИЕ (май 2007 г. – май 2008 г.) с висока оценка от международната общност като съществен принос към регионалното сътрудничество. В рамките му е прекратена дейността на Пакта за стабилност и е учреден Съветът за регионално сътрудничество. През февруари 2008 г. в София официално е обявен стартът на Съвета, а през май в Поморие е приета неговата първа стратегическа програма. България успява да отвоюва сериозно присъствие в ръководните постове в СРС – ръководител на Офиса за връзка на СРС в Брюксел и ръководител на работната група по сигурността.

В този смисъл, в отчетния период България е инициатор и активен участник в регионалното сътрудничество в ЮИЕ. Страна, която изработва последователен и съгласуван регионален подход с отчитане на настъпилите промени в геополитически план.

Страната ни придава особено важно значение на развитието на Черноморската синергия на ЕС. Усилията са насочени в няколко основни сектора – енергетика, транспорт, околна среда и морска политика, мобилност и гранична сигурност, трансгранично сътрудничество, развитие на гражданското общество и местна власт. Работи се и в посока търсене на най-подходящите подходи за съвместяване на Черноморската синергия с Източното партньорство²¹.

България демонстрира политическа воля за активизиране работата по големите инфраструктурни проекти за пренос на газ – „Набуко“, „Южен поток“, както и междусистемния газопровод Италия – Гърция – Турция.

Амбицията е страната да бъде разпределител на енергийните ресурси в ЮИЕ и Черноморския регион. Българска инициатива е създаването на европейски енергиен регулаторен орган, независим от изпълнителната власт и от участниците в пазара. България предлага и създаването на т. нар. „Обсерватория на Енергийната общност“ със седалище в София – обща система за ефективен мониторинг на газовите, нефтените и електроенергийните потоци, включително върху инвестициите в енергийна инфраструктура, с участието на всички заинтересовани страни, която да покрива новосъздадената Енергийна общност, т. е. региона на ЮИЕ, Каспийския регион, Близкия Изток и Северна Азия.

²¹ През декември 2008 г. България, Румъния и Гърция подписват документ за „засилено Черноморско сътрудничество“, който е ключов компонент на политиката на ЕС в Черноморския регион.

В Управленската програма на правителството на Република България (2001-2005 г.)²² съвсем закономерно основни външнополитически линии са интеграцията в НАТО и ЕС²³, а едновременно с това и запазването и по-нататъшното развитие на ролята на България като генератор на стабилност в ЮИЕ. Посоките за реализирането на позициите в региона са задълбочаване на двустранните ни отношения с останалите страни, обусловено както по политически, така и по икономически интереси (най-вече изграждане на основни трасета през Балканите и възможностите, които предоставят):

- Гърция, Румъния и Турция – най-вече с оглед тяхната подкрепа за членство в ЕС и НАТО. Сериозен акцент е реализирането на инфраструктурни проекти: изграждането на петролопровода Бургас – Александруполис; изграждането на моста на Дунав при Видин – Калафат;
- Македония – в посока подкрепа за стабилизиране на страната и нейното демократизиране;
- със Сърбия и Черна Гора (в текста фигурира СР Югославия) – към изграждане на нов тип двустранни отношения, основани на доверие, добросъседство и сътрудничество по въпроси на регионалната сигурност; съдействие за пълната реинтеграция на СРЮ в международната общност. Основна цел – бързото реализиране на инфраструктурни проекти като автомагистралата София – Ниш, нови ГКПП и модернизирането на вече съществуващите, електрифицирането на железопътния участък Драгоман – Димитровград;
- Албания – приоритет е подкрепата за етническите българи и техните дружества в областите Голо Бърдо, Гора и Преспа с цел съхраняване на тяхната идентичност и усилия за официалното им признаване като национално малцинство;
- Хърватия и Словения – в контекста на европейската и евро-атлантическа интеграция;
- Босна и Херцеговина – съдействие за установяване и утвърждаване на демократично и плуралистично общество и изграждане на демократични институции.

Политиката към регионално сътрудничество е разгледана през активно участие в различните форми, като обхватът бива съобразен с политическото или икономическото значение за страната. Регионалната политика е възприемана като част от политиката за ускорена интеграция в НАТО и ЕС, като механизъм, предназначен да играе важна роля в координирането на усилията за превръщане на ЮИЕ в регион на сигурност, стабилност и просперитет.

Пактът за стабилност е отбелязан като инициатива със значителен потенциал, където България има своето конструктивно участие. Други посоки на интерес са ОЧИС и Дунавското сътрудничество.

За приоритетни са обявени инфраструктурните проекти с регионално значение, сред които са трансевропейските транспортни коридори, преминаващи през територията на страната. През тази призма се проектират и голяма част от активностите по линия на двустранния диалог с отделни страни. Основни проекти са: Коридор VIII и свързването на транспортните, енергийните, телекомуникационните инфраструктури с Албания през Р Македония, построяването на железопътната линия София – Скопие и реалното свързване на енергийните системи; Коридор № IV и откриването на договорените три нови ГКПП.

Документалният преглед показва относителна последователност във външнополитическото целеполагане към Балканския регион. На ниво приоритети и стратегии страната демонстрира устойчивост и континуитет. На практическо ниво обаче се наблюдава по-скоро движение в обратна посока. Губи се и инерцията от връщане на темата за интеграцията на Западните Балкани и свързаността в региона, реализирано по време на Българското председателство на Съвета на ЕС. Това, което поддържа като българска активност към момента, е със спорна резултатност отвъд демонстрацията на политически диалог.

²² Управленска програма на правителството на Република България (2001-2005 г.), https://www.bia-bg.com/uploads/files/Government_programmes/2002-2005-Government_program-NDSV.pdf [последно отворено на 15.11.2022 г.]

²³ Непосредствената външнополитическа цел е през 2002 г. България да получи покана за присъединяване към НАТО от срещата на високо равнище на Алианса в Прага.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

1. Военна доктрина на Република България, <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?Id=555> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
2. Военна стратегия на Република България, <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=554> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
3. Енергийна стратегия на Република България до 2020 г., <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?Id=704> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
4. Конституция на Република България, <https://www.parliament.bg/bg/const> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
5. Концепция за национална сигурност на Република България, <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=655> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
6. Отчет на Програмата на Правителството на европейското развитие на България. Втора година, <https://www.strategy.bg/News/View.aspx?lang=bg-BG&category=Id&Id=1241&y=&m=&d=> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
7. Отчет на Програмата на Република България за Председателството на Съвета на Европейския съюз 1 януари – 30 юни 2018 г., <https://elib.ipa.government.bg/xmlui/handle/123456789/628> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
8. Програма за управление на Правителството на Република България за периода 2017-2021 г., <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1240> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
9. Програма на правителството за стабилно развитие на Република България за периода 2014-2018 г., <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=950> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
10. Програма на правителството на европейската интеграция, икономическия растеж и социалната отговорност (2005-2009 г.), <http://old.europe.bg/htmls/page.php?category=109&id=7160> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
11. Програма на Правителството на европейското развитие на България (Управленска програма 2009-2013 г.), <http://www.strategy.bg/News/View.aspx?lang=bg-BG&Id=481> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
12. Споразумение за съвместно управление на Република България в периода 2021-2025 г., <https://promeni.bg/spo-razumenie-za-savmestno-upravlenie-na-republika-bulgaria-v-period-2021-2025/> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
13. Стратегия за национална сигурност на Република България, <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?Id=671> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
14. Трети отчет за изпълнение на управленската програма на правителството за подобряване на социалното положение на българските граждани, на бизнес средата и демократизиране на управлението, https://www.mtc.government.bg/archive/save_pdf.php?id=6965 [последно отворено на 15.11.2022 г.]
15. Управленска програма на правителството на държавност, развитие, справедливост (2014-2018 г.), <https://www.strategy.bg/FileHandler.ashx?fileId=5406> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
16. Управленска програма на правителството на Република България (2001-2005 г.), https://www.bia-bg.com/uploads/files/Government_programmes/2002-2005-Government_program-NDSV.pdf [последно отворено на 15.11.2022 г.]

2

АНАЛИЗ НА УЧЕБНИТЕ ПРОГРАМИ НА ВИСШИТЕ УЧЕБНИ ЗАВЕДЕНИЯ В БЪЛГАРИЯ

Мястото на Балканите и Югоизточна Европа в учебните програми на ОКС „бакалавър“ и ОКС „магистър“ от професионално направление 3.3. „Политически науки“ в българските висши учебни заведения

Д-р Галин Дурев

Проучването и анализът на учебните програми в професионално направление 3.3. „Политически науки“, в частност ОКС „бакалавър“ и ОКС „магистър“, имащи отношение към политологията и международните отношения, ще ни даде друга гледна точка за настоящото изследване. Учебните програми във висшите учебни заведения не са статична формалност, която ориентира избора на студентите. Тяхното съставяне би следвало да има отношение към приоритетите и целите на българската политика, а преподаването по тях – да участва във формирането на определени държавнически възгледи, позиции и нагласи. В крайна сметка то формира и някои устойчиви стереотипи, които несъмнено имат отношение към практическите измерения на провежданата външна политика. Анализът на съответните програми може да покаже какъв външнополитически фокус са избрали висшите учебни заведения, как те виждат ролята и мястото на България в системата на международните отношения и какви приоритетни насоки задават в подготовката на своите студенти.

В проучването са включени всички висши учебни заведения, акредитирани в направление 3.3. „Политически науки“ съгласно националната рейтингова система – Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (СУ), Американски университет в България (АУБ), Нов български университет (НБУ), Университет за национално и световно стопанство (УНСС), Великотърновски университет „Св. Св. Кирил и Методий“ (ВТУ), Русенски университет „Ангел Кънчев“ (РУ), Варненски свободен университет „Черноризец храбър“ (ВСУ), Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ), Югозападен университет „Неофит Рилски“ (ЮЗУ).

В аналитичния периметър попадат всички курсове от учебните програми, имащи регионална проблематика или разглеждащи политиката и

отношения на и с отделни балкански държави. Наличието на такива не е предпоставено. Напротив, както тяхното присъствие в учебните програми, така и тяхното отсъствие може да послужи за налагането на определени изводи и препоръки. В проучването са включени следните бакалавърски програми:

1. ОКС „бакалавър“ по политология в СУ, АУБ, НБУ, УНСС, ВТУ, ПУ и ЮЗУ (в АУБ и НБУ специалностите са две и са наречени съответно: „Политически науки и международни отношения“ и „Публична политика“ в АУБ; „Политически науки“ и „Политиката и обществото“ в НБУ).
2. ОКС „бакалавър“ по европеистика в СУ, РУ, АУБ и УНСС (в РУ специалността е наречена „Европеистика и глобалистика“, а в УНСС – „Европейска политика и икономика“; в СУ, освен специалността „Европеистика“ във Философски факултет, има и специалност „Европейски съюз и европейска интеграция“ във Факултет по класически и нови филологии).
3. ОКС „бакалавър“ по международни отношения в СУ, УНСС, ЮЗУ, ПУ, НБУ (в ПУ специалността е наречена „Международна политика и бизнес дипломация“, а в НБУ – „Международна политика“).

Разгледани са и следните магистърски програми, попадащи в направление 3.3, разпределени по университети и факултети:

1. СУ:
 - А. Философски факултет: Международни отношения и проблеми на сигурността, Политически патологии на глобалния свят, Политически мениджмънт и консултиране, Европейски проекти, Е-Европа, Поли-

- тика и интеграционни политики на ЕС, Европейска интеграция и дипломатия на ЕС;
- В. Юридически факултет: Международни организации и многостранна дипломатия, Международни бизнес отношения, Международна сигурност, Защита на основните права, Право на Европейския съюз;
- С. Факултет по класически и нови филологии: Културни връзки и геополитика на Европейския съюз, Европа и Азия: културна дипломатия и геополитика на Европейския съюз.
2. РУ, Факултет „Бизнес и мениджмънт“: Европеистика и публична администрация, Международно сътрудничество и европейски проекти.
3. УНСС, Факултет „Международна икономика и политика“: Политика и бизнес, Дипломатия и стратегически анализ, Национална сигурност.
4. ЮЗУ:
- А. Философски факултет: Социални и културни политики в Европейския съюз, Гражданско образование;
- В. Правно-исторически факултет: Югоизточна Европа в съвременните международни отношения, Европейска интеграция, Дипломатия, цифрово общество и сигурност.
5. ПУ:
- А. Факултет по икономически и социални науки: Политически мениджмънт и комуникации;
- В. Юридически факултет: Международни отношения;
- С. Философско-исторически факултет: Дипломатия и международни отношения.
6. НБУ, Департамент „Политически науки“: Дипломатия и международни отношения, Европейско управление и икономическа дипломатия, Международни отношения и публично управление, Политически мениджмънт и публични политики, Стратегическо лидерство.
7. ВТУ, Философски факултет: Политология, Дипломатия и национална сигурност, Европеистика, Международни отношения.

Общо са разгледани 19 бакалавърски програми и 36 магистърски програми, разпределени в осем

висши учебни заведения. Извън обсега на изследването остават бакалавърската програма „Международни отношения“ и магистърската програма „Международна политика и сигурност“ във Варненски свободен университет, които, въпреки че са акредитирани, не са реализирали прием през последните няколко години и не разполагат с актуални учебни планове.

Освен това следва да бъде отбелязано, че в българските висши учебни заведения има още десет програми – 4 бакалавърски и 6 магистърски, които не попадат в направление 3.3. „Политически науки“, но, в една или друга степен, са свързани с балканската проблематика. Макар да са извън обсега на настоящия преглед поради своята историческа или филологическа насоченост, те следва да бъдат споменати, за да е представено по-пълно актуалното състояние на изследвания проблем.

Таблица 1
Специалности по направление 3.3. „Политически науки“, ОКС „бакалавър“

ВУЗ	СПЕЦИАЛНОСТ ОКС „БАКАЛАВЪР“	ФАКУЛТЕТ
СУ	Политология	ФФ
	Европеистика	ФФ
	Международни отношения	ЮФ
	Европейски съюз и европейска интеграция	ФКНФ
РУ	Европеистика и глобалистика	ФБМ
АУБ	Европеистика	ДПЕИ
	Публична политика	ДПЕИ
	Политически науки и международни отношения	ДПЕИ
УНСС	Европейска политика и икономика	ФМИП
	Международни отношения	ФМИП
	Политология	ФМИП
ЮЗУ	Международни отношения	ПИФ
	Политология	ФФ
ПУ	Политология	ФИСН
	Международна политика и бизнес дипломатия	ФИСН
НБУ	Международна политика (на френски)	ДПН
	Политиката и обществото (на английски)	ДПН
	Политически науки	ДПН
ВТУ	Политология	ФФ

Таблица 2

Специалности по направление 3.3. „Политически науки“, ОКС „магистър“

ВУЗ	СПЕЦИАЛНОСТ ОКС „МАГИСТЪР“	ФАКУЛТЕТ
СУ	Международни отношения и проблеми на сигурността	ФФ
	Политически патологии на глобалния свят (на английски)	ФФ
	Политически мениджмънт и консултиране	ФФ
	Европейски проекти	ФФ
	Е-Европа	ФФ
	Политика и интеграционни политики на ЕС (на английски)	ФФ
	Европейска интеграция и дипломация на ЕС	ФФ
	Международни организации и многостранна дипломация	ЮФ
	Международни бизнес отношения	ЮФ
	Международна сигурност	ЮФ
	Защита на основните права	ЮФ
	Право на Европейския съюз	ЮФ
	Културни връзки и геополитика на Европейския съюз	ФКФН
	Европа и Азия: Културна дипломация и геополитика на ЕС	ФКФН
РУ	Европеистика и публична администрация	ФБМ
	Международно сътрудничество и европейски проекти	ФБМ
УНСС	Политика и бизнес	ФМИП
	Дипломация и стратегически анализ	ФМИП
	Национална сигурност	ФМИП
ЮЗУ	Социални и културни политики в Европейския съюз	ФФ
	Гражданско образование	ФФ
	Югоизточна Европа в съвременните международни отношения	ПИФ
	Европейска интеграция	ПИФ
	Дипломация, цифрово общество и сигурност	ПИФ
ПУ	Политически мениджмънт и комуникация	ФИСН
	Международни отношения	ЮФ
	Дипломация и международни отношения	ФИФ
НБУ	Дипломация и международни отношения	ДПН
	Европейско управление и икономическа дипломация	ДПН
	Международни отношения и публично управление (на френски)	ДПН
	Политически мениджмънт и публични политики	ДПН
	Стратегическо лидерство (на английски език)	ДПН
ВТУ	Политология	ФФ
	Политология. Дипломация и национална сигурност	ФФ
	Политология. Европеистика	ФФ
	Политология. Международни отношения	ФФ

Таблица 3.

Специалности извън направление 3.3. „Политически науки“, имащи отношение към темата

ВУЗ	СПЕЦИАЛНОСТИ ИЗВЪН НАПРАВЛЕНИЕ 3.3.	ОКС	ФАКУЛТЕТ
СУ	История и геополитика на Балканите	бакалавър	ИФ
СУ	Балканистика	бакалавър	ФСФ
СУ	Християнство и ислям на Балканите	магистър	ИФ
СУ	Европейски Югоизток	магистър	ИФ
СУ	Дипломация и разузнаване на Балканите	магистър	ИФ
АУБ	Югоизточна Европа	бакалавър	ДИЦ
ПУ	Балканистика	магистър	ФФ
НБУ	Югоизточноевропейски изследвания (на английски)	магистър	ДИ
ВТУ	Балканистика	бакалавър	ФилФ
ШУ	Балканистика	магистър	ФХН

Прегледът на учебните планове на общо 55 програми от професионално направление 3.3. „Политически науки“ – 19 бакалавърски и 36 магистърски – ясно показва, че отделните висши учебни заведения имат силно изразен индивидуален подход по отношение на степента на фокусиране върху балканската проблематика. В ЮЗУ, ВТУ и ПУ в повечето програми има разработени курсове,

свързани с Балканите или Югоизточна Европа. В СУ от общо 18 програми в едва 4 са застъпени подобни курсове. Обратно, в АУБ и РУ в нито една от предлаганите програми няма предвидени курсове, засягащи споменатите по-горе теми. Така от общо 19 бакалавърски програми подобни тематични курсове са включени в 11 програми, а от общо 36 магистърски програми – в 9 програми.

Таблица 4

Програми с включени тематични курсове, свързани с Балканите и Югоизточна Европа в отделните ВУЗ

ВУЗ	ОБЩО БАКАЛАВЪРСКИ ПРОГРАМИ В 3.3.	ОТ ТЯХ С ВКЛЮЧЕНИ КУРСОВЕ	ОБЩО МАГИСТЪРСКИ ПРОГРАМИ В 3.3.	ОТ ТЯХ С ВКЛЮЧЕНИ КУРСОВЕ
СУ	4	2	14	2
РУ	1	0	2	0
АУБ	3	0	0	0
УНСС	3	2	3	0
ЮЗУ	2	2	5	3
ПУ	2	2	3	1
НБУ	3	2	5	1
ВТУ	1	1	4	2

Няма как да не направи впечатление, че при бакалавърските програми темата е значително по-добре застъпена, особено като отчетем и спецификите на отделните специалности. От осемте програми, в които не фигурират курсове, 4 са насочени предимно към полето на европейските изследвания – „Европеистика“ (СУ), „Европеистика и глобалистика“ (РУ), „Европеистика“ (АУБ), „Европейска политика и икономика“ (УНСС); една има относително по-популярен характер – „Политиката и обществото“ (НБУ) – и една е по-скоро насочена към административнопроцесуалната част на политиката – „Публична политика“ (АУБ). Отсъствието на тематични курсове, свързани с Балканите и Югоизточна Европа в тези програми,

е по-лесно обяснимо. Подобни обаче отсъстват и в програмите „Политология“ (СУ) и „Политически науки и международни отношения“ (АУБ), което може да се каже, че е пропуск.

При магистърските програми подобни курсове има в по-малко от 1/3 от общия брой в направление 3.3. Вероятната причина за това е, че при тях вече се цели значително по-тясна специализация и концентрация на знанията в определено научно или практикоприложно поле. Така например от 14-те програми в СУ тематични курсове са предвидени в две – „Международни отношения и проблеми на сигурността“ и „Европа и Азия: Културна дипломация и геополитика на Европейския

съюз“. За останалите програми бихме могли да кажем, че такива тематични курсове биха могли да бъдат включени в тези, свързани с европейската интеграция и международната сигурност, защото и по двата въпроса Балканите са важен елемент. Различни специфични курсове могат да бъдат разработени и за програмите „Дипломация и стратегически анализ“, „Национална сигурност“ (УНСС) и „Международни отношения“ (ПУ), „Международни отношения и публично управление“ (НБУ), които би следвало да имат по-сериозна насоченост към региона.

От анализа на прегледаните учебни планове се налага изводът, че отделните висши учебни заве-

дения, съобразно традициите си и насочеността на факултетите, в които са поместени специалностите от направление 3.3., формират специфичен вектор на своите програми – философски, исторически, икономически. Това в немалка степен се отразява и върху включването на отделни курсове, засягащи Балканите и Югоизточна Европа. Отделен въпрос е и кадровата обезпеченост със специалисти на отделните учебни заведения. В крайна сметка, в 11 бакалавърски и 9 магистърски програми са включени общо 48 тематични курса, което изглежда сериозно на фона на казаното до момента, но това не е точно така заради наблюдаваната висока концентрация на курсове в няколко специалности и висши учебни заведения.

Таблица 5

Програми, в които има включени курсове с тематична насоченост към Балканите и Югоизточна Европа.

	Бакалавър	Магистър
СУ	Международни отношения (1)	Международни отношения и проблеми на сигурността (12)
	Европейски съюз и европейска интеграция (2)	Европа и Азия: Културна дипломация и геополитика на ЕС (13)
УНСС	Международни отношения (3)	
	Политология (4)	
ЮЗУ	Международни отношения (5)	Югоизточна Европа в съвременните МО (14)
	Политология (6)	Европейска интеграция (15)
		Дипломация, цифрово общество и сигурност (16)
ПУ	Политология (7)	Дипломация и международни отношения (17)
	Международна политика и бизнес дипломация (8)	
НБУ	Международна политика (на френски) (9)	Дипломация и международни отношения (18)
	Политически науки (10)	
ВТУ	Политология (11)	Политология. Дипломация и национална сигурност (19)
		Политология. Международни отношения (20)

Селектираните 48 тематични курса обхващат широка гама от въпроси и са концентрирани в различни области на познанието. Общото между тях е, че са преимуществено насочени към проблемите на Балканите и Югоизточна Европа, без значение какво е естеството на тези проблеми. Засегнати са социални, военни, политически, икономически, енергийни, национални, културни и други въпроси в цялата пестрота на сложните отношения на полуострова. От 48-те курса уникални са 45, т.е. три от курсовете се водят в повече от една специалност. Прави впечатление значително по-общият характер на курсовете от бакалавърските програми – 18 на брой, които обхващат преди всичко историята, политическите процеси и международните отношения на Балка-

ните. По-специфични курсове са „Визуална култура: обмен на Балканите и отвъд“ (НБУ), „Политики към малцинствата на Балканите“ (НБУ) и „Партийни системи на Балканите“ (ВТУ).

Броят на специфичните курсове при магистърските програми, които са общо 27, е значително по-голям, като вниманието се насочва към отделни проблеми като балкански национализъм, трансгранично сътрудничество, държавно управление, европейска интеграция на региона, транзитология, демография, политическо лидерство, миграционни процеси и т.н. От всички 45 курса само един разглежда държава от региона отделно – „Модерната турска политика: традиции, приемственост и развитие“ (СУ).

Таблица 6.

Тематични курсове в учебните планове на специалностите, ОКС „бакалавър“

ВУЗ	КУРС	СП.
	БАКАЛАВЪР	
СУ	Съвременна история на Балканите	(1), (2)
ЮЗУ	Съвременна политическа история на Балканите	(6)
ЮЗУ	Етнорелигиозни проблеми на Балканите	(6)
ЮЗУ	Политическа история на балканските държави	(5)
ПУ	Етнорелигиозни отношения на Балканите	(7), (8)
ПУ	Държавни политики и стратегии в Югоизточна Европа	(7), (8)
УНСС	Регионално сътрудничество в Югоизточна Европа	(3)
УНСС	Общества и политика на Балканите	(4)
НБУ	Сравнителна политика на Балканите и Черноморския регион (на френски)	(9)
НБУ	Геополитическа антропология на Балканите и Черноморския регион (на френски)	(9)
НБУ	МО в Югоизточна Европа и Източното Средиземноморие (на френски)	(9)
НБУ	Съвременна политическа история на Балканите (на френски език)	(9)
НБУ	Визуалната култура: обмен на Балканите и отвъд	(9)
НБУ	Балканите в преход към демокрация	(10)
НБУ	Геополитика на Балканите	(10)
НБУ	Политики към малцинствата на Балканите	(10)
ВТУ	Етнополитика на Балканите	(11)
ВТУ	Партийни системи на Балканите	(11)

Както вече бе отбелязано, прави впечатление, че в курсовете от бакалавърските програми преобладават теми с историческа и етнорелигиозна насоченост, като тези теми са в основата дори на курсовете, свързани с външната политика, геополитическите измерения и отношенията в региона. От 18-те курса, засягащи интересувашите ни въпроси, 8 са в бакалавърските програми на НБУ, разпределени в две специалности. Останалите се разпределят по между 1 и 3 курса в останалите учебни заведения, без АУБ и РУ. Предлаганите от СУ и ПУ курсове се провеждат в по две специалности.

Видно от информацията от прегледаните курсове в бакалавърските и магистърски програми, предпочитаният подход е Балканите да бъдат разглеждани като цялостна конструкция с пълния набор от сложни отношения, които обхващат полуострова, или пък в контекста на по-големите региони – Югоизточна Европа или Черноморския

регион. Предметът на отделните курсове обаче варира в много по-голяма степен при магистърските програми, което също може да бъде свързано категорично с определени специфики във функционирането на отделните учебни заведения. Прави впечатление, че от 27 курса в магистърските програми 14 са разпределени в ЮЗУ, от които 12 са в една специалност – „Югоизточна Европа в съвременните международни отношения“. Това е и единствената специалност в направление 3.3., която е концентрирана изцяло върху проблематиката на региона. Както вече споменахме, извън това професионално направление има още няколко по-тясно специализирани програми, изброени в табл. 3.

Ако бъдат сумирани тематичните курсове в бакалавърските и магистърските програми, то най-много такива има в ЮЗУ – 17 курса, НБУ – 12 курса и ПУ – 7 курса, т.е. в трите учебни заведения се провеждат 36 от общо 45 курса.

Таблица 7.

Тематични курсове в учебните планове на специалностите, ОКС „магистър“

ВУЗ	КУРС	СП.
	МАГИСТЪР	
СУ	Проблеми на сигурността на Балканите в периода на Студената война	(12)
СУ	Модерната турска политика: традиции, приемственост и развитие	(13)
ЮЗУ	Външна политика на държавите от ЮИЕ	(16)
ЮЗУ	Политическа история на държавите от Югоизточна Европа	(15)
ЮЗУ	Югоизточна Европа в системата на международните отношения	(14)
ЮЗУ	Трансгранично сътрудничество в Югоизточна Европа	(14)
ЮЗУ	Геополитика и сигурност на Балканите	(14)
ЮЗУ	Държавно управление и етнически синдром в Югоизточна Европа	(14)
ЮЗУ	Теория на прехода в Югоизточна Европа	(14)
ЮЗУ	Етноси и религии в Югоизточна Европа	(14)
ЮЗУ	Югоизточна Европа и европейската интеграция	(14)
ЮЗУ	Балканите и прилежащите региони – стратегически зависимости	(14)
ЮЗУ	Културно-историческо сътрудничество в Югоизточна Европа	(14)
ЮЗУ	Националният въпрос в Югоизточна Европа	(14)
ЮЗУ	Политическо лидерство в Югоизточна Европа	(14)
ЮЗУ	Демографски проблеми в Югоизточна Европа	(14)
ПУ	Етнополитически структури на Балканите през Средновековието	(17)
ПУ	Европейската дипломация и Балканите (1878-1944 г.)	(17)
ПУ	Геополитика на Югоизточна Европа	(17)
ПУ	Етносите на Балканите	(17)
ПУ	Интеграцията на Югоизточна Европа в евро-атлантическите структури	(17)
НБУ	Външна политика на страните от Черноморския регион	(18)
НБУ	Миграционни потоци и политики в Югоизточна Европа	(18)
НБУ	Национализми на Балканите	(18)
НБУ	Съвременна външна политика на балканските държави	(18)
ВТУ	Съвременни кризи и конфликти на Балканите	(19)
ВТУ	Балканите след края на Студената война	(20)

Анализът на съдържанието на учебните планове на специалностите от направление 3.3. води до извода, че балканската проблематика е най-сериозно застъпена в програмите на ЮЗУ, където е и единствената тяснопрофилирана специалност. Въпреки че голяма част от курсовете са именно в тази специалност, все пак темите са представени и в останалите програми от направлението. Макар и с по-малък номинален брой курсове, положението е сходно и в НБУ и ПУ. Тематиката остава третостепенна в СУ, УНСС и ВТУ, а в АУБ и РУ направо отсъства.

Тези резултати поставят някои въпроси, особено в контекста на все по-значимото място, което Балканите са призвани да играят в политическото развитие на Европа. Учебните заведения следва да обръщат по-сериозно внимание на регионалната проблематика, защото полуостровът продължава да е пространство с висок конфликтен потенциал, което следва да бъде познавано преди всичко чрез научния инструментариум на по-

литическите науки. Показателно е, че в учебните програми на практика отсъстват двустранните отношения като фактор за развитие на региона, липсва и векторът на популярното в миналото странознание, което прави от държавите отделен обект на научно внимание.

Този дефицит едва ли може да бъде компенсиран от единствения курс, посветен на балканска държава – Турция, защото тя заема все по-важно място в региона и академичното внимание следва по-често и по-концентрирано да бъде насочвано към нея. Останалите съседни на България страни на практика не съществуват за родната политическа наука като самостоятелни обекти, на които си струва да бъде посветен специален курс, а това едва ли е от полза на българската дипломация.

Прави впечатление, че повечето програми си поставят амбициозната задача да се фокусират върху глобалното ниво и съответстващия му по-

литически процес, а непосредствената среда на българската държава остава на заден план. Все по-предпочитани са темите, свързани с развитието на Европейския съюз и неговите институции, отколкото собствено българските външнополитически перспективи. Ако по този въпрос можем

да подходим снизходително към програмите по обща политология и европейски изследвания, то тези, насочени към изучаването на дипломация и международни отношения, би следвало да се опитат да изчистят чрез научното знание българския фокус върху регионалната проблематика.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

1. Данни за оценяване на акредитация на висшите учебни заведения от Националната агенция за оценяване и акредитация, <https://www.neaa.government.bg/> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
2. Учебните програми на специалностите по професионално направление 3.3. „Политически науки“ в българските висши учебни заведения.

3

РОЛЯТА НА НЕПРАВИТЕЛСТВЕНИЯ СЕКТОР

Д-р Невена Алексиева

Извън дейността на българските държавни структури с компетенции по темата за двустранния обмен и сътрудничеството в Югоизточна Европа, тя бива разработвана и в рамките на усилията на неправителствения сектор. Прегледът на акцентите в дейността им е направен въз основа на включените в Информационния портал за неправителствените организации в България²⁴, сфера „Международни и европейски въпроси, политики и изследвания“ (най-близко до основната тема на изследването на специфичен казус). Няколко са основните изводи, които биха могли да бъдат направени:

1. Включените организации са многобройни, една част от тях са добавили международен профил към целите и мисиите си по-скоро за разширяване на възможностите си за кандидатстване пред външни източници, а не толкова за да реализират някакви съществени проекти с видими резултати в тази посока.
2. Голяма част от организациите съществуват само на хартия. Няма нито уеб страница, нито присъствие в социалните мрежи, което до голяма степен води и към извода за липсваща или ограничена активност. Други поддържат такива, но последната информация за някакъв тип дейност е с години назад (напр. „Евро-атлантически инициативи – регионален център“).
3. В повечето случаи организациите, които включват темата „Балкани“ в заглавията си, не поддържат база данни, която да свидетелства за някакъв тип сериозна ангажираност: „Младежи за Балканите“ (има фейсбук профил с по-стари и редки публикации), същото важи и за Балкански научен институт. Фондация „Глобални Балкани“ нямат дори уеб сайт.
4. Проблематиката заляга като част от анализите и проектите на по-големи организации, ориентирани в сферата на:
 - външната политика и международните отношения: Европейски институт, Институт за икономика и международни отношения, Национална асоциация за международни отношения, ПанЕвропа България и др.;
 - икономическите изследвания: Институт за икономическа политика, Център за либерални стратегии, Институт за пазарна икономика и др.;
 - сигурността: Софийски форум за сигурност, Атлантически клуб в България и др.
5. Сред част от младежките организации (най-вече студентски) има демонстриран интерес и сравнително устойчива работа по темата – най-вече Студентската асоциация по международни изследвания, Младежка асоциация по политически науки, ЕГО ПОЛИТИКО и др. Такъв тип подход се наблюдава и при някои екологични организации.
6. Най-активните и произвеждащи по-голям обем публикации обикновено са организации със седалище в гр. София и повечето разполагат с широка мрежа анализатори и експерти.

Дейността на НПО сектора е косвен индикатор за нивото на приоритетност на съответната тема в публичното пространство дотолкова, доколкото е подбуждана от интереса на гражданското общество, а не толкова е обект на стимул от страна на държавата.

Необходимо е обаче повишаване на държавното (политическо и експертно) внимание към дейността на неправителствения сектор и богатата гама анализи и разработки, които подготвят и представят. Именно тук се губи в голяма степен връзката, което води и до неизползване на сериозен потенциал, акумулиран в такъв тип организации. Още повече че водещи фигури в редица от тях са бивши дипломати, участници в политическото ръководство на МС, МВНР и редица други институции.

²⁴ Информационен портал на неправителствените организации в България, <https://www.ngobg.info/> [последно отворено на 15.11.2022 г.]

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

1. Информационен портал на неправителствените организации в България, <https://www.ngobg.info> [последно отворено на 15.11.2022 г.]

4

ПЪРВИЧЕН АНАЛИЗ НА ДАННИ ОТ МЕДИЕН МОНИТОРИНГ ЗА ПЕРИОДА 28.02.2022 – 30.05.2022 Г.

Д-р Александър Димиров, д-р Галин Дурев

Проведеният преглед на електронните средства за масова информация е реализиран в периода 28 февруари – 30 май 2022 г. В него са включени десет сайта, заемащи първите места по посещаемост в периода – „24 часа“, „Дарик“, „OFFnews“, „Дневник“, „NOVA“, БНТ, БТА, БНР, „СЕГА“ и „Телеграф“. Изведени са темите, имащи общо с отношенията на и между балканските страни, основно разглеждайки ги като активен елемент, а не от гледна точка на българската политика. Основната цел е да се постигне по-пълно разбиране на това как въпросните държави биват представяни във водещи български медии, кои аспекти от техните взаимоотношения са най-силно застъпени, могат ли да бъдат открити тенденции в начина на отразяване.

Информацията е нужна, за да бъде добита представа как структури, попадащи извън институционалния параметър на държавната власт, разбират и представят случващото се на Балканите. Извън сферата на официалната политика, медиите са фактор, който в немалка степен влияе върху отношението спрямо определени теми и субекти, а в някои случаи се явяват и сериозен катализатор на конкретна външнополитическа активност на българската държава.

Всеки от разглежданите интернет сайтове има различни характеристики – някои са предимно информационни, а други имат по-засилен аналитичен елемент, поради което значително се различава и броят на отчетените публикации за периода. В предварително зададения времеви обхват на мониторинга в дневния ред непредвидено попадна темата за войната в Украйна, която очаквано повлиява значително медийните публикации, а впоследствие обогати съдържанието и на други теми чрез косвените последици от действията на страните в конфликта. Изведените теми могат да бъдат най-общо групирани в няколко основни групи:

1. Социално-икономически предизвикателства пред Балканите – тук в общи линии попадат стари и нови проблеми и кризи, които продъл-

жават да бъдат актуално предизвикателство пред балканските държави, криещо сериозен потенциал за негативно въздействие върху обстановката в региона. Тук попадат теми като бежанските въпроси, икономическите сътресения и финансова нестабилност, инфлационен ръст, безработица, социални кризи и др. Тези въпроси са изведени извън вътрешнополитическите, защото до голяма степен имат регионално отражение, а не се отнасят строго само до случващото се в една държава.

2. Евроинтеграционни предизвикателства пред Балканите – тук са включени въпросите, свързани с разширяването на ЕС и приемането на нови страни в евро-атлантическите структури, проблемите пред този процес, двустранните отношения, бележещи текущата обстановка. Най-актуални към момента са темите за началото на преговорите с Република Северна Македония и Албания, двустранните дебати с България по този въпрос, евентуалното разширяване на ЕС към Турция и Сърбия и др.
3. Търговски и икономически взаимоотношения – една от най-широките групи, включваща търговските и икономически въпроси между балканските държави и между тях и трети страни. Тук основен акцент са енергийните въпроси, особено в контекста на последвалата войната в Украйна енергийна криза, двустранната търговия, търговията с оръжие, задълбочаването на връзките на Балканите и т.н.
4. Някои спорни ключови теми с отражение върху регионалната сигурност – тук попадат теми, отнасящи се до проблемни отношения между две или повече балкански държави или до такива с трети страни. Най-сериозно внимание са получили гръцко-турският конфликт, проблемните отношения между Сърбия и Косово, кюрдският въпрос и Турция, действията на Турция в Ирак, отраженията на войната в Сирия, проблемните въпроси в Източното Средиземноморие и др.

5. Войната в Украйна – тук попадат всички теми, свързани с военните действия, действията на трети страни, свързани с конфликта, налагане на санкции, опити за урегулиране, оръжейни доставки, бежански въпроси (само тези, имащи отношение към конфликта), външнополитически позиции на страните и др.
6. КОВИД-19 – публикации, имащи отношение към вируса, свързани с приемане на различни мерки, динамика на заболяемостта, трансгранично сътрудничество, опити за справяне с кризата, коментари и мнения на експерти от различните страни, ограничения на пътувания и икономически дейности и т.н.
7. Природни катаклизми и други инциденти – публикации, отнасящи се до земетресения, наводнения, горски пожари и тежки инциденти, чийто ефект често надхвърля границите на една държава.
8. Вътрешнополитически въпроси – тук са включени въпроси, които са по-тясно свързани с вътрешнополитически проблеми, макар да са получили известно международно внимание – държавни мерки за борба с инфлацията, стачни действия на браншови организации, корупционни дела, мерки за преодоляване на кризисни явления, политически избори, протести и т.н.
9. Ролята и мястото на България в регионалния контекст – в тази група са изведени специфични публикации за външнополитическата активност на България, участието на представители на държавата в двустранни и многостранни срещи, държавни позиции по ключови теми на регионално ниво. Тук намират място онези публикации, в които България заявява своята роля като самостоятелен субект на международните отношения.

Прегледът на публикациите, тяхното класифициране по групи и последващият първичен анализ показват, че споменатите вече специфики на отделните информационни сайтове се отразяват върху техния фокус. Съответните предпочитания се отнасят както до отделни теми, така и до отделни държави. Например темите, свързани с РСМ, преимуществено доминират всички останали държави, с малки изключения

Телевизии

На сайта на БНТ най-споменаваната държава е Република Северна Македония /88 пъти или почти 50 % от всички позовавания/, най-вече в контекста на българо-македонските отношения и изострянето на диалога (цели 47 пъти), като в 34

случая България е представяна като активната страна. Едва 24 пъти се среща Гърция, главно в контекста на търговските и икономически взаимоотношения – 9 новини. На следващо място са Сърбия, Турция и Румъния, съответно с по 17, 16 и 15 новини, като и за трите държави най-важни са вътрешнополитическите и дипломатически въпроси. Едва по 1 или 2 пъти се срещат новини за Хърватия, Словения, Черна гора, Косово, Албания и Босна и Херцеговина.

В сайта „NOVA“ са регистрирани 253 новини за периода, от които повече от половината са посветени на Турция – 89, и Гърция – 58. Добре позиционирана е Румъния с 36 новини, излизаща пред Република Северна Македония с 35. Значително по-слабо е отразена Сърбия, а останалите държави почти отсъстват. Основният фокус при Турция и Румъния е войната в Украйна, като тази тема заема близо половината от общия брой новини за двете страни. При Гърция отново се наблюдава по-равномерно разпределение на новините по категории, като най-много те са пак при търговските и икономическите взаимоотношения. Близо една трета в общото тематично разпределение на всички новини за периода е свързана с войната в Украйна – 72, като от тях 42 имат пряко отношение към Турция. Второ място заемат търговските и икономическите въпроси – 35, което е отлика в тематичното разпределение при „NOVA“. Друга съществена разлика е и третата позиция, на която попадат статиите за природни катаклизми и аварии – 31, и вътрешнополитически въпроси – 30. Значително по-малък е дялът на новините, свързани с евроинтеграционните предизвикателства пред Балканите – 26, от които 17 се отнасят до Република Северна Македония. Това тематично разпределение е показателно за определени специфики в отразяването на региона от „NOVA“.

Радио

При БНР ситуацията е различна. Там най-споменавана е Гърция – 66 новини (1/3 от всички позовавания). Страната се разглежда основно в две направления: социално-икономическите предизвикателства пред Балканите – 22 новини, почти поравно разпределени в темите за националната икономика, социалното подпомагане и подкрепа за населението; и войната в Украйна – 18 новини, разпределени балансирано по въпросите за войната и мира и хуманитарните проблеми. Втората най-споменавана държава е Република Северна Македония – 48 пъти, също с два очертаващи се акцента: българо-македонските взаимоотношения – 24 пъти, и евроинтеграционните предизвикателства пред Балканите – 11 пъти, като основно са засегнати взаимоотношенията с държавите членки и европейските институции. Трета по споменаване е Турция, 22 пъти, най-вече по темата „войната в Украйна“ (над 50 % от всички споменава-

ния). На четвърто място по новинарско натрупване е Сърбия – 18 пъти, най-вече по политическите въпроси около сръбските избори – 7 новини. Отново се наблюдава едно информационно negliжиране на останалите балкански държави, като се наблюдава разлика само при Румъния и Албания, които общо се споменават 7 и 6 пъти в различни материали.

В сайта „Дарик“ са регистрирани 221 новини за периода. Забелязва се значително по-равномерно разпределение на новините по държави, макар да се запазват позициите на Турция – 57 новини. Тук на второ място обаче се появява Гърция – 48, с малко над Република Северна Македония – 45. Добре са позиционирани също Румъния – 31, и Сърбия – 30. Отново обаче се забелязва negliжирането на Косово, Албания, Босна и Херцеговина и Черна гора, за които са регистрирани общо 10 новини. При разглеждането на Турция акцентът в „Дарик“ не е поставен върху ролята на страната в процесите, свързани с войната в Украйна – 16, а върху спорните въпроси, свързани с регионалната сигурност – 35, като тук сериозно са застъпени действията на Турция в Ирак и Сирия, напрежението в отношенията с Гърция и проблемните теми в отношенията с НАТО. Същото не може да се каже за Република Северна Македония, при която фокусът отново е почти изцяло върху евроинтеграционните предизвикателства – 34 от 45 новини. Интересно отразяване в „Дарик“ намира Гърция, при която е трудно да бъде открита фокусна точка, защото новините са разпределени сравнително равномерно във всички категории, все пак със съвсем лек превес на търговските и икономическите отношения. Макар и получили по-слабо отразяване в медията, при Румъния и Сърбия също е налице подобно балансирано разпределение на новините. В общото тематично разпределение най-сериозно е застъпена темата за проблемните въпроси, имащи отношение към регионалната сигурност – 48, като „Дарик“ е единственият сайт, в който тази тема заема първо място. Следват евроинтеграционните предизвикателства пред Балканите – 40 (от които 35 свързани с Македония), и войната в Украйна – 38.

Печатни и електронни медии

В сайта „24 часа“ са регистрирани 744 новини за периода, от които близо 40 % са свързани с Турция – 228 новини. Това е важна специфика, защото при нито един друг сайт не се наблюдава такава доминация в отразяването на новините от дадена държава, както и при нито един друг сайт не се наблюдава такава разлика между първата и втората държава по брой публикации (Турция – 228 новини, и Гърция – 124 новини). Интересно е и изпадането на Република Северна Македония до пета позиция по брой публикации след Румъния – 99, и Сърбия – 97. Вероятно поради значително по-го-

лемия обем публикации в „24 часа“ по-обхватно отразяване се забелязва и при Косово, Албания, Босна и Херцеговина и Черна гора, макар процентът да продължава да бъде сравнително нисък. От новините, свързани с Турция, близо 40 % се отнасят до ролята на Турция в процесите покрай войната в Украйна – 86 новини. 59 новини са свързани с конфликтни въпроси, отнасящи се до сигурността на региона – отношенията с Гърция, действията на Турция в Ирак, войната в Сирия, действията срещу кюрдите и т.н. Войната в Украйна намира по-сериозно изражение и в новините, свързани с Гърция, като има равен брой публикации – 27, с традиционно първата за Гърция тема – търговски и икономически взаимоотношения и вътрешнополитическите проблеми. Случващото се в Украйна е във фокуса и на новините от Румъния – 36 новини, като тук също сериозно отразяване получават вътрешнополитическите въпроси – 23. По отношение на Сърбия вътрешнополитическата тема е първа – 29, следвана от търговски и икономически взаимоотношения – 28. Специфичното при Сърбия е, че повечето от въпросните новини са някаква форма на косвено следствие от украинските събития. Евроинтеграционните предизвикателства пак продължават да заемат водещо място в новините за РСМ – 40 новини, което е близо 45 % от общия брой новини за страната. В общото тематично разпределение на новините най-голям дял имат тези, свързани с войната в Украйна – 202. Изненадващо обаче в „24 часа“ на второ място по отразяване се позиционират новините, свързани с вътрешнополитическите въпроси на балканските страни – 143, които имат в различна степен международно измерение. Акцент е поставен и върху тези, свързани с конфликтни въпроси, имащи значение за регионалната сигурност – 122, и търговските и икономическите взаимоотношения – 120. Трябва да бъде отбелязано, че по-различният фокус в „24 часа“ би могъл да се дължи и на количественото натрупване на съотноситими новини.

В сайта „Дневник“ новините за периода са 99, като отново повече от 50 % от тях са фокусирани върху Република Северна Македония – 30, и Турция – 28. Сходно е и тематичното разпределение на новините при двете държави. 21 от новините за Република Северна Македония са свързани с евроинтеграционните предизвикателства, а при Турция 10 са свързани с войната в Украйна, а 8 – със спорни въпроси с отражение върху регионалната сигурност (отношенията с Гърция, войната в Сирия и Ирак). Сериозно внимание е отделено на Сърбия – 17 новини, основно свързани с проблемите с Косово, търговските и икономическите предизвикателства вследствие войната в Украйна. Гърция е засегната в 12 новини, от които близо половината са свързани с търговски и икономически въпроси. Румъния, Черна гора, Албания, Косово, Босна и Херцеговина са

слабо засегнати. В общото тематично разпределение на новините за периода се наблюдава сериозна доминация на темите, свързани с евроинтеграционните предизвикателства пред Балканите – 23, войната в Украйна – 22, и различни спорни въпроси между държавите, имащи отражение върху регионалната сигурност – 20.

В сайта „OFFnews“ съотносимите към анализа новини за периода са 86. Най-сериозно присъствие имат темите, свързани с евроинтеграционните предизвикателства пред Балканите – 20, и войната в Украйна – 19. В първата група вниманието е насочено основно към проблемите между Република Северна Македония и България по повод старта на преговорния процес на Република Северна Македония за членство в Европейския съюз – 14, и косвеното влияние на този процес върху Албания – 3 (общо 17 от 20 новини са посветени на членството на двете държави). Над 50 % от новините за периода са свързани с Турция – 28, и Република Северна Македония – 21. При първата доминират новините, свързани с ролята на Турция в украинския конфликт, а при втората – тези, свързани с евроинтеграционните проблеми.

На сайта на в-к „СЕГА“ най-много са обзорните материали (47 или 35 % от всички) с огромна концентрация в две направления – едното е свързано с ролята на България в региона – 18 публикации, а другото касае войната в Украйна – 24 новини, от които 16 са свързани със самите военни действия. Оттам поравно са споменавани Гърция и Република Северна Македония – 22 пъти. РСМ – с акцент на българо-македонските взаимоотношения и политическата криза в страната, докато Гърция балансирано присъства в няколко категории средно с по 3 – 4 статии (търговия и икономика, КОВИД-19, регионална сигурност и др.). Турция и Румъния също се споменават, съответно 12 и 11 пъти. Румъния се споменава най-вече около бежанската криза – 4, а новините с Турция са най-вече по вътрешнополитически теми и дипломация – 4, както и войната в Украйна – 5. При Сърбия няма открит акцент, с изключение на изборите в западната ни съседка – 5 материала. Останалите балкански държави почти не се споменават, а за Черна гора няма нито една новина.

На сайта на в-к „Телеграф“ също има много обзорни материали, цели 79 (около 1/3 от всички новини), съсредоточени в темите „войната в Украйна“ – 38 материала, от които 25 са за военните действия и за ролята и мястото на България в региона – 15 публикации. Най-много са материалите за Република Северна Македония – 62, а българо-македонските отношения са най-списваната тема – 38 материала, като по 10 – 11 публикации има за вътрешнополитическото напрежение в Скопие,

както и за взаимоотношенията на страната с европейските институции. Едва на второ място и то само с 21 статии е Турция, главно заради дипломатическите совалки на правителството на Ердоган – 9 публикации. На трето място по споменаване е Гърция – 19 пъти, най-вече по темите „социално-икономически предизвикателства“ – 5, и „взаимоотношения с България“ – 5. Сърбия и Албания също намират място на страниците на „Телеграф“, съответно със 17 и 14 публикации. Основният въпрос, който се отразява относно западната ни съседка, е войната в Украйна – 6, а при Албания се виждат два акцента: албанско-български отношения – 6, и дипломатически въпроси – 5. Важно е да се отбележи, че в-к „Телеграф“ е единствената медия, която няма нито една политическа новина за няколко субекта на извадката – Косово, Босна и Херцеговина и Черна гора.

БТА

Общият брой на новини и позовавания за балканските държави като съотношение между БТА и останалите е 14 към 1, т.е. 14 пъти е по-голям информационният обмен в обращение спрямо това, което реално се представя на българския зрител, читател, слушател. Затова ще бъде отделено малко повече внимание на анализа на представяната в източника информация.

БТА е доста различна откъм общата структура на позоваванията. Най-голям дял има Турция – 684 позовавания; след което следват Република Северна Македония, Гърция, Румъния, Сърбия, които получават между 308 и 348 позовавания, като по този начин оформят една приблизително хомогенна и равностойна група; Хърватия самостоятелно е спомената 114 пъти, след което между 60 – 84 пъти са споменати останалите балкански държави. Общите (или обобщаващи) материали са 82. Вижда се, че структурата значително се различава от тази, която срещаме в националните медии, не само като количество на материалите, но и като тежест.

Всяка от държавите има определени тематични натрупвания:

- Турция: вътрешнополитически въпроси и дипломация – 310 публикации; войната в Украйна – 105; регионална сигурност – 135 пъти. Във външнополитически аспект за Турция има над 400 публикации или ок. 60 % от всички.
- Гърция: вътрешнополитически въпроси и дипломация – 80 публикации, и социално-икономически предизвикателства – 68 публикации, като тези две направления съставляват близо 50 % от всички материали.

- Република Северна Македония: с най-голям дял са вътрешнополитическите въпроси и дипломация – 130 материала, и много любопитната категория, свързана с ролята и мястото на България в региона – 87 статии и дописки. Тези две категории са взаимосвързани с евроинтеграционните предизвикателства пред Балканите и общо съставляват ок. 70 % (266) от всички новини, свързани със страната. Очевидно фокусът е по линия на разговорите с ЕС.
- Румъния: страната има най-много статии, свързани с войната в Украйна – цели 93. На следващо място е вътрешната политика и дипломация (77) и социално-икономическите предизвикателства (59). Тези три направления съставляват 70 % от общия брой публикации за Румъния.
- Сърбия: страната най-често се свързва с темата „вътрешна политика и дипломация“ (173 статии). Другите две най-популярни категории, но далеч назад като брой материали, са „регионална сигурност“ и „социално-икономически предизвикателства“.
- Косово: най-голям акцент в категория „политика и дипломация“ – повече от половината материали; далеч назад е втората по значимост тема за регионалната сигурност – 16 дописки.
- Албания: макар Албания да е в същата позиция спрямо ЕС, както е и РСМ, за нея има много по-малко публикации. Най-значима се очертава категорията „вътрешнополитически въпроси и дипломация“ – 31 материала. (ок. 40 %).
- Босна и Херцеговина: структура, подобна на албанската – близо 50 % от материалите са в категория „вътрешна политика и дипломация“.
- Черна гора: структура, подобна на албанската, като в категория „вътрешна политика и дипломация“ се разполагат над 50 % от материалите. Важна особеност е, че за разлика от Албания, Косово и Босна и Херцеговина има и приличен относителен брой материали и в категория „войната в Украйна“ (14).
- Хърватия и Словения имат сходна структура, като и двете държави са с акцент върху политиката и дипломацията с по 29 публикации. Хърватия отбелязва и високо присъствие по отношение на войната в Украйна с още 29 статии.

В сравнителен план трябва да се направят още някои уточнения. Турция има основно присъствие в темите „дипломация“, „войната в Украйна“ и „регионална сигурност“, където номинално е най-споменаваната държава, а в две от тези категории води и като относителна тежест от общия

си брой публикации. Гърция е с най-голяма относителна тежест в темата „социално-икономически въпроси“. Република Северна Македония е с третата по сила тежест в категория „политика и дипломация“ и първа в полето „взаимоотношения с България“. Косово, Албания, Босна и Херцеговина и Черна гора имат известно присъствие в полето на политиката и дипломацията, но значително отстъпват. Сърбия държи второто място по материали в категория „политика и дипломация“ (при това балансирано разпределени и в трите подтеми). Румъния държи две втори места, в категория „социално-икономически предизвикателства“ и „войната в Украйна“. Първа е по споменаване в подкатегорията „хуманитарни и бежански въпроси“.

За самите категории:

Най-значима е тази, посветена на вътрешнополитически процеси и дипломация – (1 000 от всички 2 549 публикации). В подкатегория „дипломация“ са концентрирани над 600 от материалите. Най-слабо използвана е темата, свързана с природни катаклизми и инциденти – едва 21 материали общо за всички държави.

Тройката на най-застъпените категории се допълва от „войната в Украйна“ (352) и „социално-икономическите предизвикателства пред Балканите“ (332), едва на четвърто място идват темите за регионалната сигурност (307). Публикациите с обобщаващ и общ за региона характер са 82, като в половината категории изобщо няма такъв тип материали.

Категорията „България в регионалния контекст“ е средно споменавана, като има паритет в отделните подкатегории с лек превес при разглеждането на страната по-скоро като медиатор и активна страна в процесите.

Темата за КОВИД-19 също е средно споменавана, като превес се дава на държавите, които са от туристическо значение за нас – Турция (23) и Гърция (40), или са съседни като РСМ, Сърбия и Румъния. Положителните новини са значително повече от негативните. Интересно е да се отбележи, че в категорията „предизвикателства пред Балканите“ близо една трета от публикациите са в категория „обща“ (50 от 160), като това се среща само тук.

Медийният мониторинг идентифицира няколко основни въпроса, които според авторите определят дневния ред в региона и съответно оказват влияние и на ролята и мястото на България в регионалния контекст: последиците от войната в Украйна върху Балканите; социално-икономическите предизвикателства пред Балканите; евроинтеграционните предизвикателства пред Балканите; някои спорни теми с отражение върху регионалната сигурност.

II ЧАСТ.

БАЛКАНИТЕ – КЪДЕ И НАКЪДЕ?

Стратегическото географско разположение на Балканския полуостров до голяма степен предопределя естествения интерес на различните геополитически играчи към него. В исторически план, освен местоположението, други основни фактори, които имат важно значение за случващото се в тази част от Европа, са сигурността и икономическото развитие. Те играят и важна роля за определяне на политиката на европейските държави към региона.

Като част от Европа и в перспектива и част от ЕС, Балканите са неотменно свързани с многопластовите и разнопосочни процеси. Съюзът е изложен на редица изпитания, които стигат дори до криза на идентичността и криза в доверието на гражданите към легитимността и ефикасността на европейските институции. Липсата на вътрешно единство и съгласуваност в смисъла

на идеите на бащите основатели, отразяващо се на динамиката на външните му проявления, резултира и в по-засилени процеси на регионално търсене на ползи, достигащо и до прояви на фрагментация. Това са обективните реалности, в рамките на които Балканите трябва да намерят своето адекватно и благоприятно за отделните държави позициониране.

В този контекст, ще бъде полезно да бъдат разгледани основните проблеми и предизвикателства, преплитащи се през икономическите възможности и рисковете пред сигурността тук, които оказват съответното влияние върху успешната евроинтеграция на Западните Балкани. Това ще позволи да се открият полезни тенденции и закономерности, които да бъдат отправна точка на реформи и промени в контекста на европейската политика по разширяване.

1

ПОСЛЕДИЦИ ОТ ВОЙНАТА В УКРАИНА ЗА ЕВРОПА И БАЛКАНИТЕ

Д-р Галин Дурев

Войната, която се разразява на територията на Украйна, е факт от повече от осем години. През този период тя премина през различни фази на ескалация, катализирани от вътрешни и външни фактори. Въпреки че участниците в Минските формати се опитаха да достигнат до преодоляване на противоречията между различните страни, замесени в конфликта, което да стане основа на едно по-трайно примирие, ситуацията вече явно се намира отвъд своя *tipping point* и връщането назад изглежда невъзможно. Преходът от прокси конфликт към класическите форми на войната бе изненада за множество анализатори, но една част от тях бяха сигурни в подобно развитие на събитията. Тази сигурност обаче бе по-скоро продиктувана не от рационален анализ на ситуацията и възможните ходове на замесените актьори, а от презумпцията, че Русия действа именно така, като на тази презумпция се придаваше несъмнена негативна конотация.

Разразилият се военен конфликт още от самото си начало даде заявка, че ще има много косвени последици върху развитието на региона. В него се ангажираха десетки държави, които в различна степен, пряко или косвено, подкрепят двете страни. Замесването на множество актьори значително затруднява регулирането на конфликта, но по-важното е, което още повече затруднява регулацията, че воюващите групировки и техните поддръжници придават съвършено различен смисъл на случващото се не само в неговата цялост, но и на неговите структурни елементи. Извън продуктите на политическата пропаганда по време на война, може да се каже, че двете страни разглеждат конфликта преди всичко на макрониво, като елемент от стълкновение, имащо отношение към процесите на трансформация на глобалния международен ред.

В този смисъл, за Украйна това е силово възпрепятстване на нейния трансфер от един геополитически център към друг, който се разглежда като възможност за нови перспективи за страната. За

Русия е последен опит да съхрани интегритета на постсъветското пространство, което се разглежда като жизненоважен буфер, имащ за главна цел гарантирането на стратегическа дълбочина на руската територия, за да бъдат основните центрове на властта предпазени от съвременните форми на *blitzkrieg*. Основната заплаха за Украйна в случая е Русия, но за Русия заплаха не е Украйна сама по себе си, а нейната територия като фактор на несигурност при евентуалното разполагане на военна инфраструктура на трети държави или военнополитически блокове. Тази асиметрия допълнително усложнява ситуацията, защото отдавна не можем да говорим, че това е класически военен конфликт между две държави или групи от държави. Многогранната намеса на база специфични интереси значително увеличи и задълбочи косвените последици от разгарящия се конфликт, а и ще продължи да разширява в хоризонтален план тяхното въздействие.

Каквото и да бъде казано за войната като социално явление, ясно е, че тя не може да бъде изследвана като нещо пространствено и времево изолирано. Последиците от нея имат свойството да се разпространяват бързо и устойчиво както през политически и географски граници, така и през времеви хоризонти. В този смисъл, без значение как ще бъде терминологично обозначено случващото се в Украйна, то придоби очертанията на класически военен конфликт, който несъмнено ще има и класически за подобни случаи последици.

От пространствена гледна точка, военните действия се развиват на входа на Източноевропейската равнина и обхващат териториите на Северното Причерноморие. Ако бъде изходено от твърдението, че руската външна политика и стратегическо мислене все още са силно зависими от географските детерминанти, то дори споменатата пространствена гледна точка е достатъчно силен аргумент, обосноваващ започването на военни действия. За руската доктрина ефективната защита на подстъпите към страната, предотвратяваща *Drang nach*

Osten, и достъпът до „топло море“ винаги са имали почти сакрално значение. Дори и да прозвучи малко пресилено, тази война се води от Русия и в защита на собствения ѝ геополитически код.

Отделно, територията на Украйна има важно икономическо значение за Русия, след като пред 2014 г. през нея се трансферират близо 40 % от енергийните доставки на руските компании за Европа. Разбираем е стремежът на Русия да се опита да контролира онова пространство, стабилността на което е сериозен фактор за размера на постъпленията в руския бюджет. Дали бяха изчерпани всички средства и възможности за осъществяване на политически контрол, който винаги е за предпочитане пред военните действия, е отделен въпрос. Въоръженият сблъсък е факт, с който трябва да се съобразяваме, а не постфактум да се опитваме да търсим възможности за неговото предотвратяване.

Гледната точка на Украйна, разбира се, се отличава значително от руската. Стъпките към „нов цивилизационен избор“ са право на всяка държава, но политически далновидното поведение изисква те все пак да бъдат в унисон с реалните възможности на дадената държава сама да може да защити този свой избор. Явно е, че случаят с Украйна не е такъв, още повече че вътре в самата държава новият път първоначално не бе приет еднозначно. Въпреки положителните становища на страните от ЕС украинската перспектива за членство едва ли беше толкова близка. Дори последвалата война не ускори този процес, а сега изглежда още по-невъзможно това да се случи. От друга страна, малко вероятно е голямото притеснение на Русия да е формирано от евентуалното членство на Украйна в ЕС. По-скоро то е свързано с пакетното придвижване на ЕС, НАТО и САЩ, което вече увеличава степента на тревожност у руския политически елит.

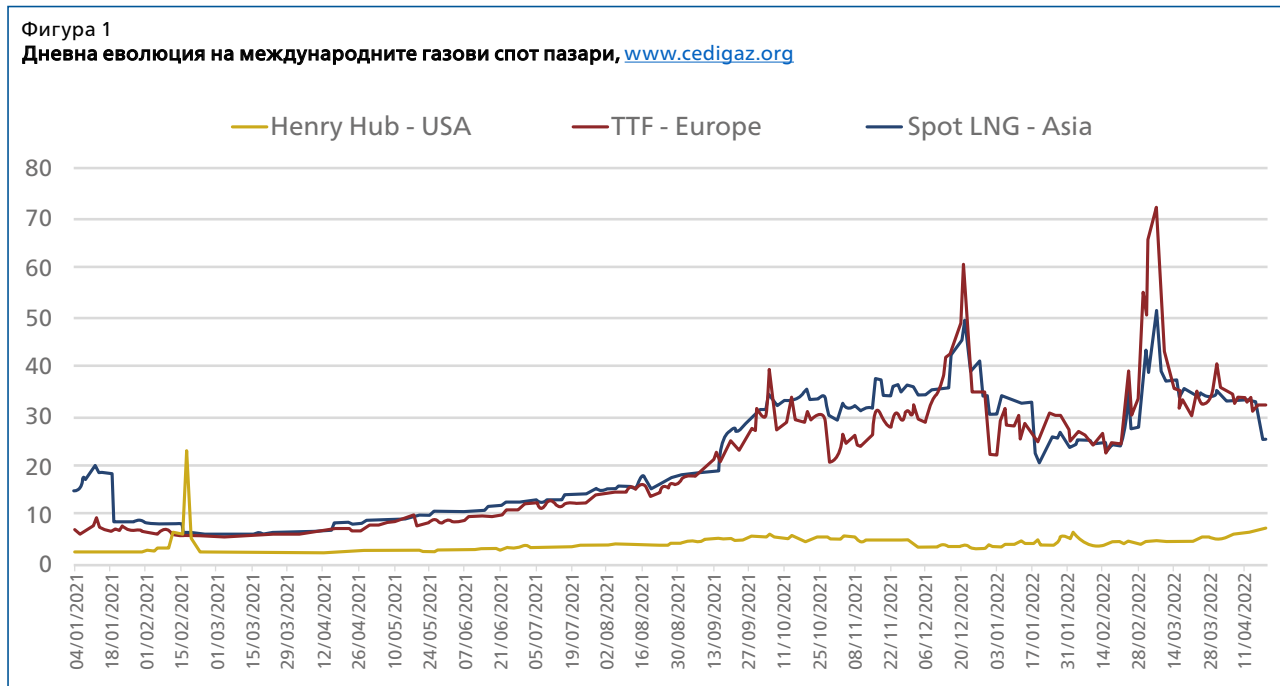
Ясно е, че всяка една от страните ще търси и представя своите правдиви позиции в защита на собствените си интереси и намерения, но това не е в основата на настоящото изложение. Основните изходни позиции на двете държави все пак следваше да бъдат изяснени с оглед на това, че те оказват пряко или косвено въздействие върху някои от текущите или потенциални последици от военния конфликт. Това е така, защото редом със

стандартните последици, като бежански вълни, икономически сътресения, срив на социалните системи и т.н., има такива, които са конюнктурно предопределени от предвоенните взаимоотношения между държавите. Именно те внасят спецификите, които притежава всеки конфликт, и следва да бъдат разгледани неразделно от конвенционалните последици.

Логично, най-тежките преки последици от военните действия са хилядите човешки жертви и последвалата хуманитарна катастрофа, сривът на социалните системи на въпросната територия, здравните и продоволствени кризи. Всичко това изглежда аксиоматично за всички съвременни въоръжени конфликти. В случая обаче сблъсъкът е между най-голямата и втората по големина държава в Европа, които са и в челните места по брой на населението. Освен всичко останало, двете притежават различни стратегически предимства в икономически план, което в контекста на глобализираната световна търговия се отразява сериозно върху целия международен обмен. Първото, което логично идва на ум, са енергоносителите и зърното. И към двете стоки се подхожда изключително внимателно и селективно, защото Русия и Украйна са сред глобалните лидери в доставките, от които редица държави са зависими изцяло. Както голяма част от Европа бе зависима от руския газ, така големи африкански държави са почти изцяло зависими от вноса на зърно от Русия и Украйна. Големият дял в производството на някои стратегически суровини, които формират двете държави, е една от специфичните последици на тази война, която оказва въздействие върху икономическата конюнктура на цели региони.

Основните „оръжия“ на Русия са газът, зърното, ядреното гориво, някои редки метали и др. Украйна разчиташе на своите предимства в доставките на зърно, стомана, цветни метали, въглища, транзита на газ за Европа и др. Преминаването към военновременна икономика и наложените санкции предизвикаха сериозно сътресение на пазара на въпросните суровини, което се отрази крайно негативно преди всичко на Европа.²⁵ Търговският вакуум бе частично запълнен от САЩ, Китай, Турция, страните от Магреб, а по отношение на зърното се стигна до специално споразумение, което няколко пъти бе на ръба на окончателното преустановяване.

25 CEDIGAZ: Independent business intelligence for the gas industry, <https://www.cedigaz.org/quarterly-report-q1-2022-international-natural-gas-prices/> [последно отворено на 15.11.2022 г.]



Съвсем естествено, тези процеси доведоха до сериозен ръст на цените и незапомнена инфлация в Европейския съюз, която през септември 2022 г. достигна 10 %²⁶ Едва ли бихме могли да очертаем положителни перспективи в това отношение, защото мнозина анализатори твърдят, че все още не сме усетили изцяло последствията от войната върху икономическите системи на държавите, защото ефектът идва забавено. Перспективите за студена зима и сериозен ръст на цените на основните продукти са вече шаблонни за европейските държави.

Сред най-сериозните последици е и незапомнената от дълги години за европейска държава емиграция. Опасностите на войната принудиха милиони да напуснат домовете си и да потърсят спасение в различни посоки. Бежанците се оказват сериозно изпитание за приемащите ги държави, които трябва да съсредоточат сериозни ресурси и без това не особено добрата икономическа ситуация, за да гарантират приемливи условия

и социализация на новодошлите. Това очаквано предизвиква сериозни вълни на недоволство в някои държави, подбуждани от определени политически кръгове.

По-специфичен въпрос е едностранчивото представяне на темата с бежанската вълна. При внимателен преглед на средствата за масова информация се забелязва, че векторът на движение е насочен единствено на запад. Статистическите данни обаче опровергават това, като, според сайта Statista, най-много украински граждани са емигрирали в Русия – повече от 2 млн и 800 хил.²⁷ Тези данни се потвърждават и от Агенцията за бежанците на ООН²⁸. Тази информация внася още един интересен нюанс в анализа на въоръжения конфликт в Украйна – единици са случаите, в които населението на държава, която е обект на въоръжено нападение от страна на друга държава, предприема мащабна емиграция именно към нападащата държава.

²⁶ Европейска комисия, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-euro-indicators/-/2-19102022-ap> [последно отворено на 15.11.2022 г.]

²⁷ Statista, <https://www.statista.com/statistics/1312584/ukrainian-refugees-by-country/> [последно отворено на 15.11.2022 г.]

²⁸ The UN Refugee Agency, <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> [последно отворено на 15.11.2022 г.]

Фигура 2

Приблизителен брой бежанци от Украйна, регистрирани в Европа и Азия към 8.11.2022 г., www.statista.com.

Country	As of date	Number of refugees
Russia	10/3/22	2,852,395
Poland	11/8/22	1,489,155
Germany	11/8/22	1,019,789
Czechia	11/8/22	458,679
Italy	10/31/22	171,546
Spain	11/7/22	151,786
Turkey	5/19/22	145,000
United Kingdom	11/8/22	143,100
France	10/31/22	118,994
Slovakia	11/8/22	100,041
Moldova	11/8/22	95,928
Romania	11/6/22	88,831
Austria	11/8/22	85,868

Мащабната емиграция от Украйна със сигурност ще затрудни значително европейските държави, още повече предвид факта, че се случва на фона на незатихващи бежански вълни от Близкия изток и Африка. Предстои да се разбере какъв е капацитетът на Европейския съюз да приема бежанци, но още повече – какъв е прагът на търпимост на европейските граждани към този процес, който се превърна в интегрална част от живота им през последното десетилетие. Икономическите проблеми от войната мултиплицират нетърпимостта, защото много правителства все по-трудно ще се справят с гарантирането на основните блага на своите граждани, а какво остава за дошлите извън Европейския съюз. Това противоречие със сигурност ще има сериозни политически последствия за установения ред, като не е изключено съвсем скоро да станем свидетели на нова дясно-консервативна вълна.

Най-важните политически последици от войната ще намерят почва за развитие в самия Европейски съюз. Става дума за разделителните линии между държавите, които бяха породени от развитието на въоръжения конфликт. Събитията показаха, че ЕС не е толкова монолитна структура, а е раздран от вътрешни противоречия по почти всички важни въпроси, включително и по отношение на налаганите санкции. Тези линии далеч не са ед-

нопластови. Става дума за различия между отделните държави, между отделните политически елити, между елитите и населението на страните, както и между самото население. Отдавна никое събитие не е предизвиквало толкова противоречиви политически реакции, особено на фона на привидна монолитна политическа позиция.

Отношението към войната и Русия обаче е само формалният повод за тези различия. Те почиват на по-дълбока основа, на двойните стандарти и противоречивата политика, която Съюзът провежда спрямо своите страни членки. Именно насъбралото се напрежение сега излиза на преден план, катализирано от един военен конфликт на границите на Европа, който, вместо да консолидира ЕС, породил нови разломи. Проблемите се проявяват както в стратегически план по въпроси като политиката спрямо енергийните доставки от Русия, така и по отношение на по-специфични въпроси като третиране на бежанците, търговските взаимоотношения с Русия, налаганите санкции, помощта за Украйна, по които отделните държави имат нюансирани позиции.

Конфликтът в Украйна е поредното изпитание пред Европейския съюз, което има потенциала да предизвика сериозна политическа криза. Европейските правителства са значително по-зави-

сими от общественото мнение, от тях се очаква в далеч по-голяма степен да отговарят за нуждите на гражданите и за стабилността на икономическия ред. Инфлацията, ръстът на цените, липсата на някои стратегически суровини изправят европейските граждани пред предизвикателства, с които те отдавна са отвикнали да се сблъскват, а това създава напрежение срещу установения политически ред.

Голяма част от стратегическите политически инициативи на ЕС претърпяха провал на фона на новата ситуация в света. Съюзът дори бе принуден да даде крачка назад от реализирането на станалата емблематична „Зелена сделка“, което освен имиджов удар е и сериозна въпросителна за рационалността и навременността на редица политически ходове.

Ясно е, че европейският политически елит ще следва вече установения политически курс спрямо войната в Украйна. Крайно време е обаче да се обърне внимание и на случващото се вътре в Съюза, защото ситуацията предполага радикализация на социалната и политическата сфера, която може да трасира пътя на крайни партии и движения, които, поемайки вълната на недоволство, биха могли коренно да променят философията на съществуването на ЕС.

Погледнато в стратегически план, най-голямото предизвикателство пред Европейския съюз ще бъде задълбочаването на кризата с неговата субектност. Редица анализатори виждат във военния конфликт онзи фактор, който би следвало да изиграе сплотяваща роля и да превърне ЕС в наистина самостоятелен геополитически актьор. Твърде вероятно е обаче породените проблеми да изиграят обратна роля и да компрометират още повече и без това разклатения интегритет на Съюза. За да не се случи това, ЕС трябва не просто да бъде донор на помощи за Украйна, а да се опита да играе по-дейна роля в опитите за урегулиране на конфликта и търсенето на възможности за неговия по-скорошен край.

По-всичко личи, че и при този конфликт Европейският съюз ще остане по-встрани от реалния преговорен процес. Дори Турция, от една страна, с желанието ѝ да бъде посредник, и САЩ, от друга, с опитите им да управляват ситуацията „иззад сцената“, да претърпят неуспех в търсенето на изход, едва ли ЕС ще бъде онзи субект, който ще успее да се справи с тази задача. Още повече че провалът на така наречените „Мински споразумения“ допълнително поставя сянка върху възможността на Съюза да се справя авторитетно с подобни начинания. Изпускането на стратегическа инициатива по подобни въпроси обрича ЕС

на второстепенна роля в дипломатически план и дава основание все по-често да се твърди, че е икономически гигант, но политическо джудже.²⁹ Във военно отношение пък дори не можем да говорим за Съюза като за единен субект, което още повече дава повод да се поставя под съмнение неговата геополитическа субектност, а оттук и способността му да провежда независима външна политика.

На фона на всичко случващо се, България логично изпитва всички споменати последици от военните действия в Украйна. Влошаването на икономическата конюнктура, сериозният ръст на инфлацията, скокът на цените на основните суровини поставиха не особено стабилната българска икономика на сериозно изпитание. Паралелно с това тя се намира в остра политическа криза вече повече от година, като едва успя да излезе от изключително сложната ситуация с преустановените доставки на природен газ. Въпреки тежкото положение, в което е изпаднала, страната прие над 50 000 бежанци от Украйна, което пък създаде известно напрежение сред населението – косвен ефект, за който споменахме по-горе, че се появява в редица европейски държави.

Глобализационните процеси, общите пространства на Европейския съюз, взаимните обвързаности между държавите няма как да оставят България извън обсега на преките и косвени последици от войната. Държава и общество несъмнено ще почувстват всички ефекти, а като се има предвид, че България е на първата линия до фронта, тези ефекти могат да се мултиплицират. Най-сериозният въпрос остава този за регулярните и предвидими доставки на природен газ. България трудно успява да диверсифицира ефективно източниците си, като всяка маневра в тази посока създава усещането сред обществото за нещо недоизказано и обвито в корупционни мистерии. Ситуацията у нас се усложнява и от твърде разноразпосочените обществени нагласи по отношение на конфликта и отношенията между Русия и Украйна. Тези противоречия са пренесени дори в съставите на Народното събрание, в чиито заседания се наблюдава сериозна политическа концентрация около теми, свързани с българското участие или неучастие.

По отношение на България косвена последица от войната се явява привидната необходимост страната да заеме категорична позиция в полза на една от двете страни. Българският политически елит дълго време се опитва да запази синхронизи-

²⁹ Бонифас, П. Съвременната геополитика. София: Кама, 2007, с. 112 – 119

рани с ЕС и САЩ позиции, като същевременно се опитва да запази и прилични отношения с Русия. Във всеки следващ етап на ескалация обаче тази задача става все по-невъзможна и съвсем скоро ще се наложи веднъж завинаги да изразим ясна позиция по отношение на случващото се, дори това да коства властта на едно или друго правителство. Явно е, че неутрални позиции или независими такива няма да бъдат толерирани и ще бъдат обект на дипломатично стигматизиране.

Дори да иска, България трудно би могла да играе независима роля в този сложен геополитически възел. В момента тя се намира в процес на двупосочна дискредитация, защото е загубила доверието и на двете страни. През изминалите месеци, редом с преките и косвени последици от войната, бяха взети и множество недалновидни и ненавременни политически решения, които са мотивирани единствено от краткосрочни конюнктурни политически интереси. Българската политика лъкатуши в различни крайности, а разминаването между думи и дела се е превърнало в ежедневие за преобладаващата част от отговорните лица. Това поведение със сигурност противоречи на изискванията за политическа сигурност и последователност.

Не така стоят нещата с Румъния и Гърция, които активно заеха проатлантически позиции и се вписаха адекватно в контекста на сблъсъка, т.е. те на време направиха своя избор. Същото направи и Сърбия, но в друга, макар и по-неутрална посока. Претендентките за членство от Западните Балкани естествено се присъединиха към притегателния си център. След подреждането на всички тези

актьори от едната или другата страна, пред скоби трябва да извадим Турция, която отново се отличава с национално отговорна политика, значително по-слабо съобразяваща се с конюнктурните решения на своите западни партньори. Турция и Сърбия останаха единствените европейски държави, които на практика не замразиха отношенията си с Русия и се възползват от отворилите се възможности на един вече труднодостъпен пазар.

Както всеки въоръжен сблъсък, така и този впряга колосална енергия, която вкарва обществата в релсите на военновременния живот, дори без да бъдат преки участници в конфликта. Това се отнася и за държавите на Балканския полуостров, които, като част от Югоизточна Европа, бяха тясно свързани с Русия и изпитаха сериозни трудности при прекъсването на тази връзка. Всички последици от войната, които бяха споменати по-горе в обобщоевропейски контекст, са валидни в една или друга степен за всички балкански държави. Единствено Турция успя да се справи своевременно с част от възникналите проблеми, но това далеч не означава, че нейната икономика не попадна под ударите на повсеместната криза. Балканите приютиха вече близо половин милион бежанци от Украйна, като това тепърва ще оказва допълнителен натиск върху социалните системи, особени при недалновидно провеждана социална политика и интеграция. Ако военните действия продължат и през следващата година, всички негативни проявления, на които ставаме свидетели, ще се мултиплицират и ще се превръщат във все по-голяма заплаха за стабилността на обществените системи и държавите.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

1. Бонифас, П. Съвременната геополитика. София: Кама, 2007 г.
2. Европейска комисия, <https://ec.europa.eu> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
3. Маршъл, Т. Силата на географията. Десет карти, разкриващи бъдещето на нашия свят. София: Книгомания, 2022 г.
4. CEDIGAZ: Independent business intelligence for the gas industry, <https://www.cedigaz.org> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
5. Statista, <https://www.statista.com> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
6. The UN Refugee Agency, <https://data.unhcr.org> [последно отворено на 15.11.2022 г.]

2

СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД БАЛКАНИТЕ

Д-р Александър Димитров

Балканите и държавите, които се намират в региона, винаги са се сблъсквали с редица предизвикателства: политически, военни, социални, икономически и т.н. От Турция до Словения, дори и в най-новата ни история, няма държава, която да не се е изправяла пред заплахата от международна изолация, финансово-икономическа катастрофа, политически кризи на ръба на гражданската война, рязко обедняване или инфлационен хаос и др. Днес социално-икономическите предизвикателства са част от настоящото, а и от бъдещото развитие на всяка една от балканските държави. В определена степен регионът беше силно подценяван, главно заради неговата несигурност и неопределеност в международните отношения.

Всъщност несигурността и неопределеността да доведе до сериозно отражение върху развитието на региона дори и през първата четвърт на XXI век. Сред най-значимите са гръцко-турските противоречия, политическото и международно напрежение по всички въпроси от взаимен интерес между държавите от бивша Югославия, противопоставянето по оста Сърбия – Косово – Албания, диспутите между Гърция и Република Северна Македония, както и между Република Северна Македония и България, значението на Турция като регионален фактор, влиянието на САЩ, Русия и Китай върху развитието на региона, противоречивите позиции спрямо НАТО, опитите на ЕС да осъществи устойчив процес по присъединяване на Западните Балкани и др.

Въпреки някои общи характеристики балканските държави имат и значителни вътрешногрупови различия. От една страна имаме една група държави – Гърция, Словения, България, Румъния и Хърватия, които са членки на ЕС, заедно с дълго чакащата зелена светлина Турция. От друга страна са останалите държави, които осъществяват посока на развитие, целяща да догони първата група – Сърбия, Република Северна Македония, Албания, Босна и Херцеговина, Черна гора и с из-

вестни уговорки Косово³⁰. В този смисъл и самият анализ ще разглежда тези групи паралелно.

Икономически и социални показатели

Всеки социално-икономически анализ следва да почива на определени данни. В случая основната информация идва от три бази данни – Световната банка, Евростат и ОИСР. Балканските държави ще бъдат разглеждани по отношение на няколко избрани социални и икономически показатели, които обикновено имат най-голяма познавателна стойност за достатъчно широка аудитория.

На първо място следва да се коментират равнищата на бедност, които за много от държавите на Балканите се считат за непреодолимо препятствие. Многомерният коефициент за бедност отчита не само финансовата (или парична) такава, но и невъзможността за образование и достъп до основни услуги. Колкото по-голяма е стойността, толкова повече домакинства са в многомерно състояние на бедност. В този смисъл се отчита не само възможността на личността да просперира, но способността на дадена държава да компенсира определени дефицити, невъзможни за преодоляване поради доходното неравенство. В този смисъл, разликата между двете групи държави – тези в ЕС и тези извън общността – е драстична. Средно претеглено, процентът на домакинства в бедност от група 1 е ок. 28 – 29 %, докато за тези от група 2 е ок. 40 % (виж фиг. 1 и 2). Тези данни не бива да се приемат еднозначно. Видимо е, че по този показател Турция има много по-влошен коефициент от Сърбия и от Черна гора. Също така е вярно, че бедността остава едно голямо предизвикателство за всяка една от държавите. Ако Словения е рефе-

³⁰ Косово обявява официално своята независимост с приемането на конституцията си от юни 2008 г. Държавата е частично призната, въпреки че Международният съд в Хага обяви едностранно обявената независимост като непротиворечаща на международното право. В този смисъл Косово е включено в настоящия проект, разбира се при направените уточнения.

ренция в качеството ѝ на страна, която е най-близо до средния европейски стандарт, вижда се, че равнището на бедните между нея и останалите от групата държави е приблизително 1 към 2. С оглед на влошаващите се показатели за 2022 г. това отношение като разлика ще нараства още повече.

Отделно от това се очаква и нарастване на пропастта по линия на бедността между двете групи държави. За някои държави като Босна и Херцеговина, Косово, Албания и дори Турция положението може да стане наистина критично, а обедняването на населението неконтролируемо (виж фиг. 3).

Фигура 1
Коефициент на многомерната бедност, група 1 (като процент от населението), изт. Eurostat, визуализация по World Bank.

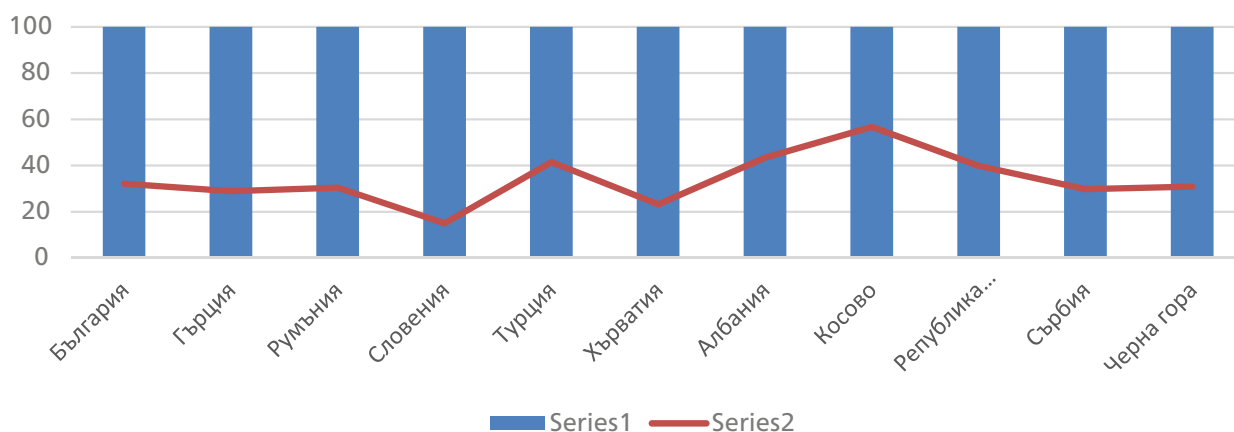
Държава	Година	Стойност
България	2020	32,1
Гърция	2020	28,9
Румъния	2020	30,4
Словения	2020	15,0
Турция	2020	41,5
Хърватия	2020	23,2

Фигура 2
Коефициент на многомерната бедност, група 2 (като процент от населението), изт. Eurostat, визуализация, World Bank

Държава	Година	Стойност
Албания	2020	43,4
Босна и Херцеговина	Н/А	Н/А
Косово	2018	56,7
Северна Македония	2019	39,9
Сърбия	2020	29,8
Черна гора	2020	30,9

Многомерната бедност между държавите от Западните Балкани и Хърватия (последния приет член на ЕС) или Словения (класическа по стандарт на живот средноевропейска страна) достига до разлики от порядъка на 15 и дори 30 % (с тенденция към увеличаване).

Фигура 3
Многомерната бедност за всички държави от Балканите, по данни на World Bank, диаграма авт.



Ако борбата с бедността и нейното относително преодоляване са едно от големите предизвикателства пред балканските държави, то това важи в двойна степен за страните, които са извън ЕС и които в далеч по-голяма степен са изложени да се справят със съвременните глобални рискове самостоятелно.

Друг важен параметър е средната продължителност на живота. Тази категория е една от трите

съставни части на Индекса на човешко развитие и е важен показател за равнището на благополучие и възходящо развитие за едно общество. Тук разликите не са така отчетливи, както в предната категория (виж фиг. 4 и 5). Разбира се, наблюдават се известни нюанси от порядъка на 1 – 2 години разлика в общата продължителност (77 – 78 г. за едната група спрямо 75 – 76 г. за другата).

Фигура 4

Очаквана продължителност на живота при раждането (в години) за група 1, изт. United Nations Population Division, Eurostat, визуализация по World Bank

Държава	Година	Стойност
България	2020	74
Гърция	2020	81
Румъния	2020	74
Словения	2020	81
Турция	2020	78
Хърватия	2020	78

По-интересни са някои значителни разлики, които не са характерни за такива групи държави, особено спрямо Индекса на човешко развитие на ООН. Данните за продължителността на живота за Румъния, Сърбия и България са притеснителни, особено ако ги отнесем глобално за развитите държави. Тези 74 години изглеждат още по-неприятно, когато ги разделим по полове и видим, че средната продължителност на живота на българския мъж е всъщност 71 години. Горедолу подобна е ситуацията и в сръбското общество.

Фигура 5

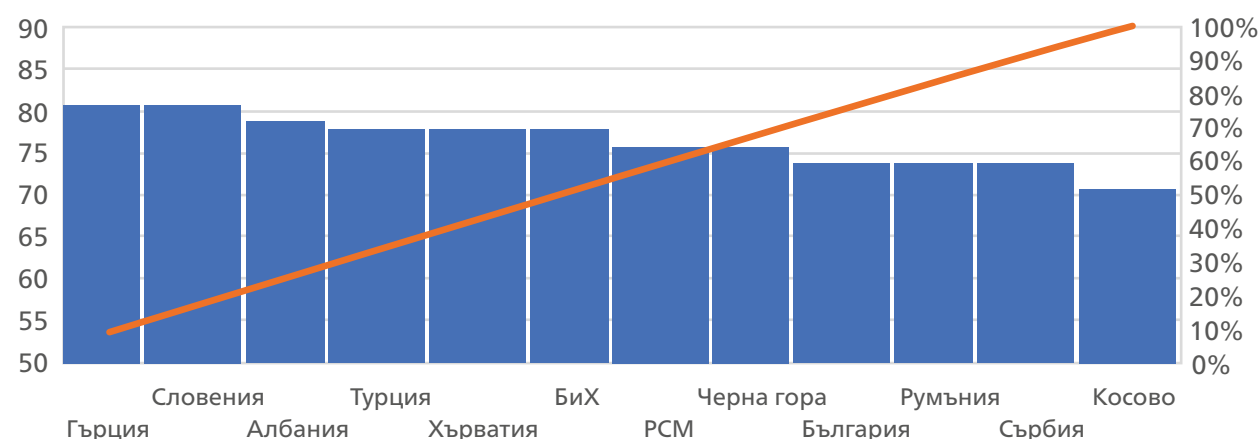
Очаквана продължителност на живота при раждането (в години) за група 2, изт. United Nations Population Division, Eurostat, визуализация по World Bank

Държава	Година	Стойност
Албания	2020	79
Босна и Херцеговина	2020	78
Косово	2020	71
Северна Македония	2020	76
Сърбия	2020	74
Черна гора	2020	76

Още по-притеснителна е ситуацията при сравнение на продължителността на живота в Косово спрямо останалите държави в региона, като разликата спрямо някои държави е 10 години, което при възрастовите индекси е едно значимо разминаване (виж фиг. 6). Видимо е, че за някои държави снижената продължителност на живота подсказва и за други евентуални проблеми: влошен здравен статус на населението, влошена трудова среда, трудности в осигуряването на качествени медицински услуги и др. За някои държави, вкл. членки на ЕС, достигането до високо качество и навременност на медицинското обслужване, както и повишаване здравната култура на населението остават проблематични повече от десетилетие. За България и Румъния, а и за голяма част от останалите държави в региона, изоставането в тази категория е предизвикателство, чиито демографски измерения влияят на социалната кохезия, икономическата активност, устойчивостта на кризи и др. Според данните на ООН средната за ЕС продължителност на живота към 2022 г. е почти 81 години, а двете споменати държави заемат последните места в тази класация.

Фигура 6

Продължителността на живота на Балканите, сравнителен план, данни World Bank, диаграма авт.



Третият поред от социалните показатели е свързан с човешкия капитал³¹. Индексът на човешкия капитал обвързва здравния статус и придобитото образование с възможността за професионална реализация на човека към неговата 18-годишна. В случая стойност от 1 ще означава 100 % на придобито образование и актуален здравен статус (съответно 0,7 е 70 % от това най-желано състояние). Средно за ЕС коефициентът е 0,75. Това поставя България и Румъния в дъното на държавите от общността с 0,6.

Фигура 7
Индекс на човешкия капитал, група 1, изт. World Bank, табл. авт.

Държава	Година	Стойност
България	2020	0,6
Гърция	2020	0,7
Румъния	2020	0,6
Словения	2020	0,8
Турция	2020	0,6
Хърватия	2020	0,7

И по тази категория се виждат разлики, макар не толкова категорични. В държавите от т. нар. група 1 три са с коефициент 0,6; две са с 0,7; а Словения отчетливо е с 0,8 и се нарежда сред най-добре поставените общества в ЕС. Във втора група всички са на едно и също равнище – 60 % от очакваното най-добро състояние на човешкия капитал, като само Сърбия е със 70 % и дори изпреварва България, Румъния и Турция (виж. фиг. 7 и 8).

Важното тук е неприятната констатация от поредното изоставане. Изключение, разбира се, прави Словения, но тя така или иначе се използва повече в ролята ѝ на референтна държава за средното европейско равнище, отколкото като чисто регионален пример за държавно и обществено развитие. По наше мнение изводите са категорични: държавите на Балканите отстъпват категорично и по този показател. Освен всичко, повечето от тях са в състояние на догонващо развитие спрямо държавите от ЕС, но се вижда, че в своята база потенциалът на бъдещата работна ръка е поставен в неравностойни условия на развитие. Това от своя страна допълнително затруднява всякаква бъдеща конвергенция. Наблюдаваното състояние важи с двойна сила за Западните Балкани. При

това тук не се отчита и трудовата миграция, която допълнително влошава качеството на човешкия капитал, особено като се има предвид, че тя се осъществява след 18 години и е „невидим“ негативен фактор за самия индекс.

Естествено се налага изводът за необходимостта от целенасочени мерки, имащи отношение към потенциала и качеството на човешкия капитал, към задържането му в рамките на икономиките и обръщане на негативните тенденции. Всъщност какво образование реално получават подрастващите и в какво здравословно състояние стигат до пазара на труда се оказва от огромно значение за ефективността на икономиката, но не само това. Здравият и образован млад човек с далеч по-голяма полезност и информираност се включва на пазара на труда и избира висшето си образование. Отделно от това, в перспектива така се намалява натискът върху социалната ни система и намалява рискът от неефективното ѝ функциониране.

Въпросът за това как държавите от региона ще подобрят тези си показатели може би остава едно от най-големите предизвикателства, без някоя от тях да е дала ефективно решение за преодоляване на тези дефицити. Разбира се, Словения демонстрира, че ключът се крие в доброто и достъпно здравеопазване, високата здравна култура и отлично образование. За съжаление, очевидно то не винаги е лесно за реализация.

Фигура 8
Индекс на човешкия капитал, група 2, изт. World Bank, табл. авт.

Държава	Година	Стойност
Албания	2020	0,6
Босна и Херцеговина	2020	0,6
Косово	2020	0,6
Северна Македония	2020	0,6
Сърбия	2020	0,7
Черна гора	2020	0,6

Икономическите индикатори на балканските държави показват още по-интересна картина. Тук разделението е категорично и показва ясно сериозните икономически диспропорции в региона. По номинални измерения на БВП, разбира се, турската икономика е много по-голяма от всички останали. На практика, нейният общ обем е почти колкото на всички останали страни, взети заедно. Извън това държавите членки на ЕС се групират в две съвкупности. Едната с обем между 200 – 300 млрд. долара: Румъния и Гърция, а другата с обем 50 – 80 млрд., където са Словения, Хърватия и България. Държавите от Западните Балкани са със значително по-ограничени

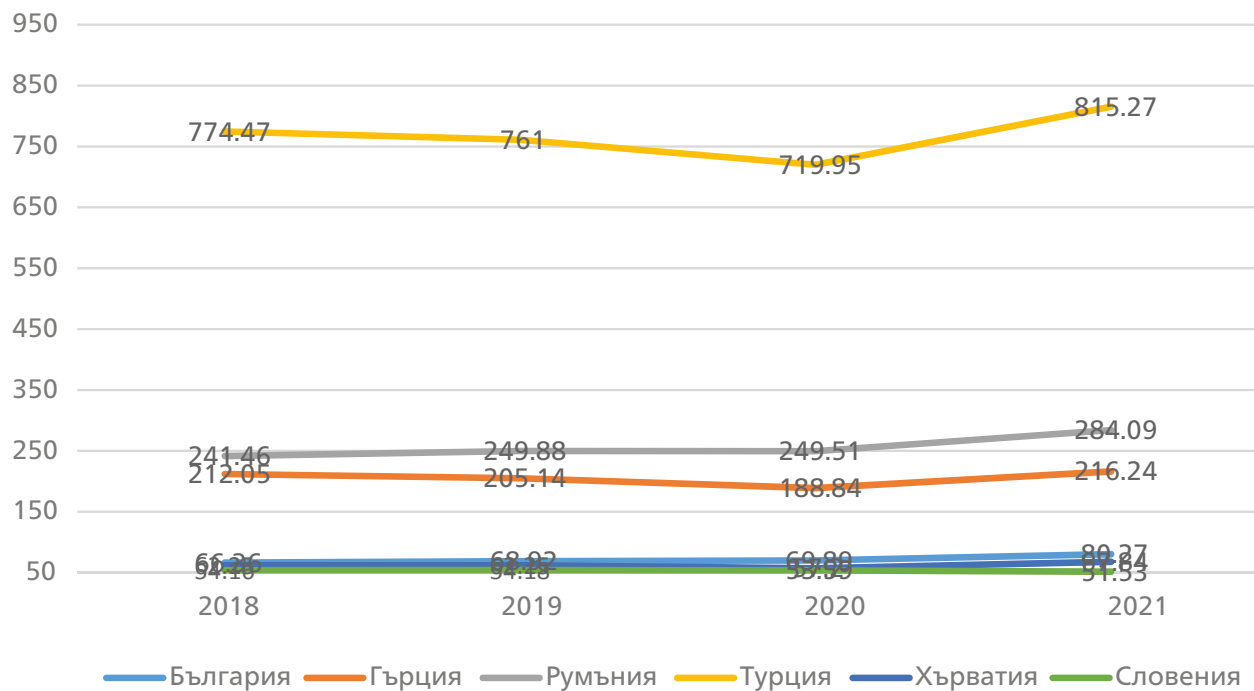
31 Виж повече: World Bank, Human Capital Index, <https://www.worldbank.org/en/publication/human-capital/brief/the-human-capital-project-frequently-asked-questions#:~:text=The%20Human%20Capital%20Index%20links,the%20next%20generation%20of%20workers> [последно отворено на 15.11.2022 г.]

икономически възможности. Само Сърбия може да се причисли към държавите от втората съвкупност, членки на ЕС. Що се отнася до останалите държави, ясно се виждат техните ограничени икономически

способности, дори спрямо Словения. Обединените БВП на Република Северна Македония, Босна и Херцеговина, Косово, Черна гора и Албания не надминават този на България. (виж фиг. 9 и 10).

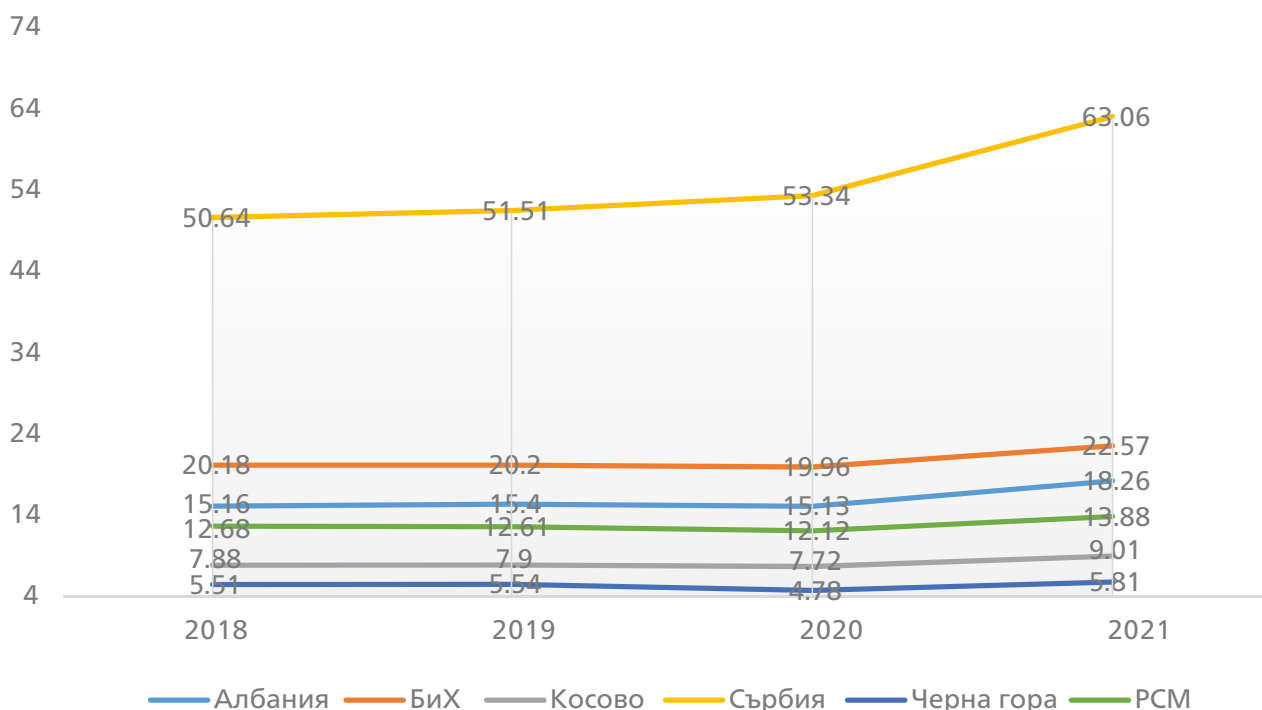
Фигура 9

Динамика на БВП в млрд. долари, група 1, изт. World Bank, изг. авт.



Фигура 10

Динамика на БВП в млрд. долари, група 2, изт. World Bank, изг. авт.

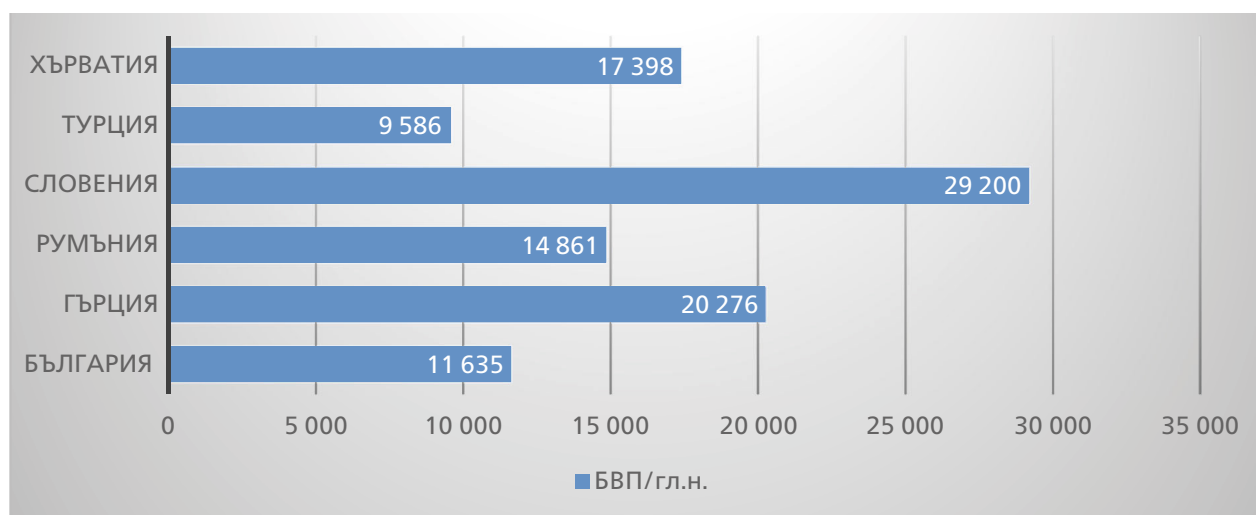


Икономическите диспропорции са далеч по-очевидни, когато не просто сравняваме държавите по номинален БВП, а по далеч по-показателния БВП на глава от населението. Именно тогава се вижда най-ярко голямото разминаване между двете групи (виж фиг. 11 и 12). Нещо повече, на преден план излиза ефективността и значението на истински работещата икономика. Словения почти достига едно заплащане от 30 000 долара (29 200) на годишна база за всеки свой гражданин. Гръцката и хърватската икономика също показват едно балансирано съотношение между дял от БВП и общ брой на населението, съответно над 20 000 и над 17 000 долара. Също така, макар и относително голяма, румънската икономика далеч не е толкова развита, колкото гръцката например, но също така подсказва за значимия си потенциал. На този фон

българската икономика значително изостава, като след всяка година разликата между нашата, хърватската и румънската икономики нараства. Очевидно България не успява да се възползва достатъчно ефективно от членството си в ЕС, макар да има всички възможности и ресурси да го направи. Също важно наблюдение е и разликата между номиналния БВП на Турция и неговото значение, ако го съотнасяме към голямото население на страната. Вижда се, че то е сравнимо с това на Сърбия и Черна гора. Въпреки това трябва да се отчитат и спецификите на турската държава, които позволяват концентрацията на този огромен ресурс в различни инфраструктурни проекти, превъоръжаване, крупни технологични инвестиции, възможност за обслужване и теглене на много по-големи заеми и т.н.

Фигура 11

БВП на глава от населението за 2021 г. в американски долари, държави от гр. 1, изт. World Bank, изг. авт.

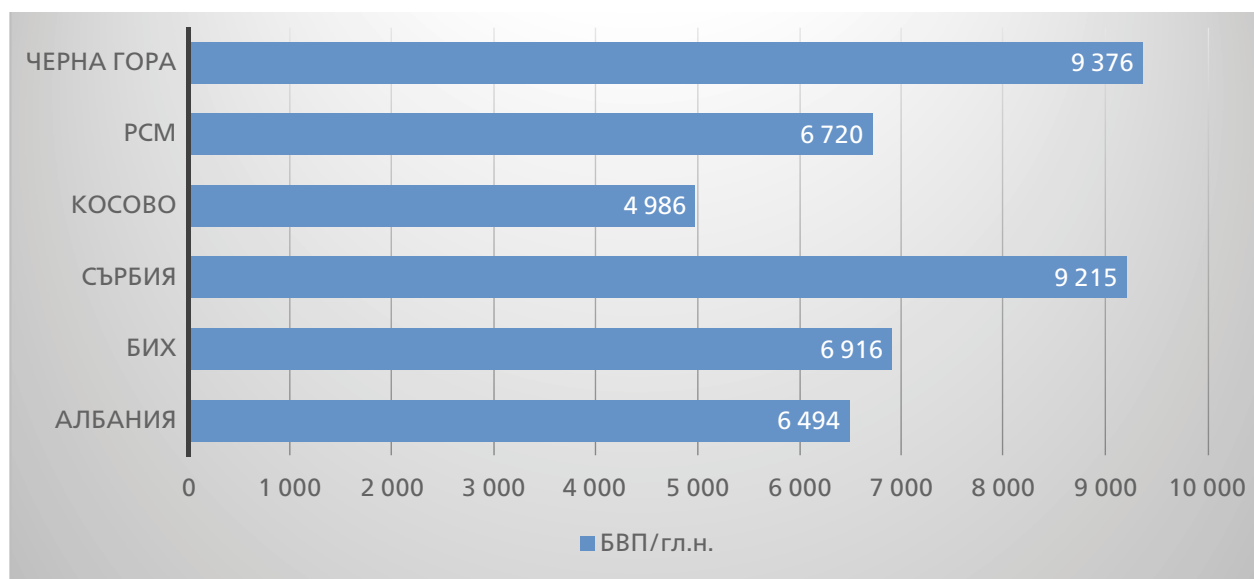


Втората група държави тепърва имат да развиват своите икономики. Като изключим Сърбия и Черна гора, разликата по този показател е средно двойна спрямо България, тройна спрямо Хърватска, 4 пъти спрямо Гърция и 6 пъти спрямо Словения. И това е на фона на факта, че балканските държави членки на ЕС не са в икономическото чело на общността, дори напротив, те са под средното равнище. Тази констатация само идва да покаже колко дълъг път имат да извървят в икономическо отношение страните от Западните Балкани. Това е един сложен процес на конвергенция към сред-

ните за ЕС стандарти, които затрудняват държави като България, Румъния, Хърватия. Всъщност търсенето на ефективно икономическо развитие е огромно предизвикателство за икономиките на балканските държави. Именно тук се отваря и един голям въпрос – този за минималните възможности и развитие на една национална икономика, която трябва да стане част от общия пазар на общността, доколкото тя е конкурентна на останалите, има ли потенциал за догонване, стабилна ли е и т.н. Все въпроси, на които повечето държави трябва да намерят отговор.

Фигура 12

БВП на глава от населението за 2021 г. в американски долари, държави от гр. 2, изт. World Bank, изг. авт.



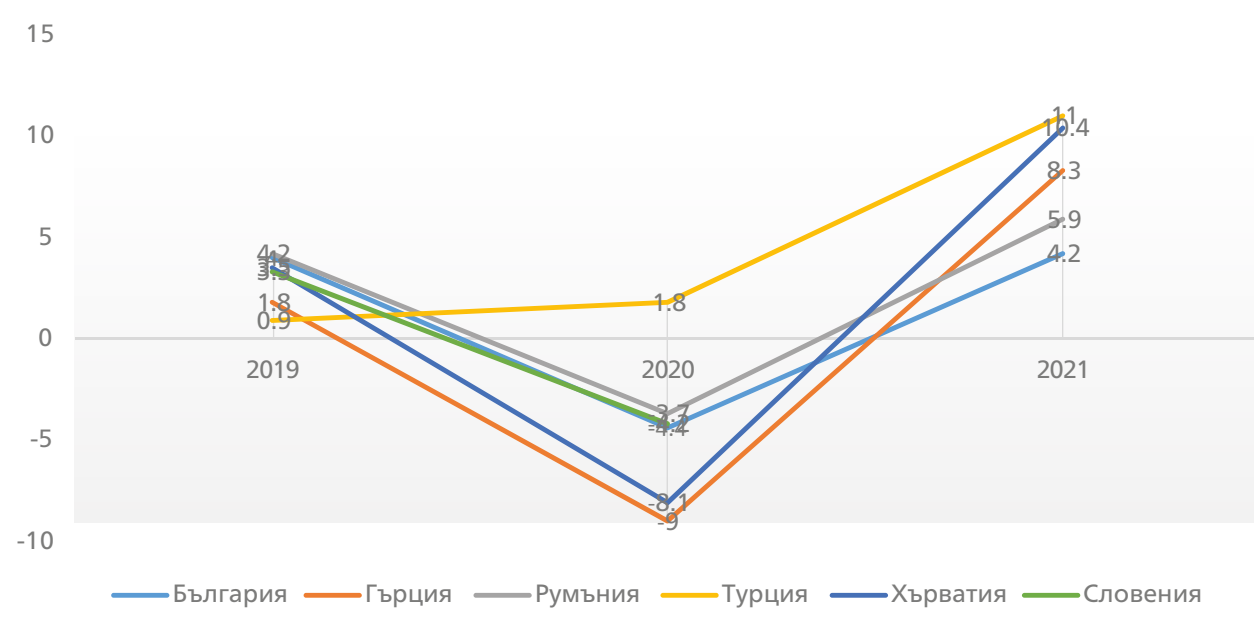
Към горните индикатори е редно да се добави ръстът на БВП за последните 3 години (виж. фиг. 13 и 14). Профилът на двете групи държави е идентичен, със сравнително близки стойности през 2019 г. При държавите членки на ЕС този процент е 2 до 4, а за другата група – 2,5 до 5 %. КОВИД кризата се оказа огромен фактор и почти всички икономики реално се свиха през 2020 година. Като добавим и факта, че почти всички са туристически дестинации, това свиване става още по-логично. Гръцката икономика се сви с 9 %, а тази на Черна гора – с над 15 %. Единствената икономика с положителен тренд за последните 3 години е Турция, която отбеляза ръст и през

2020 и през 2021 г., който в реални числа, а и като дял от икономиката, е и най-голям.

Ако бъдат съпоставени двата профила, се вижда, че част от икономиките като сръбската, босненската и албанската са възстановили равнищата на растеж от 2019 г., докато другите, въпреки отбелязания ръст, все още се възстановяват. В държавите от първа група всички освен Турция се опитват да възстановят равнищата на икономиките си отпреди пандемията, но с оглед на случващото в международен икономически и политически план това възстановяване няма да се случи поне още една година.

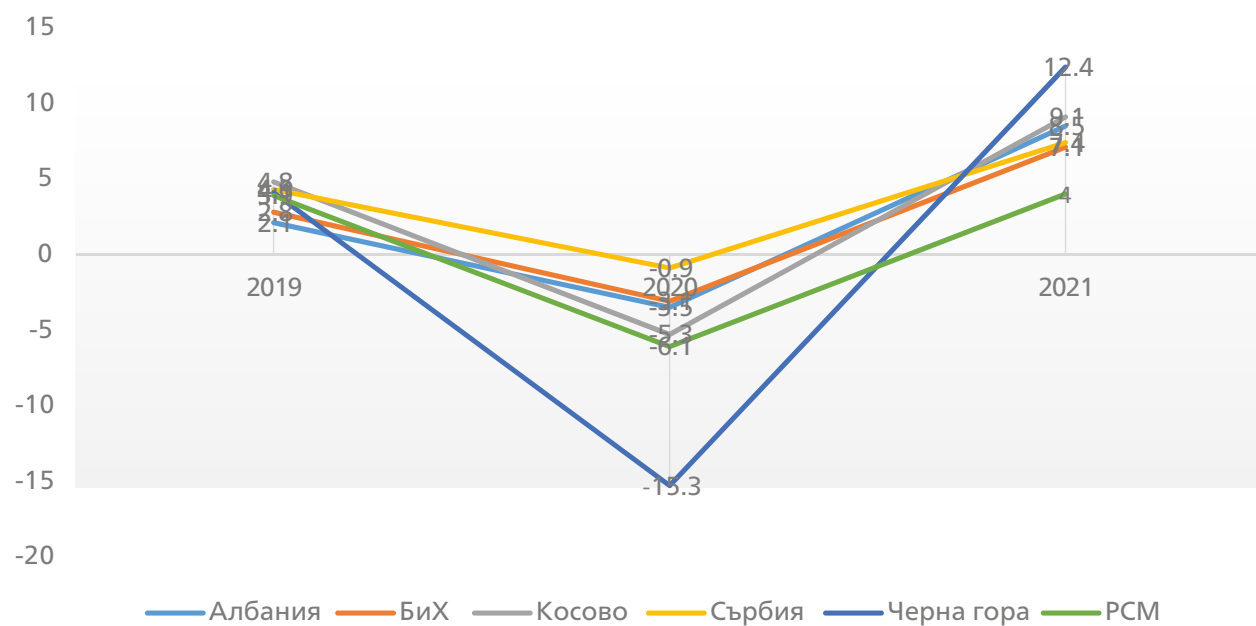
Фигура 13

Ръст на БВП по години, като процент от БВП за 2019-2021 г., държави от гр. 1, изт. World Bank, диагр. авт.



Фигура 14

Ръст на БВП по години, като процент от БВП за 2019-2021 г., държави от гр. 2, изт. World Bank, диагр. авт.

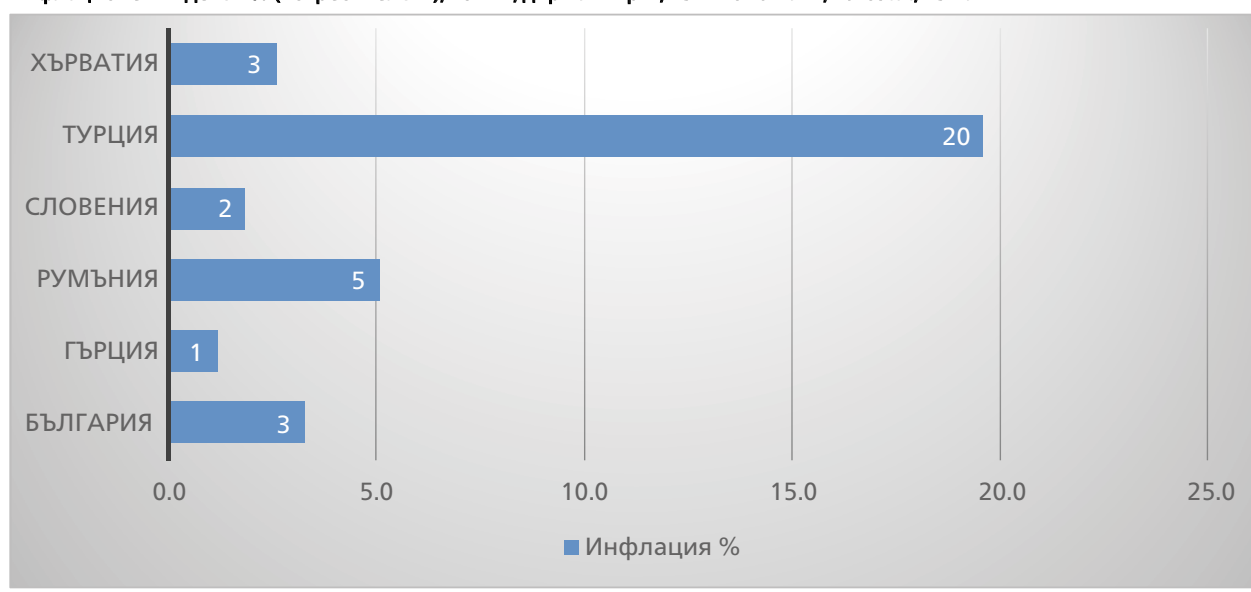


В подкрепа на горното са и инфлационните проценти, но от 2021 г., далеч преди избухването на войната в Украйна и завишящото се повишаване на цените на стоките и услугите в цяла Европа. Те показват, че регионът е спокоен, с инфлация между процент и 5, средно ок. 3 % за повечето държави. Също така се вижда, че Турция вече се бори с огромна инфлация и непрекъснато обезценяване на лирата. Към днешна дата инфлацията във всички държави е двуцифрено число (макар и да не може да се каже колко точно), а в Турция е над 75 %³².

Всъщност инфлацията на практика „изяжда“ възстановяването на икономиките и към днешна дата тя може да се окаже с най-голямо политическо и икономическо значение. Опасността инфлацията да излезе от контрол е напълно реална и предстоящата зима на 2023 година ще се окаже един от най-големите тестове пред икономиките на балканските държави.

Фигура 15

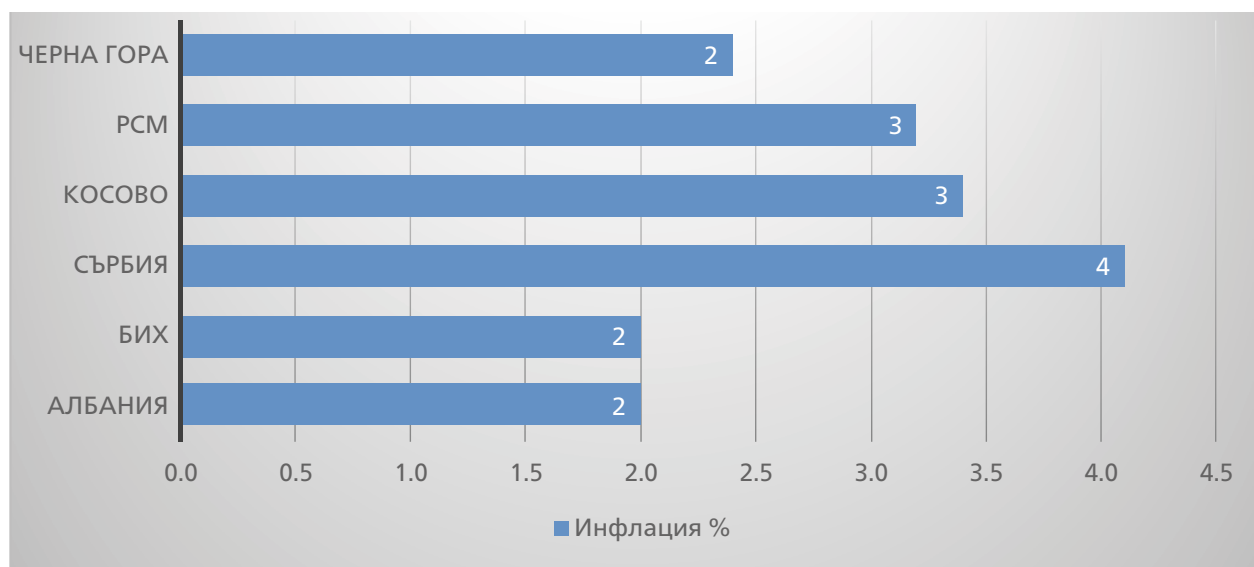
Инфлационен индекс в % (потребителски), 2021 г., държави гр. 1, изт. World Bank, Eurostat, изг. авт.



³² Triam Media BV, Current Inflation by Country 2022, Inflation. eu, <https://www.inflation.eu/en/inflation-rates/turkey/historic-inflation/cpi-inflation-turkey-2022.aspx> [последно отворено на 15.11.2022 г.]

Фигура 16

Инфлационен индекс в %, 2021 г. (потребителски), държави гр. 2, изт. World Bank, Eurostat, изг. авт

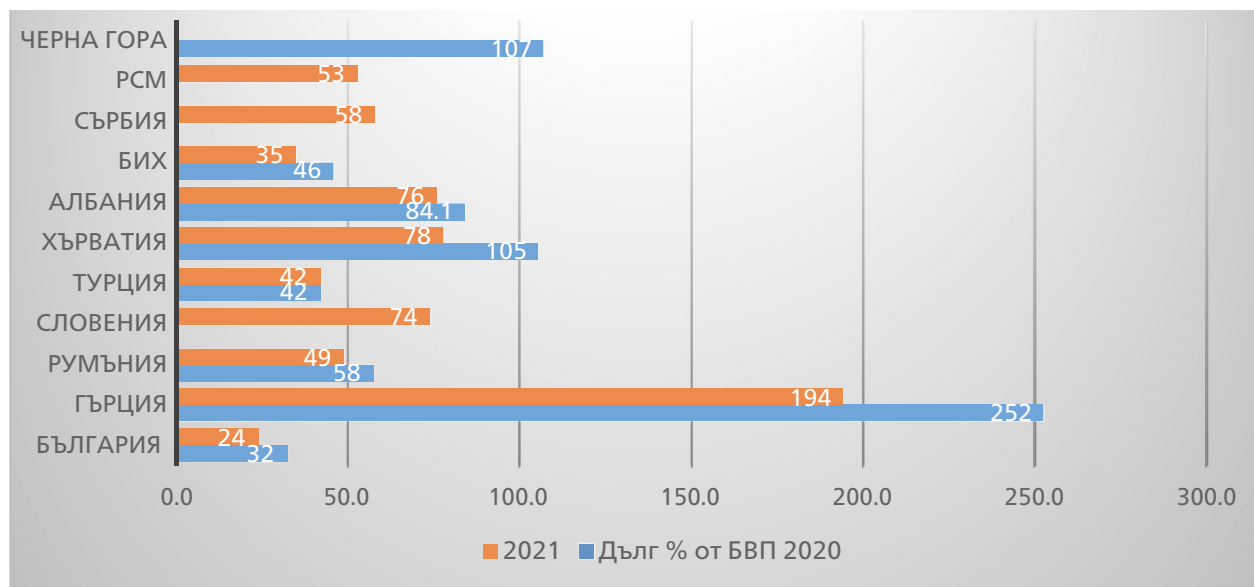


Важно е да се обърне внимание и на държавния дълг, който правителствата на Балканите са оставили в тежест на държавния бюджет. Вижда се, че някои държави като България, Турция, Босна, дори Румъния, успяват да поддържат определена фискална дисциплина, което внася известно

спокойствие, особено към днешна дата. Трайното задържане на дълга в диапазона 25 – 45 % е похвално. Останалите държави имат задължения, съставляващи между 50 % и 80 % от БВП, а в случая на Гърция почти два пъти целия БВП на страната (195 %).

Фигура 17

Държавен дълг на балканските държави, % от БВП, изт. World Bank, countryeconomy.com, изг. авт.



Комбинацията от инфлация, ръст на икономиката, заедно с нейното функциониране, обем и наличният държавен дълг показват, че трудно могат да се оценят предизвикателствата пред отделните държави само на база на отделно взет показател. Комплексната природа на държавите и техните общества разкрива, че за всяка страна са от

значение различни предизвикателства и са необходими различни решения за тяхното посрещане.

Освен колективните предизвикателства, които бяха очертани, налице са и някои строго индивидуални. За Албания, а и за Република Северна Македония, е от изключителна важност да пока-

жат, че имат функциониращи пазарни икономики, които са способни да осигурят благополучието и социалната подкрепа и защита за гражданите им. До голяма степен това е важно и за Босна. За съжаление, вътрешнополитическите противоречия в тези държави пречат и на практика скриват тази тема от обществения дебат.

За България се оказва огромно предизвикателство липсата на стабилност в управлението и оттам – самото икономическо развитие в страната. Заедно с това стои и огромният демографски натиск, с което предизвикателствата стават още по-трудно преодолими.

В Косово проблемите и предизвикателствата са комплексни. Те са институционални, икономически, образователни, дипломатически и т.н. Разбира се, това е обяснимо и поради спорния статут на страната.

Черна гора понякога е в благоприятна позиция благодарение на огромния си туристически потенциал, банкови услуги и сериозна металодобивна и металообработваща индустрии. В други случаи ограниченият икономически профил може да доведе до огромно свиване на БВП, както се получи през 2020 г.

За Хърватия и за Словения най-важното е възстановяването на икономическите нива от 2019 г. и

стабилен контрол на инфлацията, макар тя вече да надминава 10 %.

Пред себе си Турция има огромни проблеми, които трябва да реши. От една страна – огромната инфлация и все по-обедняващото турско население. От друга – свиването на потреблението, отказът от използване на различни услуги, влошаването на здравния статус на населението и т.н.

Гърция и в миналите години, и сега има пред себе си едно значимо предизвикателство и това е огромният държавен дълг. Тя стабилизира икономиката си, увеличи социалните плащания в настоящото тежко за бизнеса и гражданите положение, но дългът остава и представлява непрекъсната заплаха за гръцката икономика.

За Румъния предизвикателството е свързано със социалната система, тъй като страната поема огромен мигрантски поток от Украйна. Това и забавянето на икономическия растеж със сигурност заплашват стабилността на икономиката и ще са от особен интерес за анализаторите през 2023 г.

За Сърбия остава открит въпросът как да догони своите съседи, членки на ЕС. Заедно с това е налице и необходимостта от повишаване на продуктивността и ефективността на сръбската икономика, така че те да отговорят на желанието на част от сръбския елит за присъединяване към общността.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

1. Алексиева, Н., et al (eds) За по-силна Югоизточна Европа: регионалното сътрудничество. София: ЦЕМИ § ФФЕ, София, 2015 г, https://wp.flgr.bg/wp-content/uploads/2016/05/Regionalno_satrudnichestvo.pdf [последно отворено на 15.11.2022 г.]
2. БТА, <https://www.bta.bg/> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
3. Моралийска, М. България в регионалното икономическо сътрудничество в ЮИЕ, София: Авангард Прима, 2015 г, https://www.researchgate.net/publication/306379762_BLGARIA_V_REGIONALNOTO_IKONOMICHESKO_STRUDNICESTVO_V_UGOIZTOCNA_EVROPA_-_PREDI_I_SLED_PRISEDINAVANETO_KM_EVROPEJSKIA_SUZ [последно отворено на 15.11.2022 г.]
4. Bartlett, W., Bonomi, M., Uvalic, M. The Economic and Investment Plan for the Western Balkans: assessing the possible economic, social and environmental impact of the proposed Flagship projects, Policy Department for External Relations, Directorate General for External Policies of the Union, EU, 2022 [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/702561/EXPO_STU\(2022\)702561_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/702561/EXPO_STU(2022)702561_EN.pdf) [последно отворено на 15.11.2022 г.]
5. Balkan Insight, <https://balkaninsight.com/> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
6. Country Economy Data, <https://countryeconomy.com/> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
7. Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/data-base> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
8. OECD, Economic context, In Competitiveness in South East Europe 2021. A Policy Outlook, OECD library, 2021, <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/66c185f2-en/index.html?itemId=/content/component/66c185f2-en> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
9. Omic, E., Handeland, C. Social Infrastructure in the Western Balkans: Increasing the region's economic resilience, enhancing human capital and counteracting the effects of brain drain. Research Papers Series, Council of Europe Development Bank, Paris, France, 2021, https://coebank.org/media/documents/Social_Infrastructure_in_the_Western_Balkans.pdf [последно отворено на 15.11.2022 г.]
10. Silijak, D., Nagy, S. Economic Convergence between the Western Balkans and the New EU Member States (EU-13), in Romanian Journal of European Affairs 1:50-64, 2019, <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=849894> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
11. Szpala, M. (2020). Social and Economic Convergence of the Western Balkans in the time of Crisis, IDSCS, Scopje, 2020, https://idses.org.mk/wp-content/uploads/2020/10/3_A5_Social-and-Economic-Convergence-of-the-Western-Balkans-in-the-time-of-Crisis-ENG.pdf [последно отворено на 15.11.2022 г.]
12. Triam Media BV, Current Inflation by Country 2022, Inflation.eu, <https://www.inflation.eu/en/inflation-rates/turkey/historic-inflation/cpi-inflation-turkey-2022.aspx> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
13. World Bank. Western Balkans Regular Economic Report: Fall 2022, <https://www.worldbank.org/en/region/eca/publication/western-balkans-regular-economic-report> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
14. World Bank, Human Capital Index, <https://www.worldbank.org/en/publication/human-capital/brief/the-human-capital-project-frequently-asked-questions#:~:text=The%20Human%20Capital%20Index%20links,the%20next%20generation%20of%20workers> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
15. World Bank Open Data, <https://data.worldbank.org/> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
16. Worldwide Inflation Data, <https://www.inflation.eu/en/> [последно отворено на 15.11.2022 г.]

3

НЯКОИ СПОРНИ КЛЮЧОВИ ТЕМИ ОТ ЗНАЧЕНИЕ ЗА СИГУРНОСТТА НА БАЛКАНИТЕ

Д-р Невена Алексиева, д-р Александър Димитров,
д-р Галин Дурев

През последните 10 години състоянието на сигурността в региона на ЮИЕ значително се подобри. То се изразява в трансформация на повечето страни от региона, намаляване на конфликтите, международно наблюдение и контрол чрез мисии на ЕС и НАТО, сериозна финансова подкрепа, изграждане на регионално сътрудничество.

Въпреки това се наблюдава негативна тенденция по отношение на демилитаризацията – т.е. налице е процес на въоръжаване и съответното увеличаване на разходите за отбрана, съюзническо военен присъствие, както и действия в изпълнение на замисъла за превръщането на региона в част от фронтовата зона на НАТО от Балтика до Турция.

Вторият фактор, който в една или друга степен продължава да предопределя сигурността на Балканите, е характерният микс от етнически, религиозни, исторически предпоставки за възможно ескалиране на локални конфликти. Политическите конфликти свидетелстват за неспособността на елитите да намерят практически решения.

Счита се обаче, че локалните конфликти сравнително лесно могат да бъдат овладени. Тоест значението им като заплаха за европейската сигурност е значително по-малко, отколкото в миналото. От трите основни причини за възникване на голям сблъсък Балканите отговарят само на една – нерешени конфликти между съседни държави (първата и втората причина са проблемни съюзи и намеса на големи играчи). Но множеството противоречия между различните държави правят диалога труден, а партньорството почти невъзможно. Сблъсъкът между Турция и Гърция, вътрешното политическо напрежение в Босна и Херцеговина, липсата на градивен диалог по оста Белград – Прищина са част от тях

Босна и Херцеговина на кръстопът

Случаящото се в Босна и Херцеговина, макар и с променена от случаящото се в Украйна динамика,

е голям тест за стабилността в Западните Балкани и въобще в балканския регион. За първи път след 26 – 27 години сме свидетели на много дълбока политическа и етническа криза в страната, която може да ескалира и да се стигне до негативен развой на събитията. Напрежението говори, че ставащото в Босна и Херцеговина не е толкова лесно преодолимо. То е индикатор, че незавършените процеси от края на войната през 1995 г. сега се отразяват като бумеранг не само върху вътрешната политическа стабилност, но и върху международната общност, която се опитва да стабилизира ставащото вътре в страната.

Дейтънското споразумение сложи край на войната в Босна, но процесите вътре в нея не са финализирани. С посредничеството на покойния американски дипломат Ричард Холбрук, споразумението на практика раздели страната на две, давайки едната половина на босненските сърби, а другата – на мюсюлманско-хърватска федерация. Голяма бюрокрация свързва двете страни в унитарна държава, която все пак успя да предотврати всяко широкомащабно връщане към междуобщностното насилие. Един от ключовите въпроси е да се намери наистина ефективно работещо решение за Босна и Херцеговина. (Това не означава непременно, че трябва да има прекомпозиране в Босна и Херцеговина. Запазването ѝ в този вид, вероятно, е най-оптималният вариант.)

От началото на 2021 г. сме свидетели на постепенно изостряща се дискусия във връзка със ситуацията и бъдещето на Босна и Херцеговина. При това в хода на доста откровената размяна на мнения между държавите гаранتي на Дейтънските споразумения (САЩ, Великобритания, Франция, Германия и Русия) и участниците в Съвета за изпълнение на мирните споразумения (в който влизат 55 държави и организации, включително България) се очертаха и редица принципни разногласия между Русия и ЕС.

Повод за ескалация е въвеждането на законова промяна в Наказателния кодекс, обявяваща за престъ-

пление отричането на геноцида, извършен в Сребреница (направена от върховния международен представител в Босна и Херцеговина Валентин Инцко). Точно преди да напусне поста си, той предизвика най-голямата политическа криза след войната в разделената страна с този закон, въвеждащ задължително признаване на геноцида и предвиждащ затвор за тези, които го отхвърлят.

Политическите партии, представляващи босненските сърби, обявиха бойкот на всички ключови институции в страната. Милорад Додик, тогава член на президентството, и контролираният от него парламент в Република Сръбска не признаха този закон и гласуваха за постепенно излизане на Република Сръбска от ключови федерални институции, като прокуратурата, и поеха курс към реализиране на стъпки за още по-голяма независимост.

Милорад Додик излезе с декларация, че Република Сръбска иска да напусне общата мултиетническа държава и сама да организира важни дейности като например отбраната и правосъдието. Той обяви, че босненските сърби се оттеглят от висшите съдебни институции на страната, от армията и от данъчните институции. В отговор прокуратурата на Босна и Херцеговина започна проверка срещу него за „погаване на конституционния ред“.

Парламентът на Република Сръбска прие и нов закон, който предвижда създаването на специализирана Агенция за медицинските пособия и лекарствата с правомощията на независима административна организация. По този начин местната институция отнема правомощията на държавната агенция, която действа на територията на цялата страна, и потенциално ще влезе в противоречие с босненската конституция.

Най-опасни обаче са заплахите на Додик за оттегляне на босненските сърби от държавната армия и създаването на отделна войска на Република Сръбска. Върховният представител Кристиан Шмид определи тези действия като „червена линия“. Ако тя бъде прекратена, „тогава ние като международна общност ще трябва да си помислим много, много, много сериозно как да продължим напред“, каза Шмид. По думите му създаването на отделна армия на босненските сърби ще е равносилно на отделяне, без обаче това да бъде официално обявявано.

САЩ дефинираха подобно политическо решение за червена линия и действие, водещо до разпад на мирното споразумение, подписано в края на войната през 1995 г. със съдействието на Вашингтон. Развитието на Босна и Херцеговина според Додик обаче не отговаря на постигнатите договорености от мирния договор в Дейтън. Междувременно, още в началото на ноември Съветът за

сигурност на ООН поднови мандата на мисията на ЕС в Босна и Херцеговина „Eurofor“ до ноември 2022 г., а впоследствие за още една година, за да може да продължи да подкрепя „поддържането на мира и стабилността“ в Босна и Херцеговина.

Ролята на външните фактори

ЕС

Външните министри на ЕС изразиха широка подкрепа за препоръката на Европейската комисия за предоставяне на Босна и Херцеговина на статут на страна кандидат за членство в ЕС, както и за визова либерализация за Косово. Въпреки че гражданите на Босна и Херцеговина заслужават да получат знак на надежда от ЕС, напредъкът в процеса на присъединяване на страната в този момент би могъл да бъде разглеждан и като пренебрегващ процеса, основан на заслуги, който ЕС твърди, че следва в своя дневен ред за разширяване. Това би било награда за управляващите етнонационалистически партии, които без съмнение ще обяснят стъпката като фактическо одобрение от страна на ЕС на тяхната политика и поведение.

Вместо да предоставя незабавен и безусловен статут на кандидат за членство в ЕС на Босна и Херцеговина, ЕС можеше да изложи три много конкретни искания, които на теория би трябвало да бъдат сравнително лесни за изпълнение от управляващите партии: пълното оттегляне на всички сепаратистки закони, които Додик предложи, отдавна закъснялото приемане на три антикорупционни закона и организиране на свободни и честни избори през октомври, включително прилагане на резултатите от тях.

С ангажимента, че ЕС ще предостави статут на кандидат директно след изпълнението на тези условия, Брюксел можеше да изпрати ясен сигнал към гражданите на страната, като в същото време изпрати топката в полето на управляващите политически сили.

НАТО след срещата на върха в Мадрид

В една част Стратегическата концепция на НАТО от 2022 г. подчертава, че НАТО ще продължи да развива партньорството си с Босна и Херцеговина. Подчертава се, че Босна и Херцеговина е изправена пред най-голямата заплаха за съществуването си в следвоенния период, след като сепаратистките лидери активно работят за създаване на нестабилност, подкрепяни от Москва като част от плана на Русия да подкопае стабилността и евро-атлантическата интеграция в региона.

През февруари 2021 г. Съветът на министрите на Босна и Херцеговина, държавното правителство,

предприема значителни стъпки по пътя към евро-атлантическата интеграция, като приема Програма за реформи на НАТО и сформира комисия за сътрудничество с Алианса. Президентът на Словения Борут Пахор призова за ускорено приемане на Босна и Херцеговина в ЕС и НАТО. Той заяви, че ще направи всичко възможно Европейският съюз и НАТО да приемат Босна и Херцеговина като тяхна членка. Според него с „новото геополитическо разделение“ Западните Балкани ще станат част от западния свят, но много зависи каква ще бъде ориентацията на властите в Брюксел.

Столтенберг добавя, че НАТО силно подкрепя суверенитета и териториалната цялост на Босна и Херцеговина и организацията остава отдадена на евро-атлантическите стремежи на страната, в полза на целия ѝ народ. Коментарите му идват само ден, след като лидерът на босненските сърби Милорад Додик каза, че е настъпил моментът за мирно разделяне на страната. Той обвинява бошняците, че използват войната в Украйна, за да застанат на страната на западните сили с цел доминиране над сърбите и хърватите.

Русия

В навечерието на посещението си в Москва Милорад Додик заяви, че няма изгледи Босна да се присъедини към НАТО, защото Република Сръбска, която е част от Босна, никога няма да го позволи. „Присъединяването на Босна към НАТО е невъзможно без съгласието на всички субекти. В същото време още през октомври 2017 г. парламентът на Република Сръбска прие резолюция за неутралитет по отношение на военните съюзи. През ноември 2019 г. той отново се застъпи за военен неутралитет, като прие съответен документ от 20 точки. В него се подчертава, че в случай на насилствени опити за включване на Босна и Херцеговина в НАТО, Република Сръбска ще проведе референдум, на който нейните граждани ще вземат решение за членство във военни съюзи“.

Русия е заплашила Босна и Херцеговина, че ще реагира на намеренията ѝ да стане член на НАТО. В интервю за босненския телевизионен канал Federalna Televizija руският посланик в Босна и Херцеговина Игор Калабухов е заявил, че Москва ще има право да реагира на намеренията на Босна да стане член на НАТО. „С примера на Украйна показахме какво очакваме. Ако има заплаха, ще реагираме“³³. Според дипломата Русия няма план

за действие по отношение на Босна и Херцеговина в момента, а Москва ще реагира, като „анализира стратегическата и геополитическата ситуация“.

Председателят на Председателството на Босна и Херцеговина Желко Комшич е осъдил изявлението: „Остро осъждам заплахите, отправени от руския посланик в Босна и Херцеговина, когато коментира възможността Босна и Херцеговина да се присъедини към НАТО. Посланието, че ще последва руска реакция по примера на Украйна, срещу която Русия извършва агресия, е недвусмислено, но в същото време неприемливо за Босна и Херцеговина“. Комшич отбелязва, че решението на Босна и Херцеговина да се присъедини към НАТО може да бъде само решение на институциите на страната, а не „извинение за нападение срещу Босна и Херцеговина“.

В този смисъл, динамиката в отношенията между отделни части на Босна и Херцеговина и нейни лидери с Русия – ЕС/НАТО е ключова в анализа по отношение перспективите за развитие на страната и за ескалационния потенциал на натрупваните в страната конфликти. Несъмнено, резултатите от проведените в страната избори през октомври 2022 г. обективират и тази линия на противопоставяне и на фона на всички останали разделения по етнически, религиозни, културни и др. фактори.

Изборите в Босна и Херцеговина и перспективите пред страната

На 2 октомври в Босна и Херцеговина се проведе вот за тримата членове на общото президентство, депутати в парламента на държавно, областно и регионално ниво и президент на частта на страната, управлявана от сърбите. Гласоподавателите избираха измежду 100 партии и коалиции на осмите общи избори. Следизборният пейзаж почти ще бъде доминиран от много от същите личности, които процъфтяват на фона на екзистенциалната криза и етническите сблъсъци.

Изборите потвърдиха доминацията на сръбските, хърватските и бошняшките националистически партии в парламентите на различни нива на управление.

Те затвърдиха и разделението между трите етнически групи в страната на фона на дълбока политическа криза, което ще се отрази и върху външнополитическата линия – по-скоро към Запада, а не към Русия. И все пак присъствието на бошняка Денис Бечирович и хърватина Желко Комшич в тричленното Председателство се смята за важно във време на криза в Европа, тъй като органът, макар и предимно церемониален и символичен, решава външната политика и отбраната на Босна

³³ Русия заплаши Босна с украински сценарий заради желанието за членство в НАТО, <https://www.investor.bg/a/334-evropa/348273-rusiya-zaplashi-bosna-s-ukrainski-stsenarij-zaradi-zhelanieto-za-chlenstvo-v-nato> [последно отворено на 15.11.2022 г.]

и Херцеговина. Двамата ще имат мнозинство срещу досегашния президент на Република Сръбска Желка Цвиянович, съюзник на Милорад Додик, който предпочита връзките с Русия и Китай пред тези със САЩ и ЕС.

Бечирович, който представлява босненските мюсюлмани, и Комшич, който представлява хърватите католици, се смятат за по-склонни от своите съперници да работят за запазване на крехката държавност на страната на фона на най-тежката политическа криза от войната през 1992-1995 г.

Хърватските политически лидери заплахиха да блокират сформирването на правителството на босненско-хърватската федерация, ако Комшич спечели, но точно след затварянето на изборните секции Върховният представител в Босна и Херцеговина Кристиан Шмид измени изборния закон и регионалната конституция. Той наложи мерки, подобряващи функционалността на федерацията на бошняци и хървати и гарантиращи следизборното установяване на непряко избрани органи. С промените се премахват механизмите за блокиране и се въвеждат срокове за назначаване на заместници. Този ход бе разкритикуван от ръководителя на мисията на Европейския парламент в Босна, която наблюдава изборите, заявявайки, че той се разглежда като „подкопаващ демокрацията и институциите на Босна“.

Проруският сръбски лидер Милорад Додик стана отново президент на автономната Република Сръбска в Босна и Херцеговина. Додик избра да се кандидатира за президент на Република Сръбска, вместо да търси втори мандат в тристранното президентство. Той потвърди, че политическата му цел е отделянето на сръбския регион от Босна.

Конфликтът Косово – Сърбия

Един от ключовите съвременни балкански конфликти е този между Сърбия и Косово. Конфликт, който постоянно генерира напрежение в региона и заплахва да ескалира във всеки един момент. Рискът това да се случи не е за подценяване, особено като се вземе предвид възможността той да разпали други „спящи“ конфликти – между Сърбия и Албания и между албанци и македонци вътре в Северна Македония. Отделно, ще доведе и до дестабилизация на региона като цяло.

Доста е изписано по въпроса и различни анализатори вече отдавна са дали своята интерпретация на събитията. През последните 20 – 23 години сръбско-албанските взаимоотношения в Косово влязоха в дневния ред на европейската политика. Оттогава датира конфликтът им като независими субекти. Въпреки това напрежението между цен-

тралната сръбска власт и албанската общност са още от началото на 80-те, с особен акцент върху редуцирането на албанската автономия от 1989 г. Опитите за мирно и постепенно връщане на автономния статут, главно чрез усилията на Демократичния съюз на Косово и неговия председател Ибрахим Ругова, са по-скоро неуспешни. На преден план излизат далеч по-радикални групировки като Армията за освобождение на Косово. Напрежението между сръбската полиция, армията и паравоенните албански организации рязко ескалира след 1997 г. и се стига до открити военни действия, опасения за етническо прочистване и военна намеса на НАТО в конфликта. През лятото на 1999 г. сръбската армия се изтегля от Косово, където се настаняват силите на КФОР и временната администрация на ООН за Косово.

С това конфликтът не приключва, напротив, Косово обявява независимост с конституцията от 2008 г. Новата държава не е призната от всички членове на ООН, вкл. Сърбия. Известен напредък се постигна с Брюкселското споразумение от 2013 г., след което Сърбия поне призна действащата в Косово администрация и се съгласи на нормализиране на отношенията и воденето на политически диалог по въпросите от взаимен интерес. Въпреки това оттогава до днес напрежението между сърби и албанци в Косово не спира, като често е подклаждано от политици от двете страни, включително и чрез присъединяването на трети страни към и без друго сложната ситуация.

Какво се случи през 2022 г.?

През последната година, макар на преден план да бяха увредените от пандемията икономики и започналата война в Украйна, напрежението по оста Косово – Сърбия отново стигна до най-висока точка на ескалация и мнозина анализатори открито заговориха за избухването на възможен военен конфликт. През цялата година се наблюдаваха множество протести на сърби в Косовска Митровица, както и реципрочни такива от албанска страна. На няколко пъти беше мобилизирана и поставена в готовност част от сръбската армия по границата, наблюдаваха се струпвания на полицейски сили на територията на Косово в случаите на напрежение.

Все пак са налице няколко събития с особен характер. Първото от тях е колективното действие на сръбския политически елит, свързано с обявяването на Брюкселското споразумение за „мъртво“ или „несъстоятелно“. Изказванията са от март 2022 г. и идват от редица знакови политици, вкл. президента Александър Вучич и премиера Ана Бърнабич. Тези изказвания не са непредизвикани, а са в отговор на косовската администрация и

нейните действия към етнически сърби, заемащи висши постове в младата република.

Второто събитие е от юни 2022 г. и е свързано с принципа на реципрочност, който косовската администрация реши да наложи спрямо Сърбия – с непризнаването на документите за самоличност на гражданите на Косово в Сърбия (и необходимостта от използване на специални документи). От 2022 г. премиерът Курти наложи същата мярка и за сърбите, включително и смяната на автомобилните регистрационни табели – от сръбски на косовски. Това естествено доведе до протести и безредици, тъй като отказалите да пререгистрират превозните си средства са заплашени от конфискацията им. Имаше блокади на пътища, намеса на полицейските сили и др.

Третият сериозен сблъсък по оста Белград – Прищина е свързан с три близки събития. От 1-ви ноември влезе в сила мярката за смяна на номерата, на 2 ноември албански дрон бе свален от сръбска армейска част в близост до военни обекти, а на 5 ноември сърбите, заемащи постове в политическите институции и администрацията на Косово, подадоха оставки. На практика, напрежението между сърби и албанци вътре и извън страната е високо, а конфликтът е напълно възможен сценарий. На този етап ситуацията все още не е излязла от контрол, но в никакъв случай не е спокойна.

Какво да очакваме?

Конфликтът скоро няма да бъде преодолян. Той е от тези сблъсъци на Балканите, за които са нужни поколения време, за да се уталожат и нормализират, при това без особени гаранции за пълно помирение. За съжаление, този проблем в центъра на Балканите спъва и ще спъва развитието и на двете държави, като не е изключено да прерасне и в открита военна конфронтация. Останалите страни в региона трябва да положат необходимите усилия за установяване на формат за траен диалог между Сърбия и Косово, тъй като евентуален конфликт ще засегне редица други държави, а никой не иска още една война в Европа. Повече от видно е, че и Сърбия, и Косово не пропускат възможност за взаимни обвинения, подклаждане на напрежение, взаимен „саботаж“ и zlepоставяне на другия на международната сцена и т.н. В този смисъл, държавите в региона трябва или да принудят Сърбия и Косово към един цивилизован диалог, или трябва да сме готови по всяко време да започне военна ескалация в непосредствена близост до нашите граници.

Източното Средиземноморие

През последните няколко десетилетия една от най-взривоопасните точки в света продължава да бъде Източното Средиземноморие. Регионът

е наситен със сериозен конфликтен потенциал от векове и не един и два пъти е ставал арена на ожесточено съперничество между различни местни и външни сили. Територии и акватории са преминавали многократно от едни ръце в други, за тях са се водили стотици войни, което е показателно за непреходното им стратегическо значение. Тук е и една от цивилизационните люлки, кръстопът на култури, обичаи и религии, които обуславят и специфичното многообразие на региона, ставало често причина за циклични кризи в отношенията между държавите.

В исторически план основните конфликтни линии в региона са били преди всичко географски детерминирани, свързани с находищата на полезни изкопаеми, контрола на търговските маршрути и на някои геостратегически ключови зони. На по-късен етап религията се намесва в конфликтите и става един от основните фактори, бележущ нестабилността на региона. След периода на Великите географски открития, довел до бурния разцвет на европейските сили, Източното Средиземноморие се превръща в зона на перманентна борба за влияние, макар при управлението на Сюлейман Великолепни то да е интегрална част от Османската империя.

След откриването на Суецкия канал регионът придобива още по-голямо значение, като се превръща в основно трасе по направлението север – юг, свързвайки акваториите на Черно море, Средиземно море, Червено море, Арабско море и Индийския океан. Логично, от втората половина на XIX век стратегическото значение на Източното Средиземноморие се повишава и за влиянието в региона започва надпревара между големите европейски сили. През XX век в защита на интересите си тук се сблъскват Османската империя (от 20-те години – Турция), Великобритания, Франция, Русия (от 20-те години – СССР), а след Втората световна война и Съединените щати.

Студената война внася известен ред в отношенията в региона, които, макар да остават взривоопасни, все пак придобиват по-структуриран вид в контекста на идеологическото противоборство между двата военнополитически блока. Още в първите години след Втората световна война напрежението достигна нова върхна точка след създаването на държавата Израел, като това събитие поставя началото на непрекъснатия и до днес израело-арабски конфликт, който периодично се разгаря. Съветският съюз прави необходимото да привлече арабските държави на своя страна, за да компенсират подкрепата на САЩ за Израел, което вписва и този конфликт в политическия мейнстрийм на епохата. Въпреки този нов етап в структурирането на отношенията в региона, на-

ционалните интереси като движещ елемент на външната политика на държавите не отиват на заден план. Показателна за това е Суецката криза през 1956 г., при която се стига до разноразпорядък в позициите на Великобритания, Франция и САЩ.

Наследството на Студената война оставя своя несъмнен отпечатък върху развитието на политическите процеси в региона след разпадането на СССР и Източния блок. Още през 50-те години военна инфраструктура на НАТО и САЩ заема военните бази в залива Суда на остров Крит, Гърция, и в Инджирлик, Турция. През 60-те години Великобритания се настанява на остров Кипър, създавайки базите Акротири и Декелия, а в началото на 70-те СССР получава военна база в Тартус, Сирия, а по-късно и в Тобрук, Либия. Милитаризацията на региона е факт и краят на блоковото противопоставяне води до качествено ново положение. Стратегическата важност на тези територии и акватории продължава да оказва сериозно въздействие върху техния конфликтен потенциал, като в началото на новия век се появяват и нови линии на противопоставяне.

Геополитическият вакуум, оставен след фактическия край на СССР, за известно време постави Източното Средиземноморие изцяло под влияние на НАТО и в частност САЩ, като този период естествено съпада с установения унилатерален международен ред. Съвсем скоро обаче стана ясно, че подобна ситуация е невъзможна, защото именно тук се преплитат множество стратегически вектори на регионални и глобални сили, които не биха се отказали от защитата на своите интереси в Източното Средиземноморие.

Основни направления на напрежение в Източното Средиземноморие

Три са основните конфликтни детерминанти, които определят аналитичната рамка на регионалните отношения. Първо, това е гръцко-турският конфликт, включващ спорния въпрос за принадлежността на островите по турското крайбрежие и експлоатирателното на морските ресурси. Второ, израело-арабските конфликти, които от десетилетия превръщат Левант в една от най-взривоопасните точки, още повече че в тях се намесват множество външни сили. Трето, глобалното политическо противопоставяне между Запада и Русия, което намира своето проявление и в Източното Средиземноморие. Войната в Сирия след 2011 г. се превърна в опит за завръщане на Русия на картата на региона, но резултатите от това едва ли ще имат кой знае какви стратегически последици. По-важното е, че Сирия се превърна в контактна зона между Русия и Запада, в която пряко или косвено страните имаха възможност да премерят своите сили и да изпитат решимостта си.

Освен тези водещи фактори, които определят конфликтното начало на региона, през последните близо две десетилетия станаха актуални още няколко теми, които допълнително нагнетяват напрежението между местни и външни актьори. На първо място това са откритите и предполагаеми големи залежи от офшорни енергийни ресурси, за чието експлоатиране претендират всички държави в региона. Формалното оттегляне на САЩ и неефективността на ЕС спомогнаха за това местните актьори да се изправят един срещу друг, което допълнително повлия негативно върху техните взаимоотношения. Турция бе една от първите държави, която обяви, че започва самостоятелни проучвания на възможностите за добив, защитавайки по този начин своите интереси. Предвид териториалните спорове с Гърция обаче подобни декларации няколко поредни пъти доведоха до ескалация на напрежението между двете държави, което принуди Съвета на ЕС да наложи санкции върху неразрешените сондажни дейности в Източното Средиземноморие (за пореден път те са удължени до 8 ноември 2023 г.)³⁴

Когато се говори за енергийните спорове между държавите в региона, акцентът винаги попада върху Гърция и Турция.³⁵ Встрани остават интересите и действията на държави като Израел и Египет, които несъмнено са част от общата картина на енергийните проблеми в региона. Израел се присъедини към проекта за газопровода EastMed, който следва да свърже находищата в Източното Средиземноморие с Европа, преминавайки през Кипър и Крит. Очаквано, Турция реагира остро на този проект и от своя страна започна преговори с Либия, имащи за крайна цел разпределяне на морските ресурси в една определена между двете страни изключителна икономическа зона. Тези опити срещнаха бурни реакции от страна на държавите в региона, ЕС, Русия, Арабската лига, САЩ и др., което доведе до тяхното преустановяване. Същевременно, в началото на 2022 г. САЩ оттеглиха и подкрепата си и за газопровода EastMed, което създаде допълнителен хаос в енергийните отношения между държавите.³⁶

Посланието на подобни действия изглежда ясно. Шелфът и ресурсите на Източното Средиземно-

34 Европейски съвет / Съвет на Европейския съюз, <https://www.consilium.europa.eu/bg/press/press-releases/2022/11/08/eastern-mediterranean-council-prolongs-the-sanctions-regime-over-unauthorised-drilling-activities-for-a-further-year/> [последно отворено на 15.11.2022 г.]

35 Маршъл, Т. Силата на географията. Десет карти, разкриващи бъдещето на нашия свят. София: Книгомания, 2022, с. 207 – 210

36 Politico, <https://www.politico.eu/article/eastmed-a-pipeline-project-that-ran-afoul-of-geopolitics-and-green-policies/> [последно отворено на 15.11.2022 г.]

морие няма да бъдат разделяни от локалните актьори, колкото и да им се иска това. Тези въпроси или ще бъдат предмет на многостранно споразумение с посредничеството на САЩ, или разделението ще бъде наложено от позицията на силата, особено в контекста на все по-непредвидимите действия на турския президент. Не е случайно, че Турция все повече концентрира своите усилия към развитие на партньорски енергийни отношения с Русия и държавите от Кавказкия регион и Централна Азия. Така се откриват по-добри възможности за външнополитически маневри в преговорите за Източното Средиземноморие.

Другата актуална през последното десетилетие тема, имаща пряко отношение към региона, е бежанският въпрос. Множеството конфликти, последвали така наречената Арабска пролет, поставиха началото на безпрецедентна бежанска вълна към Европа. Турция и Гърция се оказаха на прага на тази вълна като първите държави, които посрещат бежанците. Източното Средиземноморие се оказа както един от източниците на тези вълни, така и основна транзитна зона. Турция многократно спекулира пред ЕС с ролята си във възникналата бежанска криза, но трудно бихме могли да кажем, че това не е било в унисон с нейните интереси. Няма как да не бъде подчертано, че чрез възможностите за регулиране на движението на бежанците се създаде нов фактор, който е в състояние да дестабилизира Европейския съюз, а това със сигурност ще бъде използвано от всички ловки политически актьори. Опитите на ЕС за регулиране на бежанските вълни се оказаха не особено ефективни на фона на влошаващото се положение в отделните страни. Това доведе и до политически сътресения в някои от членовете

на Съюза и пореден възход на крайнодесни и антиимигрантски движения.

Третата важна тема на последното десетилетие, имаща отношение към Източното Средиземноморие, е Турция. Вече бе спомената нейната роля в енергийните противоречия и управлението на бежанските вълни, но освен всичко това турската държава все по-често предприема независими ходове, които излизат извън сферата на предвидимостта. Турция значително увеличи населението си през последните години, запази стабилна своята икономика, успя да постигне истинска енергийна диверсификация, разполага с боеспособна и модерна армия и на фона на всичко това изглежда все по-нормално тя да предявява настоятелно своите претенции. Това обаче едва ли ще се хареса на другите локални актьори, на ЕС и турските партньори в НАТО.³⁷

Ситуацията в Източното Средиземноморие през последните десетилетия стана още по-напрегната, макар да не се стига до военна конфронтация между страните. Войната в Украйна извади Русия от региона, което успокои редица от съседните държави. Наличието на още един сериозен актьор, пряко ангажиран в тази зона, едва ли би допринесло за стабилността и сигурността. За сега дипломатията удържа позиции въпреки изключително напрегнатите отношения между някои от държавите. Колко време обаче ще бъде устойчиво това положение е трудно да се каже. Държавите следва да преодолеят множество исторически противоречия, за да могат да решат актуалните проблеми помежду си. Изходът от подобна инициатива би бил съмнителен, ако той не се покрива с интересите на САЩ в региона.

³⁷ Маршъл, Т. Силата на географията. Десет карти, разкриващи бъдещето на нашия свят. София: Книгомания, 2022, с. 215 – 250

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

1. Европейски съвет / Съвет на Европейския съюз, <https://www.consilium.europa.eu> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
2. Маршъл, Т. Силата на географията. Десет карти, разкриващи бъдещето на нашия свят. София: Книгомания, 2022 г.
3. Politico, <https://www.politico.eu> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
4. Русия заплаши Босна с украински сценарий заради желанието за членство в НАТО, <https://www.investor.bg/a/334-evropa/348273-rusiya-zaplashi-bosna-s-ukrainski-stsenariy-zaradi-zhelanieto-za-chlenstvo-v-nato> [последно отворено на 15.11.2022 г.]

4

ЕВРОИНТЕГРАЦИОННИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД БАЛКАНИТЕ

Д-р Невена Алексиева

Европейската ориентация и интеграция на страните от Западните Балкани е ключов елемент от оценката на възможностите за засилване на сигурността и повишаването на благосъстоянието на региона. При анализа трябва да бъдат отчитани и общата кондиция и основни насоки в дейността и на ЕС, както и възможностите, които регионът предоставя за реализиране на негови ключови приоритети.

В момент на отдалечено европейско членство за страните от Западните Балкани (въпреки някои положителни индикации и с оглед конфликта в Украйна) негативните тенденции тук набират още по-голяма сила. Към момента Югоизточна Европа е изправена пред редица предизвикателства – нагигаща се вълна на национализъм и шовинизъм, затваряне на балканските общества, повишаване на бедността и социалните неравенства в повечето държави, поява на нови разделителни линии и активизиране на стари такива. Те имат деструктивно влияние спрямо сформиранието на регион с висока степен на единност на послания и действия. Разрешаването им ще определи и мястото му в бъдещия европейски контекст.

При разглеждане на евроинтеграционните възможности на региона би следвало да се имат предвид следните факти:

- Държавите, които влизат в ЮИЕ, са хетерогенни като политически системи, степен на икономическо и социално развитие. Освен това те имат различна степен на интеграция в отношенията си с ЕС.
- С оглед на съществуващата хетерогенност ЕС залага на диференциран подход. Целите, критериите и методологията са еднакви, но всяка държава се оценява отделно според собствените й заслуги.
- Добросъседството е един от критериите, които трябва да бъдат изпълнени, ако страните от Западните Балкани искат да се присъединят към ЕС. При приемането на Стратегията на ЕС за

Западните Балкани през 2018 г. бившият председател на ЕК Жан-Клод Юнкер заяви, че при силна политическа воля, реални и трайни реформи и окончателно решаване на споровете със съседни държави Западните Балкани могат да постигнат напредък по своя път към ЕС.

Проблемът от гледна точка на ЕС обаче е, че липсва ясна времева рамка по отношение на членството на страните от Западните Балкани. Причините за това са поне две. От една страна има натрупана умора от предишното разширяване на изток, в резултат на което към Съюза се присъединиха държави, които в икономически план изостават от останалите. От друга страна, през последните години ЕС беше изправен пред редица вътрешни и външни кризи и предизвикателства (финансовата и дългова криза в Еврозоната, бежанската вълна към Европа, Брекзит, увеличаването на броя на евроскептичните партии в ЕП и др.).

В резултат на това рязко беше намалена ефективността на ЕС като модел на интеграционна общност. Затова ЕС подкрепя стратегии за регионална интеграция и краткосрочни секторни стимули. В известен смисъл се търси ефектът на доминото в други сектори, който при идеално стечение на обстоятелствата би довел до създаване на регионален модел на интеграция.

Европейският съюз осъзнава важността на региона както по отношение на сигурността и в икономически план, така и по отношение на ценностите и политиките, изповядвани на територията на континента. Липсата на конфликти и наличието на сигурност е от изключителна важност не само за самия регион, но и за ЕС като цяло. Съюзът е воден от убеждението, че без подкрепа за страните от Западните Балкани обществата им ще останат значително назад от изповядваните ценности, икономиките им няма да се развият достатъчно бързо и това ще доведе до нарастващи нива на престъпност, корупция, нарушаване на човешките права, бедност, миграция и още дълъг списък негативни ефекти.

В този смисъл, ключов за европейското бъдеще на Западните Балкани е Икономическият и инвестиционен план за Западните Балкани, подготвен от ЕК. Планът се концентрира върху неизползвания икономически потенциал на региона, както и върху неразработения спектър от вътрешнорегионални търговия и икономическо сътрудничество. Европейската комисия ще мобилизира до 9 млрд. евро финансиране за периода 2021-2027 г., за да подкрепи икономическото сближаване със Съюза основно чрез инвестиции и подкрепа за развитието на конкурентоспособността и приобщаващия растеж, свързаност, зеления дневен ред и дигитализацията.

В тази връзка, в Икономическия и инвестиционен план са разработени и десет водещи инициативи, с помощта на които регионът да се приближи още повече към ЕС. Три от тях са насочени към транспорта и свързаността на региона с останалата част от Съюза. Става въпрос за коридорите „Изток – Запад“, „Север – Юг“ и свързаността на крайбрежните региони, като акцентът е поставен върху железопътния транспорт и осигуряване изграждането и нормалното функциониране на основни пътища в региона. Друг сериозен елемент, който се превъплъщава от три инициативи, е чистата енергия. Тук основната насоченост е за увеличаване дела на използване на възобновяемите енергийни източници и постепенно спиране работата на електроцентралите на въглища, както и свързаността на страните с различните газопреносни системи и изграждането на интерконектори между тях. Водеща инициатива № 5 е насочена само и единствено към опазващи природата източници на енергия и изпълнението на ангажиментите по Парижкото споразумение за изменение на климата и Зеления дневен ред на ЕС (Европейски зелен пакт). Основните инициативи тук са в Албания, Косово, Черна гора, Република Северна Македония.

Зеленият дневен ред за Западните Балкани тепърва ще става важна част от ежедневието на шестте държави и техните администрации. Този документ се фокусира върху 5 приоритета: 1) борба с климатичните промени, намаляване на вредните емисии, енергия и мобилност; 2) кръгова икономика с особен акцент върху отпадъците, рециклирането, ефективно използване на природните ресурси; 3) биоразнообразие и запазване и възстановяване на природните дадености на региона; 4) борба със замърсяването на въздуха, почвата и водите; и 5) устойчиви хранителни системи и селски райони. Видно е фокусирането върху дългосрочното устойчиво развитие и приближаване към целите и политиките на Съюза, особено що се касае до въвеждането на кръговата икономика и всички свързани с това дейности по под-

ходящото произвеждане, използване, извеждане от употреба, рециклиране и повторна употреба на материалите. Акцентът е поставен върху дългосрочното съвместно развитие и изпълнение на общите политики, за да може континентът да се запази като привлекателно място, уважаващо основните човешки ценности, върховенството на закона, опазването на околната среда и съвместното ефективно и ненанасящо вреди съжителство с природата.

В региона царят противоречиви настроения. От една страна присъства страх, че Украйна ще измести фокуса на внимание в Брюксел. За Западните Балкани няма да се говори толкова. Ще има по-малко финансиране. В най-лошия случай местните страни ще бъдат „пакетирани“ в група с Украйна и Молдова, което ще забави допълнително и без това бавния напредък по посока членство в ЕС. Предложенията на Макрон от началото на май за създаване на Европейска политическа общност с участието на Съюза и неговите съседи подхранват тези опасения.

От другата страна на дебата са наблюдателите, които виждат ползи. В техните очи геополитическото пробуждане на Евросъюза е неминуемо свързано с ускоряването на темпото на разширяването. В крайна сметка, това е най-ефективният външнополитически инструмент, с който разполагат 27-те. Обективно погледнато, Западните Балкани са най-напред в процесите и затова биха спечелили, в случай че Европа отвори врати. Истината е някъде по средата. ЕС ще засили ангажиментите си към Западните Балкани. Индикациите са налице. Дипломатическите посещения на високо равнище в Белград, изпращането на подкрепления за мироопазващата мисия в Босна и Херцеговина, както и на мисията в Косово, са конкретни сигнали, че регионът е в ползването на 27-те.

Аргументи в полза на европейската интеграция на Западните Балкани

Западните Балкани са т. нар. „сива зона“ в рамките на европейския континент. Това се признава и в Стратегията на ЕС за Западните Балкани от 2018 г., където пише, че в шестте държави има „ясни елементи на превземане, включително и връзки с организираната престъпност и корупцията на всички нива на правителството и администрацията, както и силно преплитане на публични и частни интереси. Всичко това подхранва чувство на безнаказаност и неравенство“. В документа се признава и значителната политическа намеса и контрол над медиите и в съдебната система. Миграционната криза от 2015-2016 г. показва значимостта на Западните Балкани като транзитен път, което в крайна сметка оказва негативно влияние и върху колектив-

ната сигурност на Европа. Според доклад на Балканската мрежа за разследваща журналистика от 2016 г. стотици мюсюлмани от всички западнобалкански държави са се радикализирали, присъединявайки се към редиците на „Ислямска държава“ в Сирия и Ирак.

В същото време напрежението по границите на ЕС продължава и се е оформила дъга от геополитическа нестабилност – Сирия, Ирак, Либия, Украйна. В този смисъл, присъединяването на държавите от Западните Балкани към ЕС може да бъде разглеждано като опит за консолидиране на европейския проект, премахване на съществуващата сива зона и осигуряване на сигурност и стабилност в Европа. Ефектът ще бъде двустранен – както за ЕС, така и за държавите от Западните Балкани. Френският президент Еманюел Макрон твърди, че присъединяването на Западните Балкани не трябва да се използва за решаване на геополитически проблеми. Това не трябва да бъде и преследваната цел. Разширяването на ЕС няма да реши директно проблемите по границите на ЕС, но няма да позволи нестабилността да се разшири и да проникне навътре в Европа. На тази основа ЕС може да се фокусира върху разрешаването на конкретни геополитически проблеми.

Аргументи против европейската интеграция на Западните Балкани

Идеята за многоскоростна Европа датира още от 70-те години на 20-и век, като първоначално тя се свързва с присъединяването на Великобритания към Европейските общности. Тази идея е особено актуална през последните 12 години, през които ЕС беше изправен пред редица външни и вътрешни предизвикателства – финансовата и дългова криза в Еврозоната, бежанската криза, Брекзит и др.

Факт е, че държавите от Западните Балкани изостават в много отношения от страните членки на ЕС. Към настоящия момент в икономически план те продължават да са слаборазвити с високи нива на безработица. БВП на глава от населението е по-нисък от този на България, която е на последно място по този показател в ЕС, а промишлеността им е неразвита или унищожена. За да се изравнят със средните показатели на ЕС, в тези държави трябва да има икономически растеж ежегодно над 11 – 12 % в продължение на поне две десетилетия, което не е реалистично. С оглед на това съществува риск евентуалното присъединяване на страните от Западните Балкани да доведе до Европа на три или повече скорости.

В Бялата си книга за бъдещето на Европа от 2017 г. и в последвалата Римска декларация ЕС признава, че диференцираната интеграция е напълно реален сценарий. Този сценарий предвижда изграждането на ядро от страни членки, които подкре-

пят задълбочаването на интеграционния процес. Европа на две скорости (ядро и периферия) обаче е за предпочитане пред Европа на повече скорости. Действително, колкото по-нехомогенен става ЕС, толкова по-трудно ще бъде поддържането на стабилност на континента и процесът на вземане на решения ще се усложни и затрудни.

Пречки пред европейската интеграция на Западните Балкани не трябва да бъдат търсени само и единствено в шестте държави от Западните Балкани. Има обективни фактори в самия ЕС, които също трябва да бъдат взети под внимание, като например това, че решението за стартиране на официални преговори за присъединяване трябва да бъде взето с единодушие. Но има още една съществена пречка, а именно наличието на двойни стандарти в самия ЕС. Тези двойни стандарти могат да бъдат търсени в две направления:

а. завишените изисквания за членство в ЕС:

Експерти изтъкват, че общо 15 от настоящите страни членки не биха покрили всички критерии за членство, които в момента се изискват от държавите от Западните Балкани.

б. приемането на страни членки, които не изпълняват изискванията:

През 2004 г., когато беше най-голямото разширяване, Кипър беше приет в ЕС въпреки съществуващото разделение и неразрешения „Кипърски въпрос“. Хърватия пък все още не е разрешила граничните си спорове със съседните страни (с изключение на Унгария). Всъщност този проблем до голяма степен е свързан с гласуването с единодушие при стартирането на преговори за членство. Многократното блокиране на присъединяването на Хърватия от страна на Словения на практика доведе до внасянето на нерешените им гранични спорове в ЕС.

Стратегията на ЕС за Западните Балкани от 2018 г. за жалост не решава по никакъв начин този проблем. В нея е записано, че „регионалното сътрудничество, добросъседските отношения и помиренето не могат да бъдат налагани отвън. Лидерите трябва да поемат пълна отговорност и да дават пример“. Налагането на вето де факто обаче е намеса отвън. А когато настояща страна членка на ЕС е замесена в такъв спор, възможността за налагане на двойни стандарти се увеличава драстично.

Перспективи

Преговорният процес е дълъг и ще тече няколко години. Това, което прави силно впечатление в процеса на сближаване на Западните Балкани с

ЕС и неговата скорост, е степента на развитие на политическия процес и наличието на политическа стабилност и консенсус у държавите за тяхното развитие. Ясно се вижда, че в повечето държави от региона има политическа нестабилност, чести смени на правителства, сериозни дебати по политиките и начина на прилагането им. Това веднага се отразява на процеса по сближаване с ЕС и често забавя неговата скорост. Наличието на политическа стабилност у шестте държави и ясни приоритети за развитието им са изключително важен елемент от тяхното развитие. Ако те не успеят да я осигурят, както и да предложат ясен дневен ред, няма как да се стигне и до необходимото ниво на реформи, респективно на приемане на съответните законодателни промени, за да се повиши степента на прилагане на общностното законодателство.

В допълнение към това държавите от Западните Балкани могат да засилят двустранните си отно-

шения със страните членки на ЕС като допълнение към мерките, които се вземат на европейско равнище. В регионалното сътрудничество все пак има конкретен напредък (напр. по отношение на различни инфраструктурни проекти).

Ако разширяването на ЕС е неприложимо в средносрочен план, то трябва да продължат да бъдат стимулирани мерки, които реално да подобряват живота на хората в региона. По този начин държавите от Западните Балкани няма да загубят стимула за присъединяване към ЕС. Тези, които се надяват или предвиждат ускорено членство на Западните Балкани, ще останат разочаровани. С евентуалното изключение на Черна гора, едва ли някоя от шестте страни в региона ще се присъедини в рамките на настоящото десетилетие.

ЕС няма да отвори широко вратите си, а само ще ги откряне. Няма съмнение, че изживяваме исторически момент, но все пак нека бъдем реалисти.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

1. Commission Staff Working Document Guidelines for the Implementation of the Green Agenda for the Western Balkans
2. Communication An Economic and Investment Plan for the Western Balkans
3. Commission Staff Working Document: Albania 2021 Report
4. Commission Staff Working Document: Bosnia and Herzegovina 2021 Report;
5. Commission Staff Working Document: Kosovo 2021 Report
6. Commission Staff Working Document: Montenegro 2021 Report
7. Commission Staff Working Document: North Macedonia 2021 Report
8. Commission Staff Working Document: Serbia 2021 Report
9. Communication A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans, 2018 / EU Enlargement Strategy/

5

РОЛЯТА И МЯСТОТО НА БЪЛГАРИЯ В РЕГИОНАЛНИЯ КОНТЕКСТ

Д-р Невена Алексиева

Анализът на усилията на българската държава в региона би могъл да бъде представен основно в два пласта или в два времеви хоризонта – актуалния и успехите в близкото минало.

Забелязва се като че ли намаляващ интерес на страната въобще към балканското измерение на външната ни политика, към загубата на сериозни позиции и самочувствие на Балканите дълъг период назад (включително и поради излизането ни от някои формати). България почти изцяло проектира поведението си през евро-атлантическото си битие, без сериозен акцент върху региони от съществен интерес за нас. Поради тази причина страната е изпуснала и много шансове в ЮИЕ (и в Черноморския регион).

Основният механизъм за практическо реализиране на регионалните цели в ЮИЕ са възможностите, които предоставя системата на МВНР. Източник на информация е уеб сайтът на министерството, проведени разговори с настоящи и бивши служители, както и получена информация по Закона за достъп до обществена информация.

Регионалната активност е загатната в раздел „Мисия и принципи“: „Министерството на външните работи ръководи, координира и контролира осъществяването на държавната политика на Република България в отношенията ѝ с други държави, като осигурява поддържането и развитието на външнополитическия диалог, политиката на сигурност и двустранното, регионалното и многостранното сътрудничество.“

Експертната работа се извършва на ниво **дирекция „Югоизточна Европа“**, която е изградена от два отдела: съответно „Двустранно сътрудничество“ и „Регионално сътрудничество“. Към момента кадровото обезпечаване на дирекцията е 25 души (за сравнение дирекция „Източна Европа и Централна Азия“, в чийто обсег попада другият регион от сериозно значение за България – Черноморският, разполага с 16 души)³⁸. Регионалният отдел обикновено включва в щатното си разписание двама дипломатически служители и няколко не-дипломатически такива. Бройката съвсем логично е доста по-малка в сравнение с отдел „Двустранно сътрудничество“, който концентрира референти за отношенията с всяка една от държавите от региона (при страни с по-засилена динамика и наличие на повече проблемни точки броят на референтите за отделна държава се увеличава). Следва да се има предвид, че независимо от измененията в Устройствения правилник на МВНР през годините, тази бройка е относително константна величина с някои леки завишавания в отделни моменти.

Степента на приоритетност на една или друга линия на външнополитическо поведение може да бъде търсена и чрез прегледа на нивото на дипломатическите представителства в региона и тяхната окомплектованост. В някои от държавите България разполага с повече от едно представителство (не са включени т.н. почетни консули): РСМ – посолство в Скопие и генерално консулство (ГК) в Битоля, Сърбия – посолство в Белград и ГК в Ниш; Турция – посолство в Анкара, ГК в Истанбул, Одрин и Бурса, консулска канцелария в Бурса към ГК – Истанбул.

³⁸ Устройствен правилник на МВНР, <https://www.mfa.bg/bg/ministerstvo/dokumenti/normativni-dokumenti> [последно отворено на 15.11.2022 г.]

Таблица 1
Български дипломатически представителства в ЮИЕ

Държава	Ниво на дипломатически отношения	Брой дипломатически служители	Брой административни/технически служители
Албания	Посолство	9	5
БиХ	Посолство	5	2
Гърция – Атина	Посолство	17	3
Гърция – Солун	ГК	9	1
Кипър	Посолство	6	3
Косово	Посолство	Липсва информация на сайта на МВНР с изключение на посланик	
Румъния	Посолство	10	Липсва информация
Р Северна Македония	Посолство	13	7
РСМ – Битоля	ГК	4	1
Словения	Посолство	5	1
Сърбия – Белград	Посолство	14	1
Сърбия – Ниш	ГК	3	
Турция – Анкара	Посолство	13	4
Турция – Истанбул	ГК	13	8
Турция – Бурса	Консулска канцелария	3	1
Одрин	ГК	4	6
Хърватия	Посолство	5	4
Черна Гора	Посолство	4	1

Източник: Авторова разработка на база информация от уеб сайта на МВНР

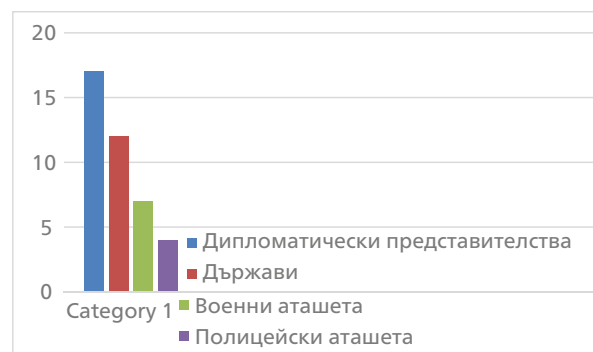
Най-добре представени са Гърция, Турция, Румъния, Северна Македония и Сърбия, обуславящо се и от по-засилените икономически интереси и наличието на много българи, представители на българските малцинства (т.н. историческа миграция), и на по-новата такава (основно Гърция). Прави впечатление съвсем малката бройка дипломати в Словения, Хърватия, Черна Гора, дори Албания, в която официално вече е признато и съществуването на българско малцинство.

В графа „Административни и технически служители“ се имат предвид всички, които нямат дипломатически ранг – най-често експерти в „Консулска служба“, преводачи, служители във „Финансова служба“, деловодители, включително шофьори и охрана. В прегледа не са диференцирани поотделно, тъй като това не е съществено за анализа. Общото им разглеждане е от гледна точка изясняване на кадровото обезпечаване на дипломатическите представителства по линията дипломатически/недипломатически служители.

Прави впечатление, че само в някои от държавите има полицейски аташета (задгранични представители на МВР) – Гърция, Румъния, Сър-

бия, Турция – посолство; както и военни аташета (военен, военноморски и военновъздушен): Албания, БиХ, Гърция, Румъния, РСМ, Словения и Хърватия (със седалище във Виена), Сърбия, Турция – посолство.

Фигура 1
Военно и полицейско присъствие в дипломатическите мисии на България в ЮИЕ



Източник: Авторът – на база информация от уеб сайта на МВНР

На фона на нарастващите заплахи (включително от чисто криминогенен тип) тази тенденция не създава необходимите условия за своевременна реакция. Интерпретацията може да бъде оспорена с два основни аргумента. На първо място,

финансовият ресурс не позволява всички представителства да имат еднаква степен на ресурсно обезпечаване, затова са подбирани по-големите държави и мисии. От друга страна, за превенция и опазване на сигурността на страната (схващана в широк смисъл) се разчита и на представителите на различни служби – най-вече държавна агенция „Разузнаване“ и служба „Военна информация“, чиито функции са свързани и с набавянето и предоставянето на информация за условия и активности, които биха изложили България на потенциални или реални рискове.

Като цяло може да бъде направен изводът, че обсегът на отношенията с нашите съседи е доста сериозен, а нивото и броят на ангажираните с реализацията не са достатъчни, така че да отговорят адекватно на всички необходими изисквания за качествено дипломатическо представителство през XXI век. На фона на някои мисии, дори в Европа, тук ситуацията е малко по-добра, но недостатъчно от гледна точка на заявката основен приоритет в българската външна политика да е развитието на съседските отношения и на регионалното сътрудничество в различни негови измерения.

Основни елементи на външнополитическото поведение на България към Балканите

Като някои от основните моменти на българската политика на добросъседство през последните над двадесет години могат да бъдат изведени:

- стартирането на Процеса за сътрудничество в Югоизточна Европа (ПСЮИЕ) с приемането на Софийската декларация за добросъседство, стабилност, сигурност и сътрудничество на Балканите през 1996 г.;
- замаяната на Пакта за стабилност в Югоизточна Европа със Съвет за регионално сътрудничество през 2008 г. (вследствие на Българското председателство на ПСЮИЕ през 2007-2008 г.);
- Българското председателство на ПСЮИЕ през 2015-2016 г. – лансиране на идеята за създаване на постоянно седалище на Постоянния секретариат на Парламентарната асамблея на ПСЮИЕ и подписването на обща декларация за отговорно и солидарно посрещане на предизвикателствата и равно разпределение на тежестите, свързани с миграционните потоци в региона;
- Българското председателство на Съвета на ЕС през 2018 г. и приемането на Стратегия на ЕС за Западните Балкани от Европейската комисия.

Важен опорен стълб при оценката са позициите и усилията на България през призмата на Българското председателство на Съвета на ЕС и връщането на темата за региона в европейските приоритети. Реализираното в тези шест месеца е основното по-

ложително усилие в тази посока от много време насам. Благодарение на постигнатото страната е засилила усещането за ключов фактор в региона, стоящ сериозно пред своите партньори и приема на като балансатор.

От друга страна стои разбирането за прехваления успех на Председателството, липсата на смисъл по същество и на качествени инициативи, както и върху недостатъчно добрата му подготовка. Тези слабости са продукт или последица от липсата на авторитет на страната както в региона, така и в ЕС. На практика, българската държава се оказва в затворен кръг – липса на интерес – нисък авторитет – некачествено представителство, отсъствие/недостиг на стратегически идеи, подплатени със съдържание и перспектива за развитие, и на дългосрочна визия за утвърждаването на балканския вектор на външната ни политика.

Една от приоритетните теми на Българското председателство беше европейската перспектива на Западните Балкани. Дефинираната цел бе изготвяне на „ясен план за действие с конкретни стъпки“, но без да се създават нереалистични очаквания. На практика, поставянето на въпроса за евроинтеграцията на Западните Балкани в европейския дневен ред може да се определи като кулминация на българската политика на добросъседство от последните над 20 години. Няколко години по-късно сме изправени пред ситуация, в която страната ни блокира с вето стартирането на преговорите за членство на Република Северна Македония в ЕС и позицията ни е неразбираема за голяма част от останалите страни членки. Как се озовахме в това положение?

Именно тук е предизвикателството България да убеди останалите държави, че членството в ЕС не е мираж. Не сме в позиция да поставяме нереалистични очаквания и да определяме конкретни дати за напредък по преговорите за членство, но можем да работим за това ЕС да не загуби движещата си сила по въпроса. Същото може да бъде казано в обратната посока. Страните в ЮИЕ имат определени очаквания и в известна степен разчитат на нас. България се възприема като близка държава, което предразполага към по-голямо отваряне на Западните Балкани към нас, отколкото към страните учредителки на ЕС. Споделянето на административен и институционален опит и натрупаната експертиза по време на преговорните процеси е само отделен пример какво можем да направим за държавите в региона.

Отношенията с Република Северна Македония

Разглеждайки ролята на България в региона на ЮИЕ, няма как на централно място да не поставим двустранните ни отношения с Република Се-

верна Македония. След подписването на Договора за добросъседство и приятелство през 2017 г. и предстоящото председателство на Съвета на ЕС изглеждаше, че се намираме в много изгодна позиция както да решим отворените въпроси с Република Северна Македония, така и да затвърдим посредническата си роля в ЮИЕ. В международен план Договорът е единственият инструмент, който ни позволява да включим двустранните проблеми в преговорната рамка на ЕС.

Въпреки критиките, че Договорът е много общо формулиран и без конкретни ангажименти, той все пак създаде благоприятна обстановка за диалог и комуникация, но ние не съумяхме да се възползваме от това. Още по-лошо, блокирахме преговорната рамка с Република Северна Македония, след като само осем месеца по-рано министрите по европейските въпроси дадоха политическото си съгласие за започването на преговори за присъединяване с Албания и Република Северна Македония. На 26 март 2020 г. членовете на Европейския съвет одобриха тези заключения.

Тук веднага започнаха да се правят паралели със спора между Гърция и Македония, но има една съществена разлика. Всички страни членки бяха пределно наясно защо Гърция не би позволила присъединяването на Република Северна Македония към ЕС, докато България не съумя да обясни на останалите държави какво делим със страната и какво се стремим да постигнем. В резултат на това създадохме удобна възможност за други страни членки като Франция и Холандия, които са принципно против разширяването на ЕС, да застанат зад българската позиция. Всъщност резервите към Албания в ЕС са по-големи от тези към Република Северна Македония от страна на някои западноевропейски държави, които се възползваха умело от ситуацията около българо-македонските спорове и като че ли не толкова натрапчиво стопираха Албания към този момент.

Предизвикателството пред България сега е да обърне нещата в своя полза, защото нормализирането на отношенията с Република Северна Македония ще затвърди позициите ни както в региона на ЮИЕ, така и в ЕС. През последните 30 години политиката на България спрямо Република Северна Македония беше прекалено плаха, заради което бяха пропуснати шансове да решим част от въпросите, които ни противопоставят. Договорът за добросъседство трябва да бъде изпълнен с конкретно съдържание и инициативи, защото в момента той е просто едно хубаво пожелание. На преден план следва да бъде изведено функционалното за сметка на институционализираното сътрудничество. Без да имаме инструменти за въздействие върху обществото на Република Северна Македония,

няма как да очакваме някаква значителна промяна в отношенията със западната ни съседка. Това означава да реализираме съвместни проекти в области като образование, наука и култура (с участието на отделни граждани и културни институции), за да преодолеем настоящата патова ситуация. В допълнение, ЕС може да осъществява мониторинг на тези инициативи. Крайната цел на това функционално сътрудничество може да бъде описана със следните думи на посланик Любомир Кючуков: „Всеки гражданин на България да се чувства у дома си в Скопие и Охрид и всеки гражданин на Република Северна Македония да се чувства вкъщи в София и Благоевград“.

Парламентът на Република Северна Македония прие Закон за сдруженията и фондациите, който поставя ограничения на имената на исторически личности, които могат да бъдат използвани от тях. Парламентът на Република Северна Македония е парламент на суверенна държава и има право да приема всякакви закони, отговорността за които е на тези, които са ги приели. Това, което е важно за България и ще се провери във времето, е как ще действа този закон, как ще бъде разработван занапред.

Започнат бе един много труден процес – присъединяването на Република Северна Македония към ЕС. Решаването на много от съвместните проблеми, ако все още има такива, ще стане само когато един ден ние всички сме част от голямото европейско семейство. Процесът е дълъг. След френското предложение бе проведена първата междуправителствена конференция. Договорът за приятелство и добросъседство между България и Република Северна Македония от 2017 г. вече не е договор между две страни, той е част от европейското законодателство и, освен България, европейските институции и всички страни членки стриктно ще следят за неговото изпълнение. Така че оттук нататък не провокациите, а общите интереси и общите цели следва да са водещи.

Общата оценка на външнополитическата ни насоченост в региона може да се разположи в рамките на констатацията за реализиране на политика с дефицит на достатъчна компетентност и прогнозируемост, страдаща от липса на визия за бъдещето на региона и за отношенията с отделни държави на двустранна основа. Политика, която заема твърде лични измерения.

На различните форуми на високо равнище, обсъждащи регионалното сътрудничество и евроинтеграцията на страните от ЮИЕ, България се активизира и се стреми да изпълнява ролята на посредник. Но между провеждането на тези срещи и конференции, за съжаление, сме по-скоро

пасивен наблюдател. Причината е, че на такива форуми обикновено се взимат решения на принципа на най-малкото общо кратно и съответно е много по-лесно за България да бъде честен посредник или дори балансатор. В останалото време фокусът пада върху изпълването със съдържание на постигнатите споразумения и развитието на двустранните и многостранните отношения между отделните държави, както и между тях и ЕС.

Парадоксалното е, че политиките и институциите у нас (с много редки изключения) имат рекордно ниски стойности на доверие, а в същото време претендират, че именно те в рамките на една многоскоростна Европа могат да ни спечелят място в ядрото на ЕС (например чрез превръщането на страната ни в газов хъб на Балканите или чрез водеща роля на страната ни за насърчаване на сътрудничеството в ЮИЕ). За наше съжаление, Българското председателство на Съвета на ЕС през 2018 г. беше по-скоро пропияна възможност. Избегнахме възникването на нови конфронтационни линии в ЕС, но не доказахме, че имаме място в ядрото на една многоскоростна Европа. При това положение вероятността България да бъде някакъв фактор в Съюза е изключително ниска.

За политиката към региона като че ли говорим по-скоро в минало време. Последните 10 години се отбелязват със загуба на интерес към региона въобще (най-слабите икономически отношения със съседите дори). Всичко преминава през призмата на членството в ЕС и НАТО. България загуби самочувствие да предлага, да участва активно в политиките на ЕС и оттам нататък загуби и позиции в региона.

Не се ли надценяваме прекалено много, нашите действия отговарят ли наистина на претенциите ни? Трябва да признаем, че не се движим на първа скорост в ЕС. Не е срамно и да признаем, че имаме свои собствени национални интереси. А понякога националните интереси не е задължително да съвпадат с интересите на евроинтеграцията. И това е напълно в реда на нещата. Ако това не беше така, нямаше в европейските договори да има клауза за засилено сътрудничество. Но също така е важно да не допускаме да бъдем пасивен наблюдател. Двустранните спорове между евро-

пейските държави следва да се решават преди приемането им в ЕС. В противен случай се създават предпоставки за политически и институционални кризи в ЕС, от което никой няма полза.

ПРЕПОРЪКИ/НАСОКИ ЗА ОПТИМИЗИРАНЕ НА БЪДЕЩАТА ДЕЙНОСТ НА БЪЛГАРИЯ В РЕГИОНА НА БАЛКАНИТЕ

- Западните Балкани да се превърнат от приоритет от Председателството в реален приоритет на българската външна политика.
- Регионалното сътрудничество следва да бъде издигнато на съществено място в насоките на българската външна политика.
- Този подход да бъде инструментализиран и с разработването на Концепция/ Стратегия/ Пътна карта за участието на България в регионалното сътрудничество и двустранния диалог – с ясно разписани цели и мерки, които да бъдат обвързани с конкретни срокове (в краткосрочен, средносрочен, дългосрочен план). Тя следва да съдържа и изпълнителите и адресатите на съответните мерки. Тези мерки са и в посока затвърждаване на единна външно-политическа линия и избягване на флуктуации в зависимост от периода и политическата сила, която управлява.
- Активиране на трансформирания през 2014 г. Съвет „Международно сътрудничество за развитие и регионално сътрудничество“³⁹.
- С оглед повишаване на информираността и участието на гражданското общество при анализа и формирането на външната политика – възстановяване на дейността на Обществения съвет към МВНР (създаден през 2013 г.) и разширяване на кръга на включваните в него организации.
- Събиране, съхраняване и лесен достъп до цялостна информация за предишни периоди от дейността на съответните ведомства (Президентство, МС, МВНР и др.).

България следва да засили своята ефективност във външнополитически план, да се възползва от опита и предимствата, които има в региона на ЮИЕ. Активен фактор или наблюдател на процесите – на кое ще заложим?

³⁹ Има за цел приемане на проекти на стратегически документи по политиката в областта на регионалното сътрудничество и координира дейността по тяхното изпълнение. Координира дейността на министерствата и ведомствата при участието им в регионални форуми.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

1. Българско председателство на Съвета на Европейския съюз, 2018 г., <https://eu2018bg.bg/bg/28> [последно отворено на 15.11.2022 г.]
2. Кюне, Б., Отдалечават ли се Европейският съюз и Балканите един от друг? София: Фондация Фридрих Еберт
3. Кючуков, Л., Константинов, В. и Величков, Й. Три мнения за Северна Македония и българската позиция, https://www.expert-bdd.com/index.php?option=com_content&view=article&id=2317:2020-11-04-18-24-30&catid=21:--&Itemid=34 [последно отворено на 15.11.2022 г.]
4. Моралийска, М. България в регионалното икономическо сътрудничество в Югоизточна Европа. Проблеми и перспективи пред икономическите отношения със страните от Западните Балкани. София: Авангард Прима, 2015 г.
5. Стратегия на ЕС за Западните Балкани, 2018 г., https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/bg/IP_18_561 [последно отворено на 15.11.2022 г.]
6. Устройствен правилник на МВНР, <https://www.mfa.bg/bg/ministerstvo/dokumenti/normativni-dokumenti> [последно отворено на 15.11.2022 г.]

СПИСЪК НА ТАБЛИЦИ И ФИГУРИ

АНАЛИЗ НА УЧЕБНИТЕ ПРОГРАМИ НА ВИСШИТЕ
УЧЕБНИ ЗАВЕДЕНИЯ В БЪЛГАРИЯ

- 17 Таблица 1
Специалности по направление 3.3. „Политически науки“, ОКС „бакалавър“
- 18 Таблица 2
Специалности по направление 3.3. „Политически науки“, ОКС „магистър“
- 19 Таблица 3
Специалности извън направление 3.3. „Политически науки“, имащи отношение към темата
- 19 Таблица 4
Програми с включени тематични курсове, свързани с Балканите и Югоизточна Европа в отделните ВУЗ
- 20 Таблица 5
Програми, в които има включени курсове с тематична насоченост към Балканите и Югоизточна Европа.
- 21 Таблица 6
Тематични курсове в учебните планове на специалностите, ОКС „бакалавър“
- 22 Таблица 7
Тематични курсове в учебните планове на специалностите, ОКС „магистър“

ПОСЛЕДИЦИ ОТ ВОЙНАТА В УКРАИНА
ЗА ЕВРОПА И БАЛКАНИТЕ

- 35 Фигура 1
Дневна еволюция на международните газови спот пазари, www.cedigaz.org
- 36 Фигура 2
Приблизителен брой бежанци от Украйна, регистрирани в Европа и Азия към 8.11.2022 г., www.statista.com

СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА
ПРЕД БАЛКАНИТЕ

- 41 Фигура 1
Коефициент на многомерната бедност, група 1 (като процент от населението), изт. Eurostat, визуализация по World Bank.
- 41 Фигура 2
Коефициент на многомерната бедност, група 2 (като процент от населението), изт. Eurostat, визуализация, World Bank
- 41 Фигура 3
Многомерната бедност за всички държави от Балканите, по данни на World Bank, диаграма авт.
- 42 Фигура 4
Очаквана продължителност на живота при раждането (в години) за група 1, изт. United Nations Population Division, Eurostat, визуализация по World Bank
- 42 Фигура 5
Очаквана продължителност на живота при раждането (в години) за група 2, изт. United Nations Population Division, Eurostat, визуализация по World Bank
- 42 Фигура 6
Продължителността на живота на Балканите, сравнителен план, данни World Bank, диаграма авт.
- 43 Фигура 7
Индекс на човешкия капитал, група 1, изт. World Bank, табл. авт.

- 43 Фигура 8
Индекс на човешкия капитал, група 2, изт. World Bank, табл. авт.
- 44 Фигура 9
Динамика на БВП в млрд. долари, група 1, изт. World Bank, изг. авт.
- 44 Фигура 10
Динамика на БВП в млрд. долари, група 2, изт. World Bank, изг. авт.
- 45 Фигура 11
БВП на глава от населението за 2021 г. в американски долари, държави от гр. 1, изт. World Bank, изг. авт.
- 46 Фигура 12
БВП на глава от населението за 2021 г. в американски долари, държави от гр. 2, изт. World Bank, изг. авт.
- 46 Фигура 13
Ръст на БВП по години, като процент от БВП за 2019-2021 г., държави от гр. 1, изт. World Bank, диагр. авт.
- 47 Фигура 14
Ръст на БВП по години, като процент от БВП за 2019-2021 г., държави от гр. 2, изт. World Bank, диагр. авт.
- 47 Фигура 15
Инфлационен индекс в % (потребителски), 2021 г., държави гр. 1, изт. World Bank, Eurostat, изг. авт.
- 48 Фигура 16
Инфлационен индекс в %, 2021 г. (потребителски), държави гр. 2, изт. World Bank, Eurostat, изг. авт.
- 48 Фигура 17
Държавен дълг на балканските държави, % от БВП, изт. World Bank, countryeconomy.com, изг. авт.

РОЛЯТА И МЯСТОТО НА БЪЛГАРИЯ
В РЕГИОНАЛНИЯ КОНТЕКСТ

- 65 Таблица 1
Български дипломатически представителства в ЮИЕ
- 65 Фигура 1
Военно и полицейско присъствие в дипломатическите мисии на България в ЮИЕ

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ

АУБ	Американски университет в България	(TAIEX)	на Европейската комисия
ВСУ	Варненски свободен университет „Черноризец храбър“	ТАНАП	Трансанадолски газопровод (от англ. TANAP – Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline)
ВТУ	Великотърновски университет „Св. Св. Кирил и Методий“	ТАП	Трансадриатически газопровод (от англ. TAP – Trans-Adriatic Pipeline)
ГК	Генерално консулство	УНСС	Университет за национално и световно стопанство
ГКПП	Граничен контролно-пропускателен пункт	ФБМ	Факултет „Бизнес и мениджмънт“
ДВ	Държавен вестник	ФилФ	Филологически факултет
ДИ	Департамент „История“	ФИСН	Факултет по икономически и социални науки
ДИЦ	Департамент „История и цивилизации“	ФИФ	Философско-исторически факултет
ДПЕИ	Департамент по политика и европейски изследвания	ФКНФ	Факултет по класически и нови филологии
ДПН	Департамент „Политически науки“	ФМИП	Факултет „Международна икономика и политика“
ИФ	Исторически факултет	ФСФ	Факултет по славянски филологии
КФОР	Сили за сигурност на Косово (от Kosovo Force, съкр. KFOR/ КФОР)	ФФ	Философски факултет
МВНР	Министерство на външните работи	ФХН	Факултет по хуманитарни науки
МО	Международни отношения	ЧИС	Черноморско икономическо сътрудничество
МС	Министерски съвет	ЮЗУ	Югозападен университет „Неофит Рилски“
НБУ	Нов български университет	ЮИЕ	Югоизточна Европа
ОИСР	Организация за икономическо сътрудничество и развитие	ЮФ	Юридически факултет
ОКС	Образователно-квалификационна степен	SELEC	Център по правоприлагане в Югоизточна Европа (Southeast European Law Enforcement Center)
ОССЕ	Организация за сигурност и сътрудничество в Европа		
ОЧИС	Организация за черноморско икономическо сътрудничество		
ПИФ	Правно-исторически факултет		
ПСЮИЕ	Процес на сътрудничество в Югоизточна Европа		
ПУ	Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“		
РСМ	Република Северна Македония		
РУ	Русенски университет „Ангел Кънчев“		
СРС	Съвет за регионално сътрудничество		
СРЮ	Съюза на република Югославия		
ССА	Споразумение за стабилизиране и асоцииране		
СП.	Специалност		
СУ	Софийски университет „Св. Климент Охридски“		
ТАЙЕКС	Служба за техническа помощ и информационен обмен		

За авторите:

Невена Алексиева е доктор по международни отношения от Университет по национално и световно стопанство (УНСС). Магистърската си степен е завършила в Софийски университет „Св. Климент Охридски“. Има редица специализации в България и чужбина. Член на Съвета на Центъра за европейски и международни изследвания. Научните ѝ интереси са свързани главно с регионалното сътрудничество в Европа, външна политика и европейски въпроси.

Галин Дурев е доктор по политология от Софийски университет „Св. Климент Охридски“. Завършил е бакалавърска степен по специалност „Политология“, магистърските програми „Политически мениджмънт“ и „Международни отношения и проблеми на сигурността“ в СУ „Св. Климент Охридски“, както и „Защита на националната сигурност“ в Академията на МВР. Научните му интереси са насочени към политическите процеси в Русия и постсъветското пространство, развитието на теорията на международните отношения, проблемите на сигурността, възникването и развитието на политическите партии и системи.

Александър Димитров е завършил политология и е доктор по политически науки на УНСС. Основните му научни интереси са в областта на политическия анализ, съвременни идеологии и доктрини, високите технологии в общественото развитие, лидерството и др. Преподавател е в УНСС, катедра „Политология“, където заема и длъжността научен секретар. Член на Управителния съвет на фондация „Солидарно общество“. Автор на множество статии и публикации.

ИЗДАТЕЛ

Фондация Фридрих Еберт
Бюро България
ул. Княз Борис I 97
1000 София, България

Отговорен редактор:

Жак Папаро, директор

© Фотография корица: VBrand Visuals

© Дизайн корица: VBrand Visuals

Предпечат: Про Креатив Студيو

Използването с търговска цел на всички издадени от Фондация Фридрих Еберт (ФФЕ) публикации не е позволено без писменото съгласие на ФФЕ.

Мненията, изразени в тази публикация, принадлежат на авторите и не отразяват непременно позицията на Фондация Фридрих Еберт.

Всички текстове са достъпни онлайн
bulgaria.fes.de

София, 2022 г.
ISBN 978-619-7666